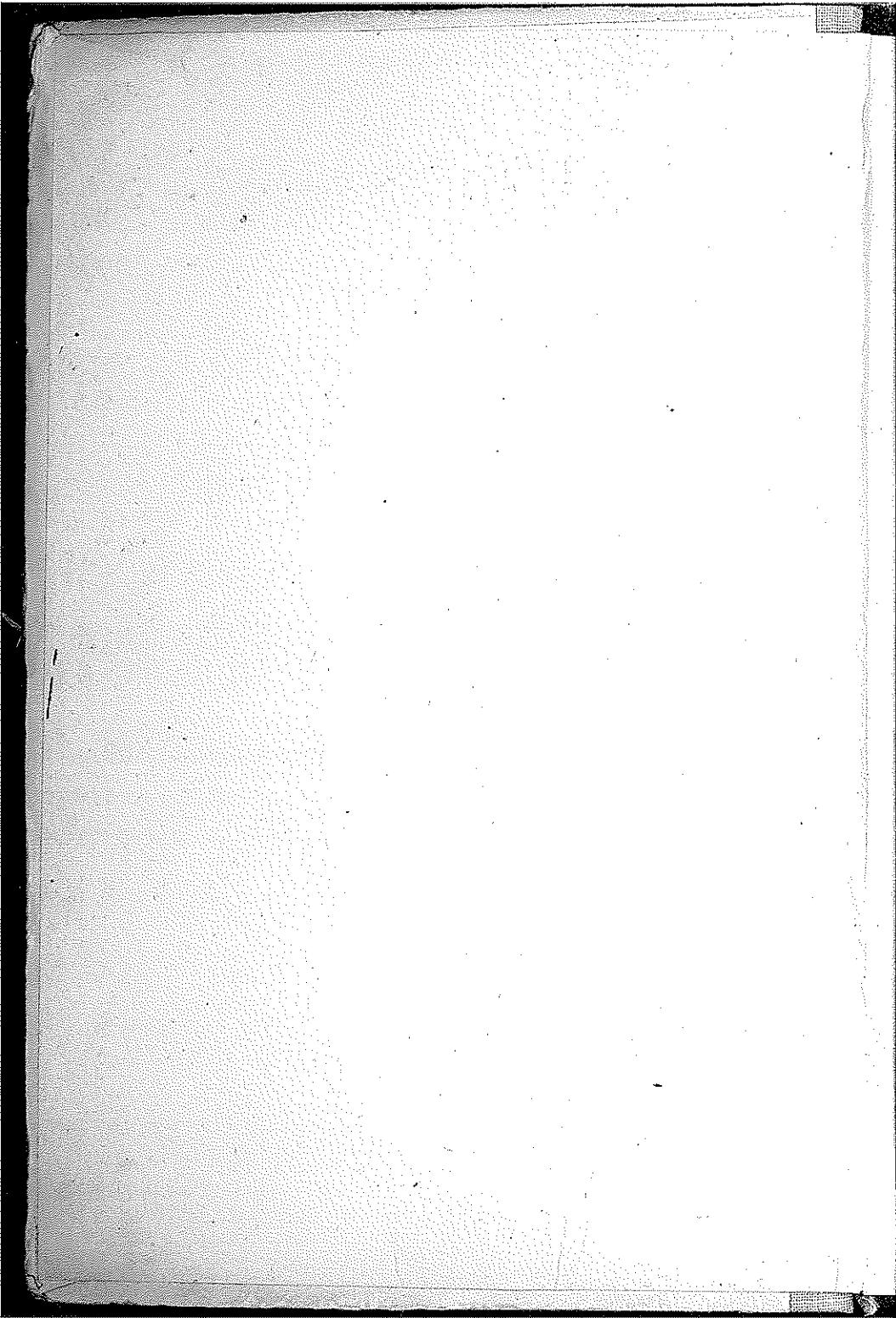

ALBER KAMY

I HUEJI

Taulant Ymeri

Ymeri

Alber Kamy

I HUEJI

SHKRIMTARË BOTNORË

Alber Kamy

ALBER KAMY

I HUEJI

rom an

RILINDJA

Sipërmarrje gazetare — botuese
PRISHTINË

1961

Titulli i originalit:
ALBERT CAMUS
L'ETRANGER

roman
E përkthyen prej frangjishtes:
FERID PEROLLI E GANI LUBOTENI

Redaktor
SULEJMAN DRINI

Mbulesën e ilustroi
HILMI QATOVIQ

PARATHANJE

„Asht e vërtetë se njeriu ka nevojë për fatbandhësi, porse ai duhet të gjejë edhe definicionin e vet.”

Alber Kamy

Alber Kamy, nji prej shkrimtarëvet mā të mëdhej francezë të ditëve tona, lindi më 17 nanduer 1913 në Mondovi, n'Algjerinë e Veriut. Prindët e tij kanë qenë te-për të vorfën. Mirépo, kjo nuk qe as e para as e vëtmja fatkeqësi në jetën e tij. Vorfëni ja randoi mbi familjen e tij edhe mā fort mbas vdekjes së t'jatit. Kështu, zemra djaloshare e Alberit të shkretë shijoi fort heret gjithë idh-tësinë e skamjes dhe të vdekjes. Në kohën kur gjithë moshatarët e tij bredhshin nëpër livadhe mbas fluturave dhe thurshin kunora të bukura me lule gjithfarësh, ai përjetonte çaste tejet të zymta. Shkollën fillore kreua në Balkar ndërsa gjimnazin vijoi n'Algjer. Jeta e vështirë, lufta për egzistencë, fëminija e papërjetueme dhe rrëthi shoqnuar sikur ia hapën sytë dhe ndikuen pozitivisht në zhvillimin e mëvonshëm të tij si njeri. Këto rrrethana shpejtuan procesin e formimit të tij dhe i hapën perspektiva të ndritshme në fushën e artit. Alberi filloi me lexue heret. Librat i hapën nji horizont të gjanë dhe plotsuen mungesën e jetës shpirtnore të tij. Në kët mënyrë u zgjue heret edhe interesimi i tij ndaj letërsisë. Kështu, më 1925 dramatizoi romanin e André Zhidit „Farkuesit e të hollave të rrënjshme”. Më vonë dramatizoi edhe disa vepra të Molros e të Monterlanit. Më 1930 Kamy pësoi nji fatkeqsi tjetër — u sëmu prej tuberkulozit. Kjo sëmundje e randë e shkëputi

përkoħeſisht prej krijimtarisë letrare. Vetäm mbasi u shë-rue plotsisht, vijoi përséri veprimtarinë e vet tē māpar-shme. Nji etapë tē re nē zhvillimin e tij si shkrimtar shenon viti 1938. Kêt vit ai filloi karierën e vet si fletorar. Krahas me kêtē Kamy nisi edhe veprimtarinë e vet artistike dhe erdh tue u zhvillue e përparue pérherë si letrar.

Gjatë Luftës së Dytë Botnore, Kamy u hodh nē luftë kundér nacizmit dhe fashizmit dhe muer pjesë aktive nē lëvizjen e rezistencës. Nē kêt kohë zhvilloi nji veprimtari tē gjanë revolucionare dhe qe nji prej themeluesve tē fletores „Komba”. Mbrenda kësaj kohe botoi dramat „Mommarrëveshja” dhe „Kaligula”. Mbas lufte duel prej shtypit roman i parë i tij, titullue „I hueji”, e fill mbas tij edhe „Murtaja” dhe „Ramja”. Mandej e panë dritën njana mbas tjetrës veprat e tij, „Gjendje rrëthimi”, „Të drejtët”, „Ikja e mbretinja”, „Njeriu i revoltuem”, „Vera”, „Miti i Sizifit”, „Letrat dérgue nji miku gjerman”, „Aktualitete, kronika” I e II, „Kronikat e Algjerisë” etj.

Më 1958 Alber Kamy fitoi qmimin Nobel pér letërsi, me romanin „I hueji”. Më 4 kallnuer tē 1960, ndërsa ishte tue u kthye prej pushimit tē Vtitit tē ri prej vilës së vet nē rivierën franceze, u vra nē mënyrë shum tragjike, nē nji fatkeqësi automobilistike.

* * *

„I hueji” është romani i parë i Alber Kamysë dhe nji-herit e para vepër e tij që po përkthehet nē gjuhë shqipe, nē gjiun e planit tē veprimtarisë botuese të Sipërmarrjes Gazetare-Botuese „RILINDJA”, prandej dalja nē dritë e kësaj vepre shenon nji ngjarje me randësi nē jetën tonë kulturore. Mu pér kêt arsy e pamë tē udhës me thanë disa fjalë pér autorin e saj dhe famën që gëzojnë sot vep-rat e tij.

Paraqitja e romanit „I hueji” zgjoi nji varg komentesh dhe polemikash nē kritikën letrare franceze. Gjâja e parë që u theksue qe fakti se ishte nji punë bukur e vështirë me kuptue aty pér aty idenë qendrore tē këtij romani, mbasi mënyra si çfaqet kjo është e paqartë dhe e çuditshme. Kêt mister; që i mundoi nē fillim kritikët z atjeshëm, e

ndriçoi disa muej mā vonë nji vepër tjetër e Kamysë, titullue „Miti i Sizifit”. Ky traktat filozofik i tij, kushtue absurditetit, u bâ çelës jo vetëm për mirëkuptimin e këtij romani, por edhe të mbarë filozofisë së tij, të cilën si kritika, ashtu edhe ai vetë e pagëzoi me emnin filozofija e absurditetit.

Sot në botën e letrave ka zanë rranjë të thella mendimi se është gjâ e pamundun ta kuptojsh mirë e drejt Kamyne pa u njohtë mā parë me botëkuptimin filozofik dhe qëndrimin shoqnuer të tij. Prandej kritika letrare ven në dukje me plot të drejtë bamuninë që sa herë të duem me folë për veprën e tij, duhet të kemi parasysh vleftën e dyfishtë të saj: vlerën filozofike dhe atë letrare. Pra, Kamyja është njihet filozof dhe shkrimtar.

Botëkuptimi filozofik i tij çfaqet mā së miri në veprat filozofike „Miti i Sizifit” dhe „Njeriu i revoltuem”, mëdej në artikujt e shumtë, botue nëpër fletore dhe revista të ndryshme. Nji pjesë e këtyne shkrimevet të tij është mbledhë e botue në trajtë përbledhjesh, titullue „Aktualitetë, kronika”.

Alber Kamy është një nga letrarët e botës kapitaliste, të cilin e mundon çështja e ekzistencës së njeriut dhe roli i tij në jetën shoqnore. Po kjo gjâ brengos sot shum filozofë të Perëndimit aq sa ky problem është bâ sot çështje dite, për të cilën shkruejnë të gjithë. Kështu, historiani Zhak Ave, tue shkrue për traditat e filozofisë së ditëve tonë thekson se sot për sot problemi mā aktual filozofik është njeriu dhe kushtet e qenjes së tij. Edhe Lukaçi është i po këtij mendimi, porse ai e trajton këtë dukuni në drithën e shkencës marksiste. Simbas mendimit të tij qëllimi kryesuer i të gjitha drejtimeve filozofike, që janë çfaqë deri më sot në epokën imperialiste, është me iu shmanqë me çdo kusht luftës klasiste ndërmjet materializmit e idealizmit dhe me gjetë nji rrugë të tretë; kjo rrugë e tretë është njeriu, natyra e tij. TUE fillue prej Kierkegarit, themeluesit të filozofisë bashkëkohore të ekzistencës së njeriut, simbas mendimit të të cilët njeriu është një qenje e mjerë, frigacake dhe e kufizueme, e cila qëndron në nji cast të jashtëzakonshëm në raport ndaj perëndisë si të vetmit absolut, e këndej në filozofinë e Perëndimit ky problem u bâ tejet aktual dhe të thuesh vendimtar. Në këtë drejtim,

filozofët e atjeshëm shkojnë aq larg sa nji modus të caktuem të ekzistencës borgjeze, i cili âsht krijue në kushte të veçanta shoqnore-historike të klasës borgjeze, madje në vijën e saj dekadente, e tejbartin në nji fushë të përgjithshme dhe tue u nisë nga botëkuptimi i klasës borgjeze, e cila ndodhet buzë vorrit, i trajtojnë problemet e përgjithshme të njerëzve. Asht interesant me përmendë se me kët rasë ata nuk e abstrakojnë momentin historik. Kjo tendencë âsht shprehë më së miri në filozofinë e Martin Hajdegerit, përfaquesit kryesuer të ekzistencializmit modern. Simbas mendimit të tij njeriu ka ardhë në kët jetë, porse qenja e tij âsht e kufizueme nga vdekja. Njeriu s'âsht tjetër pos figura e nji krijese skuriqe të mbyllun ndërmjet dy poleve të errta — lindjes dhe vdekjes, të mbushun me frigë, e cila ndodhet kurdoherë në qender të të gjitha veprimeve të njeriut. Sociologjija e Hajdegerit shpreh më së miri qëndrimin anmiqshet të tij ndaj shoqnisë, sepse ai përkrah mendimin e mënjanimit të njeriut prej shoqnisë dhe luftës klasiste, çka âsht plotisht e gabueshme.

Zhvillimi i ekzistencializmit në Francë ka arsyet e veta specifike, që rrjedhin nga gjendja e ekonomisë franceze mbas luftës, e cila i qëlloi më së shumti interesat c shtresavet të mesme. Gjája e parë që i dallon ekzistencialistët francezë prej Hajdegerit dhe ekzistencialistëve të tjerë âsht se këta i trajtojnë mendimet e veta tue synue kurdoherë që këto të jenë të qarta e të kuptueshme për të gjitha shtresat shoqnore, tue heqë dorë me çdo kusht nga format abstrakte. Në radhën e filozofëve ekzistencialistë francezë shquhet veçanërisht Zhan—Pol Sartri. Sikurse ngjeti, ashtu edhe në Francë ekzistencializmi âsht më fort njifarë filozofi idealiste-subjektive se sa ndonji drejtim letrar. Botëkuptimi i ekzistencialistëve ndryshon mjaft. Kështu, vetë Sartri i ndan ekzistencialistët në dy grupe: ekzistencialistë të krishtenë me përfaques Karl Jaspersin dhe Gabriel Marcelin dhe ekzistencialistë ateistë, ku radhit vehten dhe pararendësin e vet, Martin Hajdegerin. Problemi qendruer i hulumtimeve filozofike të Sarrit âsht çashtja e lirisë. Ky hedh poshtë pikëpamjet e Hajdegerit, i cili thot se vdekja âsht e vëtmja mundësi me anë të së cilës mund të plotsohet ekzistenca e njeriut dhe i kushton

randësi të veçantë lirisë së njeriut. Mirëpo, lirija e Sartrit është tejet abstrakte dhe s'ka asgjâ të përbashkët me rea-

litetaria

Asht interesante bamunija se filozofija ekzistencialiste është mishnue aq fort me letërsinë ekzistencialiste sa kjo sot s'ka se si të ndahet prej saj. Në lidhje me këtë po përmendim mendimin e Merlo-Pontit, të shprehur në studimin e tij „Romani dhe metafizika”, i cili thot se ekzistencializmi e ka bâ të mundun që filozofija dhe letërsija të lidhen ngushtë shoq me shoq. Simbas pohimit të estetikës ekzistencialiste, ekzistencialistët e kanë tejkalue njanshmeninë e romanit social dhe psikologjik. Tue u marrë me këtë çështje, Boris Ziherli, në studimin „Mbi ekzistencializmin” thot: „Mbasi letërsija ekzistencialiste mbështetet kryesisht në filozofinë ekzistencialiste, ajo nuk mund të vlersohet vetëm me masat e kritikës letrare”.

Me veprimtarinë e Sartrit ka lidhje të ngushtë edhe veprimtarja e Alber Kamyusë si filozof dhe shkrimtar. Në botën e kritikës letrare Kamyja gjëzon sot famën e shkrimtarit të madh, sepse, ai, në saje të invencionit të vet shum të zhvilluem ka mundë me u thellue në problemet e njeriut bashkëkohuer dhe me zanë jo vetëm vendin e shkrimtarit të madh, por edhe atë të filozofit. Kështu, nëpërmjet traktateve të shumta filozofike ka spjegue më së miri kujdeset e veta letrare, tue ua myllë në kët mënyrë shtegun shtrëmbëbenimeve dhe interpretimeve të gabueshme që kishin për qëllim kinse me vlersue veprat e tij. Sïkundër verën Dragan Nikoliqi, mu kjo simbiozë e shkrimtarit dhe filozifit, sot aq e dendun në letërsi, i dha shkas Kamysë të korri rezultate të dukshme dhe e bani fotografues syçelë të shoqnisë borgjeze, ku personaliteti ndodhet nën mëshirën e fatit dhe ndien orgjet e shkatërrimit të vet. Fakti se ai ka pasqyrue në veprat e veta strukturren e mbrendshme të njeriut bëhëkohuer, ka depërtuar thellë në psikologjinë e tij dhe e ka mbështjellë me absurditetin e revoltin, është nji nga arsyet e popullarizimit të madh të tij, të famës që gjëzon ky shkrimtar jo vetëm në atdheun e vet, ku zë vend menjipherë pranë Malros, Sartrit-Moriakut, Monterlanit dhe të tjerëve, të cilët krijuen reputacionin e vet letrar me vjet, — por në mbarë botën, kurse veprat e tij, sidomos romanet, po përkthehen gati në

të gjitha gjuhët dhe po dalin në dritë me tirazh mjaft të madh.

Tue folë për Alber Kamyunë, kritiku në zâ, Klod Moriaku, shkruen:

„Në nji esej, kushtue rinisë së Moris Baresit, profesor Anri Mandori thot se Alber Kamy është nji prej shkrimtarëve të rrallë bashkëkohorë, të cilët kanë pagë detyrimin e mirënjohjes ndaj autorit të „Kopshtit të Berenisit”. Edhe me të vërtetë, në tekstet e përparshtme dhe të reja të Kamysë, e në trajtë të përsosun në romanin „Ramja”, hasim at begati shprehjesh, e bashkë me të atë rreptësi të thjeshtë, që dashtë e pa dashtë, ta kujtojnë njeriun, të cilat i thonte Marsel Prusti: „Shkrimet e jueja kanë disa ndërrime tonesh, të cilat i hasim vetëm në muzikë.” Stil, të cilin, në raport ndaj Baresit, Anri Mondori e përkufizon kështu: fjalor i bukur, magjija e rrokjeve, piktura të fuqishme, begatija e sintaksës dhe e toneve, shfrytzimi i mrekullueshëm i gjanave të panjohtuna, butësija ekstreme e kuantilenit, hollsitë e afërtë pitoreske, fuqija e vrullshme e ndërrimeve, shkurtimet dhe guximi i gjuhës juridike. Këto veprojnë te Kamyja, sikurse edhe te Baresi (shpesh në mënyrë të papërshtatshme në „Verë”) padyshim në mënyrë tejet letarare (në kuptimin e keq të fjalës), porse me gjithë orkestracionin e vet ose mu për shkak të saj, në „Ramje” mbërrijnë nji kualitet të rrallë. Megjithatë, përsosmëni ja dhe karakteri antologjik i fragmenteve bravuroze zgjojnë përherë, ndoshta për së tepërm, admirimin tonë. Ushtrimet e virtuozit, i cili entuziazmohet prej talentit të vet. Porse këto janë të vetmet cenime të rreptësisë së stilit, tensioni i të cilat bie vetëm kur është fjala për këto vendnumrime verbale tranzitore dhe të lejueshme. Vetë Moris Baresi pohonte se me rrëfimet e singerta janë përzë me pjesën tjetër të veprës së tij shumë shum faqe, që e plotsojnë vetëm numrin dhe për të cilat thot: „Kur i mendoj të gjitha këto, po e urrej vetvehten”. Këto fjalë të fundit kumbojnë si Kamyja i kulluet. Nji Kamy i ri, i zoti për nji humor mizuer ndaj vetvehtes, të cilin nuk e marrim seriozisht: ky është Kamyja i „Verës”.

Autori i „Mitit të Sizifit” shkruente në disa faqe të „Verës”, sidomos në kapitullin „Enigma” për idhnimin e vet për arsyen se adhuruesit edhe ata që shtiheshin si të

këtillë e patën mbyllë në filozofinë e absurditetit: „Paj a kam bâ gjâ tjetër përvëç se e kam përpunue nji ide, të cilën e kam gjetë në rrugët e kohës sime? Kuptohet vetiu se e kam ushqye atë ide bashkë me tanë brezin tim (dhe nji pjesë e qenjes sime e përkrah edhe sot e kësaj dite). Vetëm e vetëm kam mbajtë ndaj saj distancën e nevojshme, në mënyrë që të kem mundësi më e shqyrtue dhe me vendosë përkitazi me logjizmin e saj. Krejt çka kam shkrue më vonë vërteton këtë. Porse njerëzve ma fift u ka anda me e shfrytzuë formulën se sa me depërtue në nyanca. Formulën e zgjodha: jam gozhduar në absurditetin tim të mëparshëm.” Ky reakcion i pakënaqsisë, mos qoftë madje idhним, në „Ramje” ia lëshon vendin nji ndjenje më të matun dhe më të thellë në të njajtën kohë. Gati të sëmunë. Vërtet, edhe tash e tutje në faqet e para e hasim atë që i përgjigjet mënyrës së Kamysë, i cili është i sigurt në vehte dhe fare lehtë merr shprehjen e dikurshme superiore:

„Kur, simbas detyrës së mjeshtrisë, ose vokacionit jetsuer, mendojmë për njeriun, vijmë në përfundim me ndie nostalqji për majmunët. Ata të paktën nuk kanë prapamendime.” Nëqoftëse lexojnë pjesën tjetër, do të shohim se këtu më nuk është fjala përmbi atë se çka mendojnë dhe thonë lexuesit, të cilët e simpatizojnë pak a shum, porse janë indiferentë. Këto prapamendime që i pengojnë — ai i zbulon te miqt e vet: „Nji njeri i shkallës suej... më thojshin me njerzi dhe unë zverdheshha. Nuk dojsha nderimin e tyne, mbasi ky nuk ishte i përgjithshëm...” Për nji çast po e ndërprefit citatin. Duhet të insistojmë në Kamynë, të cilin e habisin miqt e tij, e dëshprojnjë dhe e mundojnë. Ata miq, për të cilët, sikurse edhe na të gjithë, ka nevojë në disa momente, e mu atëherë s'janë kurkund:

„Mos ju gënjej mendja se do t'ju telefonojnë miqt përnatë, sikundër do të duhej, në mënyrë që të shohin pale mos keni vendosë me bâ vetëvrasje mu at natë, ose, shkurt, mos keni nevojë për shogni, mos dëshironi me dalë kund. Por jo, poqese telefonojnë, mos u shqetsoni sepse kjo do të ndodhi me siguri at natë kur nuk do të jeni vetëm dhe kur jeni tue çue jetë të bukur. Vetëvrasje, paj ata kishin me ju nxitë të bani këtë për shkak të të gjitha atyne sendeve që i detyroheni vetvehtes simbas me-

ndimit të tyne. Ju ruejtë qelli, lum zotnija, nga ajo që të mos ju nderojnë për së tepërm miqt!"

Dhe pak mā tutje: „Mora vesh se nuk kam miq. I.“¹⁷ nē fund edhe sikur të kisha; nuk do të kisha kurrfarë dobije. Sikur të kishte mundësi të vritem dhe të shoh si do të duken, atëherë po, kishte me e vlefte barra qeranë."

Tash mund ta përfundojmë fjalinë, të cilën filluem me e citue, e që na ndihmon të njifemi me nji Kamy të ri: „Nuk dojsha nderimin e tyne, mbasi ky nuk ishte i përgjithshëm, vallë si ëmund të jetë i përgjithshëm derisa unë nuk mundsha me e nda?" Ndoshta mā parë nuk kemi qenë mjافت të kujdeshëm? Asht fakt se ky Kamy i ri, i cili dyshon nē përsosmënинë e vet, na habit. Padyshim, vetëbesimi për shkak të të cilat ia shihshim për të madhe ishte mā fort i jashtëm se sa esencial. Padyshim, këtu kemi të bâjmë me formimin e tij simbas mënyrës vehtjake, tue iu shmangë ballafaqimit me kotësinë. Po del sikur kritikat, madje edhe sulmet, objekt i të cilave qe (sidomos sulmet e randa të Sartrit), kanë ndikue me rreptësinë e vet që Alber Kamyja ta shohi vehten. Sado të ketë qenë mungesa e qëllimit të mirë të kundërshtarëve të Kamysë ndaj tij, anmiqsinë e tyne ka qenë dashtë me e marrë parasysh. Nëqoftëse e kanë pâ si t'atillë, vallë a nuk ásht kjo pamja e tij? — Qe, me gjasë, se çka ka përfundue Kamyja. Reakioni — pasojat e të cilat, jo vetëm estetike po edhe morale, i zbulojmë në „Ramje". Porse pritja, shpesh e matun herë-herë anmiqsore nëse jo edhe e helmatisun, ashtu si iu organizue kjo në Francë me rastin e çmimit Nobel, dëshmoi se kundërshtarët e tij nuk kanë ndjekë me gjeste paralele ndërrimin e tij.

Në „Ramje" Alber Kamyja mohon optimizmin paradosal e sistematik të veprave të veta të mëparshme, shpresën e lindun prej tmerit që e paraqesin, në trajta të ndryshme, „Miti i Sizifit", „Murtaja" dhe „Njeriu i revoltovet". Jo se ai refuzon që këto përpjekje të mëparshme ta zbresin në masën e njeriut paansinë, e cila e asgjâson. Porse për nji çast heq dorë nga përpjekja, për të pushue pak dhe për t'u ankue qetas. Jo gjithaq i kënaqun sikur do të dëshironte me i tregue vehtes në mënyrë që të vuejë mā pak, Sizifi, i sëmunjë e i dëshpruem, kërkon me gjetë ndonji mënyrë tjetër për të vu në gjumë vehten dhe

për ta largue dhimbjen e vet. Prandej ky âsht nji libër i mrekullueshëm, padyshim mâ i bukuri, të cilin e ka shkrue Kamyja mbas „Mitit të Sizifit”. Gjithashtu edhe mbas vep-rës „I hueji”, tema e njimendët e të cilit ka qenë faji i të pafajshëmvet. Për t’na spjegue këtë, Kamyja zgjodhi bas-in e nji krimi. Tejzmadhimi — i cili e ka bâ të mundun të pranohet së pari faji (Merso ka vra), e mandej pafaj-sija (ai deshti që vrasjen, e cila u bâ disi jashtë vullnetit të tij: për shkak të diellit dhe pajes — t’ua spjegojë gjykatzë-sve të vet, të cilët, natyrisht, nuk qenë në gjendje me pranue nji arsyetim të tillë). Me folë të drejtën, Merso, ndonse nuk mundte me ndie vehten përgjegjës për kët fatkeqsi, megjithatë e ndiente vehten fajtor, porse faji, i cili ia hapi shtegun krimtit. Ç’prej faqeve të para të romani, derisa âsht tue ruejtë kufomën e nanës së vet, ai men-jihërë zbulon se edhe pansionerët e strehimores sikundër edhe ai, gjindjen përbri kufomës: „Për nji çast fitova përshtypje qesharake se ata erdhën këtu për me më gjykue.” Mâ vonë, porse ende para dramës, në momentin kur kër-kon ndjesë pér shkak të shkeljes së rregullave të mirë-sjelljes: „S’do me thanë gjâ. Njeriu âsht kurdoherë pak a shum fajtor.” Mersoja e „Të huejit” mund të thotë si Klamansi i „Ramjes”: „Me të vërtetë i sinqertë dhe i entuziazmuem kam qenë vetëm atëherë derisa mirresha me sport dhe, në ushtri, kur merrsha pjesë në pjesët teatrale, të cilat i çfaqshim pér qeffin tonë. Në të dy rastet kishte rregulla loje të cilat nuk ishin serioze, e na dëfreheshim pér t’i kuptue këto. Edhe sot e kësaj dite, të vetmet vende ku nuk e ndiej vehten fajtor janë ndeshjet e të die-lave në stadiumin e mbushun plot e përplot dhe teatri, të cilët i kam dashtë me epsh të pashuem.” Porse këtu tashmâ nuk flet Zhan-Batist Klamansi, por vetë Alber Kamyja. (Dashunitja e tij ndaj teatrit dhe sporteve na âsht e njo-htun).

Fundi didaktik i „Të huejit” nuk përputhet si duhet me pjesën tjetër të librit. Çfarë âsht kjo gjallni shpirtnore që lind menjihërë te ky njeri, mendimi i të cilit pat qenë i ngathtë dhe i pakultivuem. Gjuha e heroit artikulohet në mënyrë tejet të bukur. Këtu autorri âsht bartë në perso-nazhin e vet, këtu ai flet në emën të tij, tue mprojtë tezën, të cilën do ta spjegojë kurdoherë në trajta të ndryshme:

ngadhnjimi i njeriut, të cilin e paralajmëron ai midis humbjes. Gjâ vërtet artificiale, porse edhe tronditse, sepse dobësija e romanit qfaq fuqinë morale të autorit. Njeriu i vëtmuem âsht përsëri ai i „Ramjes” — porse në „Ramje” ai shpreh qëndrimin e vet qysh në faqet e para, në saje të shprehjes së lehtë, e cila ndodhet kësaj radhe në gojë të personazhit. Autori ka dashtë që Klamansi të jetë edhe më i lanun dhe i braktisun nga çdo gjâ se krimineli i „Të huejit”: gabimet e tij duken në të njajtën kohë edhe më të lehta edhe më të randa, sepse janë përjetue në sferën e humorit. Ai gaz, të cilin e ndien një natë Zhan-Batist Klamansi — âsht gazi i urrejtjes personale. Porse na, përinat, nuk e duem, aq më parë pse atë nuk do ta arsyetojë kurrfarë agimi, sikurse ai në të cilin vdiq Mersoja i gjilotinuem. „Më mbetet vetëm të kërkojë që ditën e ekzekutimit tim të ketë sa më shum shiques dhe të më presin me klithma plot urrejtje”. Këto fjalë të fundit „Të huejit” të matuna pak më tepër, kanë marrë tonin e ashpër sardomik të „Ramjes”. Mersoja i „Të huejit”, ai „minus habens” i papërgjegjësi, për të cilin foli në mënyrë interesante një kritik, ka kuptue se nuk ka kurrfarë rrugëdalje për njeriun, i cili âsht dënu me vdekje. Ky âsht kuptimi i vërtetë i atyne „përseve”? , të qenjeve për të cilët të gjitha sgenat kanë po atë vleft nga se të gjitha së bashku nuk vlejnë gjâ. Jointeligjencia e tij sa për sy e faqe vepron si intelligençë e gjallë dhe bujari e vërtetë në të refuzuemit me marrë pjesë në një lojë, e cila âsht caktue qysh më parë të përfundojë me disfatë. Padyshim. „Ramja” me kohë do të kuptohet më mirë dhe mbas nja dhetë vjetësh askush nuk do të mundet me pohue, sikundër më ka ra me ndie, se Zhan-Batist Klamansi âsht i poshtër.

Asht interesant me pá Krishtin e evokuem në këta dy libra, nga të cilët njani shenon pikënisjen, kurse tjetri etapën e largët të një mendimi që shkon drejt përsosmëni-së së vet. Krishtin, ngandonjihërë të mohuem, porse në „Ramje” me vrull më të vogël, me keqardhje, nëqoftëse kjo sâsht madje edhe nostalgji. Ky nuk âsht dyshimi i ateistik. Kamyja tashmë e ndien vehten mjaft të sigurt për të genë në gjendje me përmendë Krishtinë e pa blasfemuem, madje me njifarë ngushllimi. Nuk e don ai perëndin në fytyrën e Krishtit (sepse nuk e adhurón këtë),

por njeriun, i cili s'ka qenë gjithashtu krejt i pafajshëm: „Vallë, a nuk kanë vdekë për të fëmijt e masakruem të Ebrejvë, derisa prindët e tyne ishin tue e que në nji vend të sigurt? Natyrisht, ai nuk ka dashtë nji gjâ të tillë. E tmerojshin ata ushtarë të përgjakun, ata fëmij të coptuem. Porse ashtu si ishte, jam i sigurt se nuk ka mundë me i harrue. Edhe ai pikellim, të cilin e dallojmë në të gjitha veprat e tij, a nuk është vallë nji melankoli e pashërueshme e njeriut, i cili gjatë netëve të gjata ndiente zanin e Rakelës, e cila vajtonte fëmijtë e vet dhe nuk pranonte kurrfarë ngushllimi. Vaji jehonte natën, Rakela thirrte fëmijt e vet të vramë për shkak të tij, kurse ai ishte gjallë...” Porse Kamyja e përshtendet në nji mënyrë të veçantë Krishtin „Pse më ke lanë?”, „E ai nuk ka qenë mbinjeri, më zini besë. Ai bërtite në agoninë e vet dhe prandej e due, mikun tim, i cili ka vdekë pa marrë vesh arsyen”. Qyshtek „I hueji”, me gjithë refuzimin energjik të Mersos, kemi ndie te Kamyja nostalqjinë ndaj Shpëtimtarit. Gjykatësi hetues, besimtar, me gjithë eksceset dhe ngathëtesinë e vet nuk përshkruhet si njeri antipatik. Madje, herë-herë, zani i tij shpreh nji pjesë të Kamysë, të atij Kamyje, i cili kishte dashëtë me besue, porse nuk mundte.

— (Më pyeti) a e adhuroj perëndinë. Iu përgjegja se nuk e adhuroj. Ai u ul me zemrim. Më tha se kjo është gjâ e pamundun, se gjithë njerzit e adhurojnë perëndinë, deri edhe ata që ia kthejnë shoinën. Kjo ishte bindja e tij dhe sikur t'ishte i detyruem me dyshue në qenjen e tij,jeta e tij nuk do të kishte kurrfarë kuptimi. „A dëshironi qëjeta ime të jetë e pakuptim?” bërtiti ai. Simbas mendimit tim kjo gjâ nuk më përkitte mue, madje këtë edhe ic thashë. Mirëpo, ai ma zgjati Krishtin përmbi tryzezë mu para syve dhe bërtiti si i çmendun: „Unë jam i krishtenë”.

Më vonë gjykatësi hetues pranon ateizmin e të panduhunit dhe qetsohet: „Puna e sotshme muer fund, zotni Antikrisht.” Në Ramje” lexojmë: „Mbi pafajsinë e vdekun ka shum gjykatës të çdo race, gjykatës Krishta e Antikrishta, që më në fund janë të njajtë, të pajtuem në gënje-shtren e përbashkët. Sepse nuk duhet me i akuzue vetëm, të krishtenët. Edhe të tjerët kanë pjesën e vet sa i përket përgjegjësisë”. Alber Kamyja nuk izolohet prej fajit të përgjithshëm. Ajo bashkësi pendestare e „Murtajës” për

të âsht këtu vetëm nji bashkësi të vëtmuemish, por me gjithatë njerzish të solidarizuem. Të gjithë pjesëmarrësit dhe të gjithë buzéplasunët, të gjithë gjyqtarët dhe të gjithë të pandehunit. Së këndejmi buron thirrja e gjykatesit-pendestar, të cilët don t'i kushtohet Zhan-Batist Klamansi: „Mësasi çdo gjykatës mbaron nji ditë si pendestar, lypset të nisemi rrugës së anasjelltë — të bâhemë pendestar në mënyrë që të kemi mundësi të bâhemë gjykatës.”:

„Gjája esenciale âsht se njeriu mund t'i lejojë vehtes gjithçka, i gatshëm me predikue kohë mbas kohe, me poterë të madhe padenjësinë e vet. Përsëri po i lejoj vehtes gjithçka dhe kësaj radhe nuk po qeshi fare. Nuk po e ndryshoj mënyrën e jetësës, po vazhdoj me dashtë dhe me i përdorë si mjet të tjerët. Ndërsa të rrëfyemit e mëkateve më jep leje të filloj rishtas, kët herë më i lehtë, dhe të dëfrehem, së pari në natyrën time, e mandej edhe në pendimin têrheqës.”

Kamyja akuzon këtu deri në absurditet poshtërsinë e Zhan-Batist Klamansit, sikundër tepron me luciditetin e Mersos, tek „I hueji”. Ajo ku ky shkrimitar korr sukses më të dobët, janë synimet e tij të fundit. Qysh më parë përmendëm mbarimin artificial të „Njeriut të revolutuem”, ku Kamyja, me shpresë se do të mundet me iu shmangë kundërthanjeve të temës së vet, e thërrret me kënaqësi serioze në Mesdhe, me qëllim që të mësohet përsëri me besue dhe me u gëzue. Kjo përkrahje e shkrimitarit, i cili paraqitet veçanërisht si artist që déshiron me krye veprën e vet dhe me e rrumbullaksue, herë-herë pengon shum. Ndoshta diçka më pak në „Ramje” për shkak të gjuhës së stërngrkueme të Kamysë. Porse gjithashtu edhe pak më tepër për shkak të atij vetërandimi, të cilin e cfaq menjicherë autori, i cili ka pasë deri atëherë mendim të mirë për vehten e tij, ndoshta tepër të mirë. E pogese ai sjell këtë të goditun të vetvehtes deri në shkallën e antipatisë, vallë, a nuk âsht qëllimi i fundit i tij me komprometue vehten bashkë me heroin e vet? Alber Kamyja nuk don që ta zavendsojë edhe tash e tutje dikush tjetër. Ai déshiron më fort me iu bashkue rezonimit të gjyqtarëve të vet, sepse në esencë, edhe atëherë kur ndien se âsht i pafajshëm në punët për të cilat e padisin, ai din se âsht fajtor në punë të tjera. Aq

mâ tepér kur s'ka njerëz tē pafajshëm. Ndoshëta kjo âsht mënyrë suptile që, me çdo kusht, tē mprohet ai që nuk âsht fajtor. Sepse gjithkush përpigjet me gjetë farë shtegu në peshën e ekzistencës".

Romani „I hueji” zen një vend tē veçantë në krijimtarinë letrare tē Alber Kamysë. Ky âsht shkrue me një gjuhë tē posaçme — si një rrëfim tejet i pikëllueshëm i historisë së një njeriu, i cili nuk âsht i vetëdijshëm, prandej s'âsht në gjendje me kuptue se çka po ngjet rreth e përqark tij. Ky âsht Zotni Merso, protagonisti i romanit. Ngjarja e romanit çilet me telegramin që merr ky prej Drejtorisë së strehimores, ku e pat vendosë tē amën para tre vjetësh. Në telegram thuhet se e ama e tij ka ndërrue jetë dhe se vorrimi i saj do tē bâhet nesër. Mersoja pret kët lajm me një gjakftoftësi tē rrallë, gati tē pabesueshme. Një qëndrim i tillë sjell lexuesin në dilemë. Ai s'mundet me marrë me mend që një bir tē mos derdhi asnji pikë lot për humbjen e qenjes mâ tē afërt e mâ tē dashtun në botë, t'asaj qenje tē shtrenjtë që e rriti me gjakun e vet, ia fali jetën, e ushqeu, e mëkambi, e edukoi dhe e burrnoi me aq dashuni, kujdes e mundime. Mersoja merr leje prej zotnisë së vet dhe niset në Marengo, ku ishte strehimorja. Në vend që tē përqëndrojë gjithë vemandjen e vet në fatkeqsimë që e ka goditë, ai flen n'autobus gjatë gjithë udhëimit. Se sa e çuditshme âsht sjellja e Mersos ndaj s'amës dhe sa e vogël âsht dashunija e tij ndaj saj, mund tē gjykonit edhe vetë, porsa t'i lexoni këto pak rreshta, ku ai çfaq haptas gjithë qëndrimin e vet:

„Derisa ishte në shtëpi, nana e kalonte kohën tue më shique me vërejtje e kujdes pa folë gjâ. Ditëve tē para, mbasi që vendosë në strehimore, qante shpesh. Mirëpo, kjo ishte një gjâ e rëndomtë. Sikur disa muej mâ vonë ta kishim largue prej strehimore, kishte me qa përsëri. Vetëm e vetëm pse këtë e pat bâ si shprehi. Këtu qëndron arsyëja që në vjetët e fundit nuk e vizitojsha mâ. Përvëç kësaj, e humbsha tē dielën, e lene mâ që më duhej me shkue me e zanë autobusin, me nxjerrë biletë e me udhtue plot dy orë”.

Qëndrimi i tij indiferent ndaj s'amës s'ka kufi. Mbërrin në strehimore, takohet me drejtoren, hyn në kapelë, ku që vendosë kufoma e saj, porse zemra e ngurtë e tij nuk

ligshtohet aspak. Mbas tij, hyn në kapelë portieri tue di-hatë dhe ndërmjet tyne zhvillohet kjo bisedë:

„E kanë mbulue, por jam i detyruem me i zhvillue burmat e arkivolit, në mënyrë që të mundeni me e pá. „Porsa iu afrue arkivolit; unë e ndala. Ai më tha: „A nuk doni me e pá? „Unë iu përgjegja: „Jo”. Ai mbeti”.

Para kufomës së saj, Mersoja pin qumësht me kafe, ndez cigare, kotet, flen, refuzon me pá nanën e vet për herë të fundit, ditën e vorrimit të saj sillet në mënyrë të çuditshme, fill mbas vorrimit shkon me u la në plazhë, bie në aventura dashunije, shiqon filmin e Fernandelit, shkon përsëri në plazhë, ku e mbyt njeriun gati pa kurrfarë shkaku. Jo vetëm kaq. Veprimet e tij na habisin ç'prej fillimit e deri në fund të romanit. Kështu, qëndrimi i tij në burg, para gjykatësit hetues, avokatit, ditën e gjykimit është më se i çuditshëm. Ai sillet në këto situata të vështira në mënyrë aq indiferente, thuese të gjitha këto nuk kanë të bâjnë me kokën e tij. Indiferenca e tij do të manifestohet edhe në çastin më kritik të jetës së tij:

„Mbas kryetari ma komunikoi në nji mënyrë të çuditshme se do t'ma presin kryet në nji shesh publik në emën të popullit francez, atëherë m'u duk se i njifsha të gjitha ndiesitë që lexojsha në ftyrat e të pranishëmve. Besoj se kjo ishte nji shenjë kujdesi. Gjindarmët silleshin shum butë ndaj meje. Avokati vendosi dorën e vet mbi shuplakën time. Nuk mendojsha më kurrgjâ. Atëherë kryetari pyeti a kisha me thanë diçka. U mendova. Thashë: „Jo”. Mbas kësaj më çuen”.

Tue u thellue në analizën e personazhit të Mersos, shohim e ai përfaqson këtu njeriun absurd të Kamysë. Ky jeton në botën e absurditetit, në të cilën shprehet në mënyrë shum të ashpër gremina, e cila e ndan këtë prej shoqnisë. Dëshirat, mundsitet, jeta dhe vdekja e tij janë gjithashtu në kundërthanje të papajtueshme në marrëdhënie ndaj rrëthit shoqquier. Mersoja nuk është në gjendje me i harmonizue dëshirat dhe marrëdhjanjet e veta me shoqninë në të cilën jeton, sepse as bota nuk e qas. Këtu e ka burimin ajo ndjenjë e thellë që e shoqnon si hije gjatë gjithë jetës — ai e ndien vekten si të huej, si qenje tranzitore. Simbas mendimit të autorit nji njeri i tillë mund të shpëtojë nga kjo botë absurde vetëm nëpërmjet

revolutimit dhe kryengritjes drejtue kundër shoqnisë. Ky botëkuptim i Kamysë shprehet në mënyrë të qartë kah fundi i këtij romanit:

„Asht kurdoherë interesante të ndëgjojsh se si flasin njerezit për ty, deri edhe në bankën e të akuzuemit. Gjatë mprojtjes së prokurorit dhe avokatit tim mundem me thanë se u fol shum për mue dhe ndoshta më tepër për mue se sa për krimin tim. A kanë qenë vallë gjithaq të ndryshme këto mprojtje? Avokati çonte dorën dhe e mpronte fajtorin, porse me arsyetime. Prokurori zgjatte duert dhe zbulonte fajin, por pa arsyetime... Me gjithë brengat që kisha, herë — herë provojsha me ndërhy, mirépo, atëherë, avokati im më qortonte: „Heshni, ásht më mirë pér ju... Fjala ishte pér fatin tim, kurse askush nuk kërkonte mendimin tim.”

Pjesa e dytë e këtij romanit ásht më tronditëse dhe më e bukur. Në të hasim nji varg situatash dramatike, të cilat, vende-vende shëndërrohen në tragjedi të vërtetë. Z. Merso përjeton shum çaste të zymta: bie në burg, e marrin në pyetje, e flakin në gjyq, e randojnë me faje të randa dhe më fund e dënojnë me vdekje. Tash s'i mbetet gjë tjetër pos me mendue pér mundësinë e shpëtimin nga vdekja e sigurt:

„Kushedi sa herë i kam shtrue vehtes pyetjen a ka pasë raste që të dënuemit me vdekje të kenë shpëtue prej atij mekanizmi të pamëshirshëm, të jenë zhdukë para zbatimit të dënimit me vdekje, të kenë depërtue përtëj kerdonit të policëve. E qortojsha vetvehten pse nuk i kisha kushtue më tepër kujdes përshkrimit të ekzekutimeve. Ka qenë dashtë që njeriu të interesohet kurdoherë pér këto çashtje, sepse nuk din se çka mund ta gjejë.”

Ai i parafytron mjetet e ndryshme të ekzekutimit tue fillue prej satërit e gjilotinës deri te maqina e ekzekutimit. Përpinqet me gjetë farë mundësije pér t'i shpëtue të ndeshkuemit nëpërmjet hartimit të projekt-ligjeve, por më kët, sepse tash ka ra në kundërshtim me rrëthin shoqner:

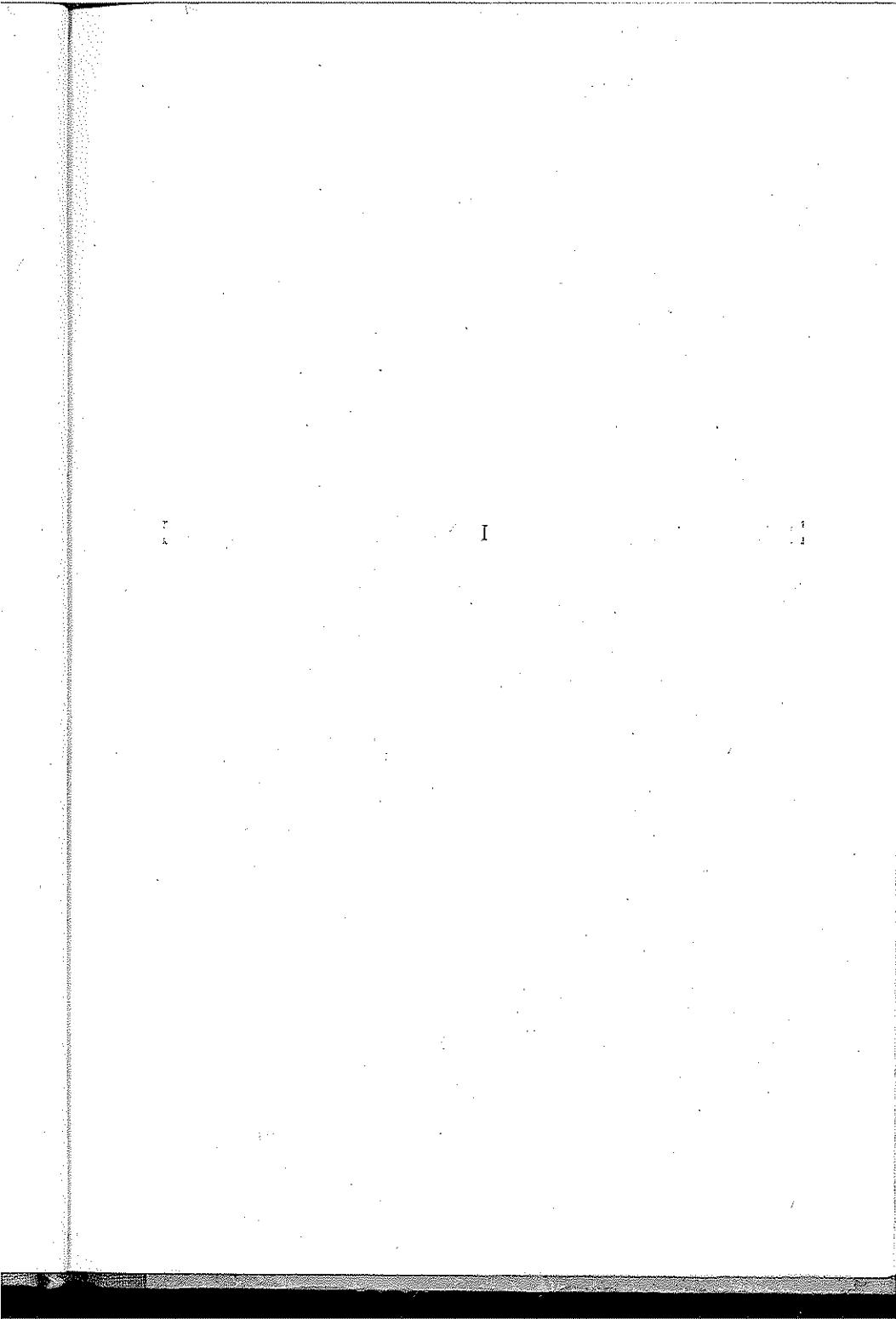
„Bana reformën e sistemit penal. Vuna re se gjája themelore ishte me i dhanë farë mundësije të ndeshkuemit. Sikur prej njimijë vetësh të shpëtonte nji, kjo do të mjaf-tonte me i rregullue çashtjet. M'u dukte se kishte mundësi me gjetë ndonji bashkëdyzim kimik, i cili do të mundte

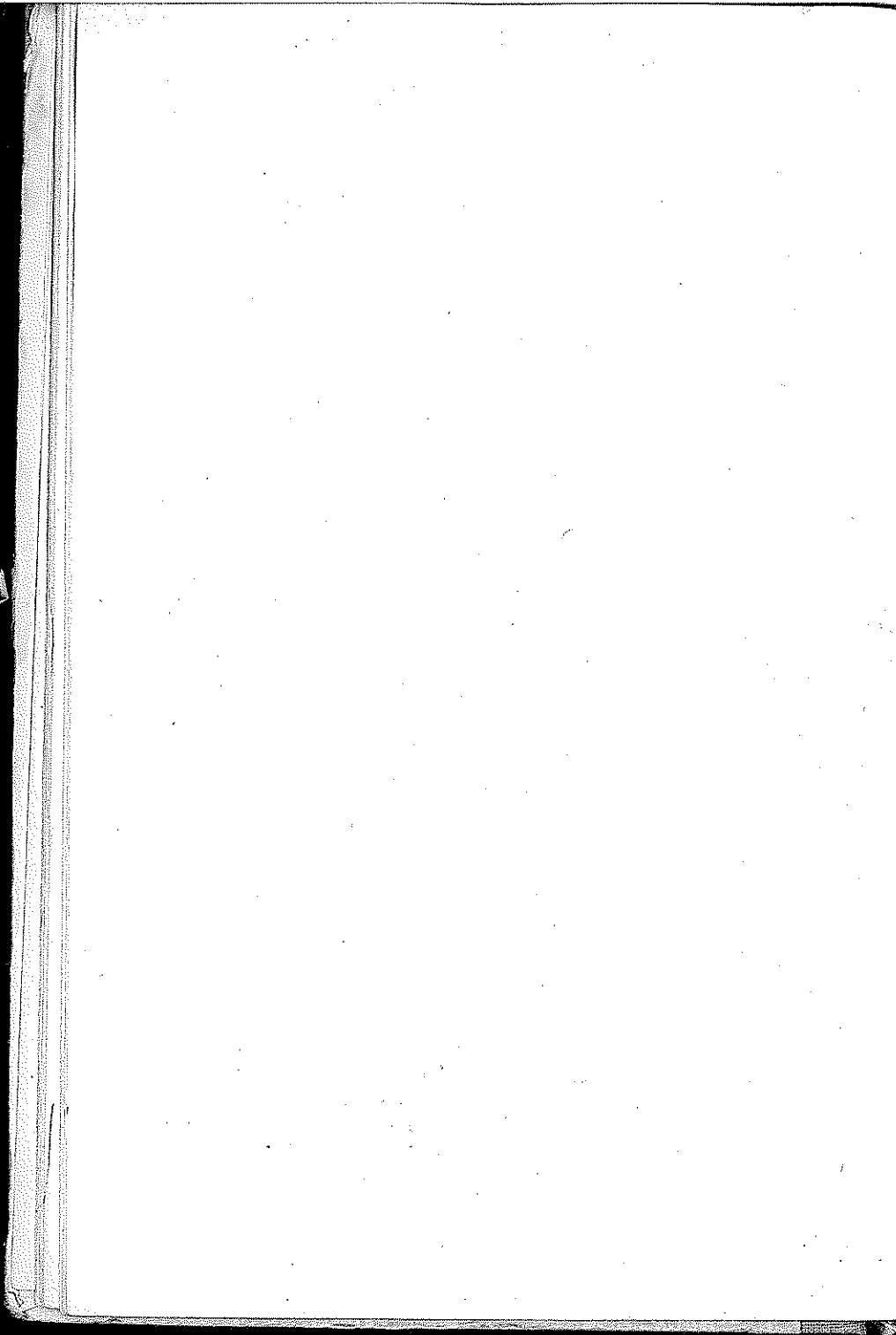
me e helmatisë të ndeshkuemin (mendojsha: të dënuemin me vdekje), kështuqë nga dhetë vetë të shpëtonte vetëm njani."

I revoltuem thellë kundër shoqnisë borgjeze, Mersoja njehson minutat e fundit të jetës së vet. Porse shpresat se lutja e tij për falje do të pranohet dhe të zbardhunit e agimit, kur pritte se do të vijshin me e marrë për takzekutue, e shoqnojnë gjatë gjithë kësaj kohe. Mirëpo, vendimit të gjyqit nuk mundi me iu shmangë kurrsesi.

Tue lexue kët roman, para nesh parakalojnë nji varg personazhesh. Të gjithë këta Kamyja i ka tipizue për bukurin, tue harmonizue sjelljet dhe karakterin e tyne me ambientin në të cilin gjallnojnë. Kështu, Selesti përfaqson tipin e pronarit të nji restorani, padroni atë të kapitalistik, Emanueli — njeriun e punës dhe shokun, drejtori — njeriun energjik, Zoja Merso — nanën e mjerë, portieri — plakun e zellshëm, Tomas Pereu — pansionerin, Mari Kardona — aventuristen, Salamano — plakun e lanun, Rejmon Senteu — aventuristin. Gjithashtu janë tipizue në mënyrë mjeshtrore edhe këto personazhe: hetuesi, avokati improjtës, prokurori, kryetari i gjyqit gazetarët, publiku dhe prifti.

Ndonse ngjarja e këtij romani zhvillohet në trajtë të tregimit, aty këtu hasim edhe dialogje të bukura, plot natyrshmëni e dinamizëm, Alber Kamyja din me tërheqë vemendjen e lexuesit. Tue e shoqnue këtë prej nji situatë të qetë në atë dinamike, tue kalue prej trajtës së tregimit në atë të dialogut, prej përshkrimit të thjeshtë të ngjarjeve në shprehjen e ndiesive dhe të mendimeve të thella filozofike, ai e sjell lexuesin në nji varg situatash, e megjithatë nuk shkakton as shenjën më të vogël të lodhjes. Gjuha e tij e matun, plot me kumbime të natyrshme dhe stili tejet konciz mbërrijnë me i ekonomizue çuditërisht mijetet e shprehjes, pa cungue aspak pasqyrimin e personazhevë dhe përshkrimin e ngjarjeve. Ndoshta këtu duhet kërkue faqja tjetër e popullarizimit aq të madh që gjëzojnë sot veprat e tij anembanë botës.

I

Sot, nana ka vdekë. Ndoshata ajo ka vdekë qysh dje, ku ta dij unë. Mora nji telegram prej strehimores: „Nana ndérroi jetë. Vorrimi nesër. Ngushllime të thella”. Prej kësaj s'po mundem me marrë vesh gjâ. Kjo ka ndodhë ndoshta dje.

Strehimorja e pleqve ndodhet në Marengo, njâ tetëdhjetë kilometra përtëj Algjerit. Do të nisem me autobus, n'orën dy dhe do të mbërrrij atje mbasdite. Kështu do të këm mundësi me ndejtë pranë kufomës së saj gjithë natën dhe të nesërmen në mbramje me u kthye. Unë kërkova dy ditë leje prej zotnis e ai nuk pat si me më refuzue, mbasi kisha nji arsy e aq të fortë. Me gjithë këte atij nuk i shkoi për shtat kjo punë. Unë i thashë deri edhe këte: „ky nuk është faji im.” Ai nuk u përgjegj. Atëherë pashë që nuk duhej t'i thojsja këte. Detyra e tij ka qenë të më ngushllojë. Padyshim, këte do ta bâjë mbasnesër, kur të më shohi në zi. Tash për tash gati nuk po duket se më ka vdekë nana. Mbës vorrimit, përkundrazi, kjo do të jetë nji gjâ e dijtun. Atëherë çdo gjâ do të marri formë zyrtare.

Unë nisa me autobus n'orën dy. Bante vapë. Hangra drekë në restoranin e Selestit, si çdo herë. Të gjithëve u vinte keq përmue, e Selesti më tha: „Kemi vetëm nji nanë”. Kur u nisa, më përcollën deri te dera. Unë qesh pak i hutuem, sepse kisha ndërmend me u ngjité te Emanueli për t'ia kërkue kravatën e zezë dhe shiritin. Unxhi i tij vdiq para disa muejsh.

Nxitojsha për të mbërrijtë me kohë. Ky nxitim, ky vrapi, padyshim për shkak të gjithë këtyneve dhe mbi të gjitha këto, tundjet, era e benzinës dhe përthyemja e ajrit të nxeh të prej rrugës dhe qellit, banë që të kotem.

Fjeta gati gjatë gjithë udhtimit. Kur më doli gjumi, pashë që i isha mbështetë njij ushtari, i cili vuni buzën në gaz dhe më pyeti a mos jam tue ardhë prej së largu. Për mos me e zgjatë, i thashë „po”.

Strehimorja âsht dy kilometra përtej katundit. Udh-tova në kambë. Deshta të shoh nanën menjiherë. Mirëpo, portieri më tha se duhet të takohem më parë me drejtore. Tueqenëse qëlloi pak i zanun me punë, m'u desht me priti pak. Gjatë gjithë kësaj kohe portieri foli vijimisht dhe më në fund pashë drejtorin: më priti në zyrën e vet. Ky ishte nji plak i shkurtë, me Legionin e nderit. Më shiqoi me syt e vet të ndritshëm. Mandej ma shtrëngoi dorën dhe e mbajti për nji kohë aq të gjatë sa më bani me mendue për të gjetë mënyrën se si me e lirue. Mbasi shiqoi nji dosie, më tha: „Zonja Merso âsht vendosë këtu para tre vjetësh. Ju keni qenë e vetmja shpresë e saj.” Më shkoi mendja se po don me ma pá diçka për të madhe, prandej fillova me u arsyetue. Mirëpo, ai më ndëpreu: „Ju mos u arsyetoni para meje, bir i im i dashtun. E kam lexue dosien e nanës suej. Ju s'keni qenë në gjendje me plotsue nevojat e saj. Ajo ka pasë nevojë për kujdes. Rroga e juej âsht modeste. Kur të mirren parasysh të gjitha këto, del se ajo ka qenë më e lumtun këtu.” I thashë „siurdhno, zotni Drejtor.” Ai shtoi: „E dini fort mirë se ajo ka pasë miq, njerëz të moshës së saj. Me ta ka pasë mundësi me bisedue për të kaluemen. Ju jeni i ri dhe ajo do të mërzitet me ju.”

Kjo âsht e vërtetë. Derisa ishte në shtëpi, nana e kallonte kohën tue më shique me vërejtje dhe kujdes pa fol gjâ. Ditëve të para, mbasi qe vendosë në strehimore, qante shpesh. Mirëpo, kjo ishte nji gjâ e rëndomtë. Sikur disa muej më vonë ta kishim largue prej strehimores, kish-te me qa përsëri. Vetëm e vetëm pse këtë e pat bâ si shprehi. Këtu qëndron arsyaja që në vjetët e fundit nuk e vizitojsha më. Përveç kësaj, e humbsha të dielen, e lene më që më duhej me shkue me e zanë autobusin, me nxjerrë biletë e me udhtue plot dy orë.

Drejtori flitte edhe më. Unë gati nuk ia vejsha veshin. Mandej ai më tha: „Ma merr mendja se dëshironi me e pá nanën tuej.” Unë u çova në kambë për pa i thamë gjâ, kurse ai më prini kah dera. Te shkallët ai ma spjegoi: „Na

e kemi çue në kapelën tonë të vogël, me qëllim që të mos tronditen të tjerët. Sa herë që vdes ndonji pansioner, të tjerët e ndjejnë vehten të shqetsuem disa ditë rresht. Nji gjâ e këtillë na e vështirson shërbimin e rregullt." Kaluem nëpër nji oborr ku hasém shum pleq që llomotitshin diçka, të ndamë në grupe të vogla. Porsa na vunë re, u qetsuen. Mbasi kaluem s'andejmi, filluen me bisedue rishtas. Kjo i përmgjante zanit që nxjerrin papagallët. Kur iu afroem derës së nji ndërtese t'ulët, drejtori më la vetëm: „Unë po largohem, zotni Merso. Jam në dispozicionin tuej në zyrën time. Simbas rregullit, vorrimi ásht caktue pikërisht n'orën dhetë paradite. Na kemi marrë me mend që ju do të jeni në gjendje me e ruejtë të ndjerën natën. Edhe diçka: nana e juej, më duket se u ka shprehë dëshirën shokëve të vet që të vorroset ashtu li e lyp feja. Unë kam marrë përsipër me bâ gjithëçka duhet. Vetëm e pashë t'u-dhës me ju njoftue." Unë iu fala nderës. Nana, me gjith që s'ka qenë ateiste, gjatë gjithë jetës së vet nuk e ka vra mendjen me çâshtje fetare.

Unë hyra. Salla ishte shum e dritshme, e lyeme me gëlgere të thjeshtë, kurse pullazin e kishte prej qelqit. Ishte e rregullueme me karriga dhe shkambij në trajtë të X. Arkivoli i mbuluem me kapak ishte vendosë mbi dy shkambij, që ndodheshin në mes të sallës. Dukeshin vetëm burmat e ndritshme që ishin ngulë krejt pak, aq sa disa sosh ishin shkulë prej dërrasës së veshun me kore t'arrës. Pranë arkivolit, ishte nji infermiere arabe me nji fustan të bardhë dhe nji shami me ngjyrë fort të dallueshme mbi krye.

Në kët moment portieri hyni dhe u ndal mrapa shpinës sime. Me siguri do të ketë ardhë me vrap. Mbasi iu muer pak goja, tha: „E kanë mbulue, por jam i detyruem me i zhvillue burmat e arkivolit, në mënyrë që të mundeni me e pá." Porsa iu afroue arkivolit, unë e ndala. Ai më tha: „A nuk doni me e pá?" Unë iu përgjegja: „Jo". Ai mbeti. U turpnova, sepse ndjeva që nuk vyejti me i thamë këte. Mbas pak kohe, ai më shiqoi dhe më pyeti: „Për çarsye?" por pa të keq, thuese donte me marrë vesh. Unë i thashë: „Nuk e dij." Mandej, tue dredhë mustakun e vet të bardhë; ai tha, për pamë shique në fytyrë: „Po e kuptoj." Kishte sy të bukur, të kaltërt dhe të ndritshëm dhe

ngjyrën e lëkurës pak a shum të kuqe. Ma zgjati nji karrigë, kurse vetë u ul pak mbas meje. Infermierja u çue në kambë dhe u nis drejt derës. Në kët moment portieri më tha: „Ajo vuen prej kancerit.” Unë nuk pata vu re, por kur shiqova me kujdes infermiären, pashë se ajo mbani nji lidhëse të mbështjellun rrëth e përqark kres. Lidhësja ishte e rafshët dhe ndodhej në nivelin e hundës së saj. Në fytyrë të saj dukej vetëm bardhësija e lidhëses. Mbasi duel ajo, portieri tha: „Po ju la vetëm.” Nuk e dij se çfarë gjesti bana, por ai qëndroi në kambë mrapa meje. Pranija e tii mrapa shpinës sime disi më pengonte. Dhoma ishte plot me dritë të bukur të mbasditës së vonë. Dy anza zukatshin nëpër qelq. Ndjeva se po më pushton te gjumi. I thash portierit për pá u kthye kah ai: „A ka shum kohë që jeni këtu?” Ai u përgjegj menjherë: „Tash pesë vjetë” — thuese përgjegjen e kishte mû në buzë.

Mandej, llomotiti pér nji kohë të gjatë. Njeriu kishte me e befasue sikur t'i thonte se do të mbarojë si portier në strehimoren e Marengos. Ishte gjashtëdhjetë e katërvjeç dhe ishte prej Parosit. Në kët moment e ndërpresa: „A s'jeni prej këtuhit?” Mandej m'u kujtue që, para se t'më conte te drejtori, më pat folë pér ime amë. Më pat thanë se duhet me e vorrosë shum shpejt, mbasi në rrafshinë bante shum nxehëtë, sidomos në kët vend. Atëherë më pat tregue se kishte jetue në Paris dhe kishte vuejtë shum derisa e kish harrue. Në Paris, kufomën nuk e vorro-sin ndonjherë tri a katër ditë. Këtu s'kemi kohë, ende njeriu s'âsht mësue me kët gjâ e i duhet tashmâ me vrapue mrapa qerres. E shoqja i pat thanë atëherë: „Hesht, përkëto sende nuk duhet me folë para zotnis.” Plaku u skuad dhe i kërkoi ndjesë. Atëherë unë ndërhynë dhe thashë: „Jo, jo,” Më dukej se ai ishte tue folë të drejtën dhe flitte në ményrë interesante,

Në kapelën e vogël më pat tregue se kishte ardhë në strehimore si i vorfën. Tueqenëse e ndente vehten t'aftë, kërkoi të pranohet si porter. I thashë mâtë në fund që edhe ai ishte nji nga pjestarët e këtij pansioni. Ai m'u përgjegj se nuk ishte. Vetë ményna si më foli: „ata”, „të tjerët”, e shum rrallë: „pleqt”, tue folë për pansionerët, disa nga të cilët ishin mâtë rij se ai, më preki. Natyrisht, ata s'mund të krahasoheshin me të. Para së gjithash ky ishte portier, dhe, deri diku kishte mâtë shum të drejta se ata.

Né kët moment hymi infermierja. Errsina u lëshue më të shpejtë. Nata kaploi sa ora pullazin e qelqtë. Portieri ndezi dritën, më verboi papritmas reflektimi i dritës. Më thirri të shkojmë në trapezeri për darkë. Por, unë nuk isha i untë. Atëherë më ofroi të më sjelli nji tas qumësht me kafe. Mbasi më ka anda qumështin me kafe, pranova. Mbasi pa kohë ai u kthyte me nji tabake në dorë. Unë e piva. Atëherë m'u shtue andja të ndezi nji cigare. Për ngurrojsha, mbasi s'isha i sigurt a guxoj me pi para nanës Mendova vetë me veti, kjo s'prish punë. I dhashë nji cigarette portierit dhe filluën me pi.

Për nji çast, ai më tha: „Ju dini se kanë me ardhë poashtu edhe miqt e Zonjës, nanës suej, për me e ruejtë natën. Kështu âsht zakoni. Duhet të shkoj me gjetë karriga dhe kafe.” E pyeta a ka mundësi ta shuejmë njanën llampë. Shkëlqimi i dritës nëpër mure të bardha më lodhente. Ai më tha se nuk ka mundësi. Instalimi ishte i atillë: të gjitha ose asnajena. Unë nuk i vejsha më re gjithaq. Duel, u kthyte dhe i renditi karrigat. Në njanën prej tyne i tuboi filxhanet rrëth e përqark nijj xhezve. Mandej u ul përballë meje, matanë nanës. Infermierja qe ulë në fund, me shpinë të kthyeme. Unë nuk shifsha se çka ishte tuebë. Mirëpo, simbas lëvizjes së duerve të saj, më dukej se ishte tue thurë. Moti ishte i mirë, kafja më nxeu, kurse nëpër derë të hapun kundërmonte era e natës dhe e luleve. Më duket se jam kotë paikzë.

Nji shushuritje e lehtë më zgjoi. Porsa i çela syt dhoma m'u dulk edhe më e ndritshme prej bardhësis. Para meje nuk ishte asnji hije dhe çdo send, çdo kand, të gjitha vijat e lakueshme dukeshin qartë me nji kthjellësi që t'i vret syt. Në kët moment hynë mbrenda miqt e nanës. Ishin afër nja dhetë vetë, hynë qetas në kët dritë verbuese. Megjithse u ulën, asnji nga karrigat nuk krikilloi. Unë i këqyrsha me vemendje, kështu që asnji kollsi e fytyrës dhe e rrobeve të tyne nuk më shpëtoi. Mirëpo, nuk i ndëgjojsha, sepse më vinte randë me i zanë besë realitetit të tyne. Gati të gjitha grat kishin përparsë dhe shirit, i cili ua shtrëngonte trupin tue shkaktue që stomaku i tyne i dalun të bjerë në sy edhe më tepër. Unë s'kisha vû re deri atëherë se deri në q'masë grat plaka mund ta kenë stomakun e qitun jashtë. Burrat ishin gati të gjithë të

thatë dhe mbajshin shkopij. Ajo që më ra në sy në ftyrën e tyne âsht se nuk mundsha me dallue syt e tyne, por vetëm nji drjtë të zbetë në mes të nji çerdhe plot me rrudha. Mbasi u ulën, shumica e tyne më shiquen dhe mezi e tundën kokën. Buzët e tyne dukeshin të holla për shkak të mungesës së dhambëve. Unë nuk e ikisha të qartë a më përshëndetën, apo këto ishin vetëm grimaset e tyne, të zakonshme. Në kët moment vuna re se ata ishin ulë përballë meje dhe e tundshin kokën të tubuem rrëth e përqark portierit. Për nji çast fitova përshtypje qesharake se ata erdhën këtu për me më gjykue.

Mbas pak kohe nji grue ia plasi vajit. Ajo ishte ulë në rendin e dytë, e mbulonte nji shoqe e saj, kështuqë nuk mundsha më e pá si duhet. Ajo qante me zâ të ulët, rregullisht: më dukej se nuk do të prajë kurr. Të tjerët shteshin kinse nuk po e ndëgjojnë. Ishin të strukun, të pikëlluem dhe të qetë. Shiqojshin arkivolin osë shkopim e vet osë dikü tjetër, por nuk i këqyrshin vetëm këto. Grueja qante vijimisht. Isha tepër i habitun, sepse nuk e njifsha. Dëshira ime ishte të mos e ndëgjoj mā. Mirëpo, nuk guxojsa me i thanë këtë. Portieri u përkul kah ajo, i thadicka, porse ajo tundi kokën, murmuroi diçka dhe vijoi me qa po me at tempo. Atéherë portieri erdhi tek unë. U ul pranë meje. Mbas njifarë kohe, ai më njoftoi për pa më shique: „Ajo ka pasë lidhje të ngushtë me Zonjën, nanën tuej. Ajo thot se kjo ka qenë e vetmja mikeshë e saj këtu dhe që tash ka mbetë pa njeri”.

Na qëndruem kështu për nji kohë të gjatë. Të fshamet dhe dënesjet e saj u rralluen. Për nji kohë të gjatë vijoi së turfulluemi. Mâ në fund pushoi. Mâ nuk isha i përgjumshëm, por e ndiejsha vehten të lodhun dhe kisha dhimbje në kryqet. Tashmâ heshtja e gjithë këtyne njerrzve më mundonte. Vetëm herë mbashhere, ndëgjojshja nji zâ të veçantë dhe nuk mundsha me kuptue se çka ishte ky. Mâ në fund zbulova se disa nga pleqt thithshin pjesën e mbrendshme të mollzës së faqes se tyne, tue shkaktue nxjerrjen e këtij farë zani të çuditshëm. Ata nuk e vejshin re gjithaq këte, sepse ishin zhytë në mendime. Për mā tepër, unë kisha përshtypje që kjo grue e vdekun, që ishte shtritë midis tyne, nuk do të thoshte kurrrga pëta. Por, tash besoj se kjo përshtypje ishte e rrënjshme.

Secili prej nesh piu kafen që i suell portieri. Mâ në fund, s'dij se çka u bâ. Nata kaloi. Më kujtohet fare mirë që, në nji çast, i hapa syt dhe pashë që pleqt i kishte zanë gjumi, të grumbulluem mbi njami tjetrin, me përjashtim të njanit, i cili, tue u mbajt për shikop të vet e kishte mbështetë mjekrën mbi shpinën e duerve, më shiqonte drejt në sy, thuese pritte vetëm zgjimin tim. Mandej më zù gjumi përsëri. Më duel gjumi për arsyen se dhimbjet në kryqet më vijshim tue u shtue gjithnjë e më tepër. Dita depërtonte nëpër pullazin e qelqtë. Pak më vonë njani prej pleqve u zgjue dhe filloj me u kollitë shum. Filloj me pështy në nji shami oda-oda. Çdo e pështyme e tij i ngjante nji të shkuluni. Ai i zgjoi edhe të tjerët, ndërkaq portieri ua kujtoi se është koha që tashmë të shkojnë s'andejmi. Ata u ngritën në kambë. Kjo pagjumi si shtoi edhe më tepër të zbetët e fytyrës së tyne. TUE dalë, më habitën tepër kur që të gjithë ma zgjatën dorën nji nga nji — thuese kjo natë, të cilën e kaluam për pa ndërrueasnji fjalë me njani tjetrin, kishte përforcue miqsin tonë.

Isha i lodhun. Portieri më çoi në dhomë të vet, ku pata mundësi me i la faqet. Mandej piva edhe qumësht me kafe, të cilën e pëlqeva shum. Kur dola jashtë, pashë se dita tashmë kishte ague plotsisht. Përmbi kodrat, të cilat e ndajnë Marengon prej detit, qielli ishte i kuqrrem. Era që frynte përmbi to, sillte me vehte njifarë ere krype. Kjo paralajméronte nji ditë të bukur. Ka kohë që nuk kam shkue në katund. Ndiejsha se ç'kënaqsi do t'ishte për mue me shetitë në natyrë, po të mos ishte çâshtja e nanës sime.

Mirëpo, isha tue pritë n'oborr, përfundi nji rrapi. Thithsha erën e dheut të freskët dhe nuk kisha më gjumë. Më shkoi mendja te shokët e zyrës. Në kët moment ata janë ngritë dhe bâhen gati me shkue në punë: ky ishte për mue kurdoherë momenti më i vështirë. Mendova edhe pak rrëth këtyne gjanave, ndërkaq më hutoi tingllimi i kumbonës që vinte prej mbrendsis së nji ndërtese. Mbropa dritat e ngjau nji tollovinë e mandej mbrettnoi qetësija e plotë. Dielli u ngjit pak më tepër drejt kupës së qiellit: ai filloj me ngrohë kambët e mijë. Portieri kaloi nëpër oborr dhe më tha se po më kërkonte drejtori. Shkova në zyrë të tij. Ai nënshkroi disa shkresa. Pashë se ishte veshë me rrobe të zeza e pantallone me vija. Ai muer në

dorë telefonin dhe më tha: „Nëpunsit e solemnitetit të funeralit tashmâ janë këtu. Unë do t'u them ta mbyllin arkivolin. A dëshironi më parë me e pá namën tuej për herë të fundit?” Unë i thashë jo. Ai urdhnoi nëpërmjet telefonit tue ulë zanin: „Fizhak, u thoni njerëzve të shkojnë.”

Më në fund ai më tha se do të marri pjesë në vorrim, për qka iu fala nderës. Ai ishte ulë pranë tryezës së vet, kishte që ue njanën kambë mbi tjetrën. Më njoftoi që unë me të është infermierin do të jemi vetëm. Simbas rregullit, pensionerët nuk kanë të drejtë me marrë pjesë në vorrim. Ai u dha leje që ta ruejnë vetëm at natë: „Kjo është nji gjâ e njerzishme”, tha ai. Por, në kët rast ai kishte lejue të marri pjesë në vorrim nji mik i vjetër i nanës: „Tomas Pere”. Këtu drejtori e vû buzën në gaz. Më tha: „A dini çka, kjo është nji ndjenjë paq a shum fëminore. Mirépo, ai dhe jot amë ishim të pandashëm. Në strehimore mahiteshëm, tue i thanë Peres: „Kjo është e fejuemja e juej.” Ai qeshte. Kjo gjâ u pëlqente. Asht fakt se vdekja e Zojës Merso e ka tronditë thellisht. Unë nuk deshta me ia prishë qejfin. Mirépo, tue iu përbajtë mendimit të mjekut, i cili e ka vizitue, ia ndalova dje ta ruejë kufomën.”

Për nji kohë të gjatë qëndruem në heshtje. Drejtori u çue vendit dhe ikëqyri nga dritarja e zyrës së vet. Mbas nji kohe ai vû re: „Ja paska mbërrijtë prifti i Marengos. Ka ardhë heret.” Ai më vû në dijeni se duhet me ecë në kambë nja tre çerek ore për të mbërrijtë deni në kishë, e cila gjindet po n'at katund. Na zbritëm poshtë. Para ndertesës ishte prifti me dy djelmosha të korit. Njani prej tyne e mbante në dorë kemtarin, kurse prifti u përkul kah ai për të rregullue gjatësin e zinxhirit t'argjentë. Kur mbërrijtëm na, prifti u çue. Ai më thirri „bir i im” dhe më tha disa fjalë. Ai hyni, kurse unë e ndoqa.

Pashë menjiherë që burmat e arkivolit ishin mbërthye, kurse mbrenda në dhomë ndodheshin katër burra të veshun në të zi. Në të njajtën kohë drejtori më tha se qerrja ishte tue pritë jashtë dhe që prifti të fillojë uratat e veta. Tue fillue prej këtij momenti çdo gjâ muer nji zhvillim të shpejtë. Burrat iu afruen arkivolit me nji çarçaf. Prifti, përcjellsit e tij, drejtori dhe unë, duelëm. Para derës qëndronte nji zojë, të cilën nuk e njifshë: „Z. Merso” tha drejtori. Unë nuk kisha ndëgjue emnin e kësaj zoje

dhe mora vesh vetëm që ajo ishte infermierja e delegueme. Ajo më përshtëndet me krye seriozisht. Fytyrën e kishte të thatë të zgjatun e, me eshtna mjaft të dallueme. Mandej u rreshtuem për me i bâ rrugë kufomës. Ecëm mbas bartësve dhe duelëm prej strehimores. Para derës pritte qerrja. Qerrja e vizlueme, e gjatë, e shkëlqyeshme i përngjante nji kutije lapsash. Pranë saj qëndronte nji shërbyes, njeri i shkurtë i veshun me rrobe qesharake dhe nji plak me qëndrim jo të natyrshëm. Kuptova se ky plak ishte Z. Pere. Kishte nji kapelë të butë, me maje të rrumbullaktë dhe me strehë të gjanë (porsa arkivoli duel nëpër derë e hoq kapelën), rrobet, pantallonat, të cilat bijshin tezoshtë në trajtë spiralje përmbi këpucë, dhe nji krvavatë shum të vogël, prej stofi të zi, në krahasim me qaforen e bardhë dhe të madhe të këmishës së tij. Përfundi hundës pikalloshe dridheshin buzët e tij. Flokët e thimë të tij derdhshin mbi veshllapushë të quditshëm, të deformuem, ngjyra e kuqe e tyne si gjaku, përkundër fytyrës së zbetë të tij, më binte në sy. Shërbyesi caktoi vendet tonë. Prifti ekte përrpara, mbas tij qerrja. Rreth e përqark qerres ecshin katër burra. Mbas saj ishte drejtori, unë vetë, infermierja e dele- gueme që i frenonte hapat dhë Z. Pere.

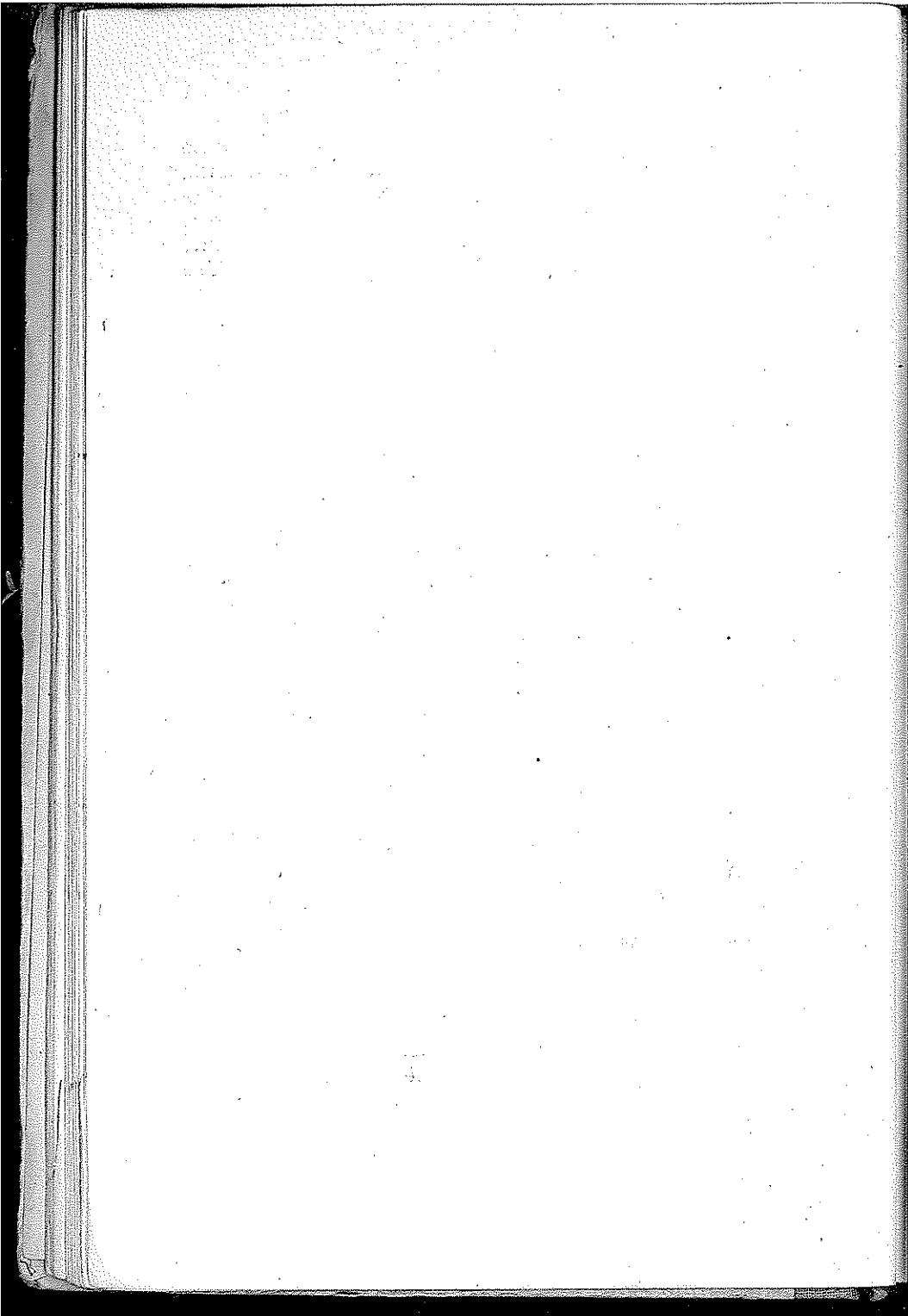
I dielli ishte ngjitë në kupë të qiellit bukur shum. E randonte tokën gjithnjë e më tepër me rrezet e veta dhe vapa shtohej me vrull. S'dij se pse banëm me pritë për nji kohë mjaft të gjatë para se t'ishim nisë. Unë kisha të nxeh të përfundi rrobeve të mia t'errta. Plaku i shkurtë, i cili ekte disi mësheftas, hoqi përsëri kapelën e vet. Unë u ktheva pakéz kah ai dhe e këqyra gjatë gjithë kohës sa ishte tue folë drejtori për të. Ai më tha që shpesh herë ime amë dhe Z. Pereu dilshin me shetitë në mbramje deri në katund, të shoqnuem prej nji infermiere. Unë këqyrsha fushën rreth e përqark meje. Nëpërmjet rreshtave të qiparisëve që të çojshin në kodrina, që përputhen me qiellin, dheut të murmë dhe të blertë, shtëpive të rralla që dallohen fare mirë, unë e kuptova nanën. Mbramja në kët katund duhet të jetë si nji pushim melankolik. Sot kur rrezet e diellit po vërhojnë tue shkaktue të dridhunat e këtij pejsazhi, katundi e ndjente vehten të mbytun në mënyrë të panjerzishme.

Na u nisëm. Në kët moment vërejta se Pereu kishte fillue me çalue ngapak. Qerrja pak nga pak shtonte shpejtësin e vet, ndërsa plaku ngelte mbrapa. Njani prej burrave që ndodheshin rrëth e përqark qerres lejoi ta kalojë qerrja gjithashtu. Tash ekte krahas me mue. Shpejtësija, me të cilën ngjitej dielli drejt kupës së qiellit, më habiti. Vuna re se qysh mëtë fusha shushuritte prej kangës s'insekteve dhe të kërcitunit e lehtë të barishteve. Nëpër fytyrë më shkonte djersa. Tuegenëse nuk kisha kapelë, freskohesha me ndihmën e shëmis sime. Atëherë më tha dicëka nëpunësi i solemnitetit të vorrimit, por unë nuk e ndjeva mirë. Po n'at moment, ai fshiu rrashtën e kres me një shami, të cilën e mbante në dorë të majtë, kurse me dorë të djathë e çoi skajin e kaçketës. Unë i thashë: „Si?” Ai e përsëriti, tue ma tregue qiellin: „Po të shtrydh.” Unë i thashë: „Po.” Pak më vonë, ai më pyeti: „A është kjo nana e juej?” Unë i thashë përsëri: „Po.” „A ka qenë plakë?” Unë iu përgjegja: „Njifarë dore”, mbasi nuk dijsha më siguri moshën e saj. Mâ në fund ai heshti. Ktheva kryet mbrapa dhe pashë se Pereu plak ndodhej një pesëdhjetë metra mbas nesh. Ai nxitonë, tue luhatë kapelën e vet më dorë. I lëshova një sy edhe drejtorit. Ai ekte me mjaft krenari, paasnji shej të tepërt. Disa pikë djerse shkëlqejshin në trajtë kokrrash bizejë në ballin e tij, porse ai nuk i fshinte.

M'u dukte se përcjellja ishte tue ecë pak më shpejt. Rrëth e përqark meje qëndronte përherë po ajo fushë e ndritshme, plot me diell. Shkëlqimi i qiellit ishte i padurueshëm. N'at moment na kaluem në një pjesë të rrugës, e cila ishte mbarue rishtas. Dielli kishte shkaktue që peshkvja të derdhet jashtë. Kambët zhyteshin në të dhe lejshin mbrapa vehtes gjurmën e hapët në quillin e shkëlqyeshëm. Kapela e karrocierit prej lëkurës së zieme, i cili qëndronte përmbi qerren, dukej sikur edhe ajo ishte gatue në kët baltë të zezë. Për një kohë isha jashtë vehtes tue u ndodhë ndërmjet qiellit të kaltërt e të bardhë dhe monotonis së këtyne ngjyrave, peshkvja e zezë ngjitetë, e hapët, ngjyra e zezë e errët e rrobeve, ngjyra e zezë e ndritshme e qerres. Të gjitha këto, dielli, era e lëkurës dhe ajo e baglës së qerres, era e vernikut dhe ajo e kemit, lodhja e një nate të kalueme pa gjumë, ma turbulloj shiqimin dhe me-

ndjen. U ktheva edhe njipherë: Pereu m'u duk se kishte ngelë shum mbrapa, i humbun mbrenda nji vale të nxehëtë, mandej më humbi sysh. Fillova me e kërkue me sy dhe paşhë se ishte largue nga rruga dhe ecte nëpër fushë. Vërejta se edhe rruga para meje shkonte tue u dredhë. Kuptova që Pereu, i cili e njiftë mirë katundin, ishte nisë rrugës së shkurtë, në mënyrë që të mundet me na mbërritë. Porsa mbërrijtëm në kthesë, ai na zù. Mandej na humbi sysh. Ai përsëri ia mbajti fushës. Kështu veproi disa herë. Unë ndiejsja se si më mëshontë gjaku nëpër tamth.

Ma në fund, të gjitha këto kaluen me aq shpejtësi, sìguri dhe natyrshmeni, sa që nuk më kujtohet më kurrgjë tjetër. Vetëm nji send: tue hy në katund, infirmierja e delegueme filloi të bisedojë me mue. Ajo kishte nji zà të veçantë, i cili nuk ishte në pajtim me fytyrën e saj, nji zà melodik dhe kumbus. Ajo më tha: „Nëqoftëse ecim ngadalë, do të jemi pérballë rrezikut të sëmundjes së diellit. Mirëpo, nëqoftëse nxitojmë, do të djersitemi dhe do të ftotfemi në kishë.” Ajo kishte të drejtë. Porse s'kishim zgjidhje tjetër. Më kujtohen ende disa parafytyrime të kësaj ditë: pér shembull fytyra e Pereut kur pér herë të fundit u bashkue me ne afër katundit, lotët e mëdhej i derdheshin pér faqe pér shkak të trazimit shpirtnuer dhe të raskaptunit. Mirëpo, pér shkak të rrudhave ata nuk i derdheshin te poshtë, por pérhapeshin, mblidheshin dhe trajtojshin nji vernik prej ujit në fytyrën e tij të përvuejtin. Aty ishte edhe kisha, katundarët nëpër trotuar, gjeranium të kuq nëpér vorrezat, vilanija e Pereut (të thuesh nji padaço i shtritë), dheu me ngjyrë gjaku, i cili rrokuillisej mbi arkivolin e nanës, mishi i bardhë i rrajve që përziheshin me të, nji mori njerzish, zanesh, katundi, pritja para kafenes, ushtima e pandërpreme e motorit, dhe gëzimi im në kohën kur autobusi hyni në çerdhen e dritave t'Algjeris dhe momenti kur mendojsha se do të kem mundësi me ra dhe me fjettë plot dymbëdhetë orë.

II

Mbasi u zgjova, mora vesh pse zotnija im u mrrol në kohën kur i patë kërkue dy ditë leje: sot âsht e shtunë. Këte gati e pata harrue, mirëpo, kur u zgjova m'u rikujtue ky mendim. Zotnija im, në mënyrë krejt të natyrshme, ka mendue që unë kështu do të kem katër ditë pushim bashkë me të dielën time. Këtu qëndron arsyaja e pakënaqsis së tij. Por, nga nji anë, nuk âsht faji im pse u vorros ime amë dje e jo sot, kurse, n'anë tjetër unë edhe ashtu do të kisha në dispozicion të shtunën dhe të dielën. Mâ në fund, unë po e kuptoj plotsisht zotnin tim.

U çova me pritesë, sepse qeshë lodhë dje. Derisa isha tue u rrue, mendojsha vetë me veti se çka me bâ dhe vendosa me shkue me u la. I hya tramvajit për me shkue në banjë të limanit. Mbasi mbërrijta atje, u zhyta n'ujë. Aty pashë shum të rrij e të reja. N'ujë gjeta Mari Kardonen, daktilografen e vjetër të zyrës sime, të cilën e kam pasë dashtë dikur, e kujtoj që edhe ajo më ka pasë dashtë. Mirëpo, ajo u largue mbas nji kohe, kështu që nuk patëm kohë. Unë i ndihmova të ngjitet mbi udhërrëfyesin e detit dhe me kët rast ia preka gjift. Unë isha ende n'ujë, ndërsa ajo ishte shtri përmbyshë mbi udhërrëfyesin e detit. Ajo u kthye kah unë. Flokët e saj i ishin derdhë në sy dhe e kishte vû buzén në gaz. Edhe unë u ngjita mbi udhërrëfyesin e detit dhe zuna vend pranë saj. M'erdhi mirë dhe si për mahi mbështeta kryet mbi barkun e saj. Ajo nuk më foli gjâ dhe unë vijova me qëndrue kështu. Përpëra vehtes e kisha krejt qiellin e kaltërt dhe të praruem. Përfundi kokës ndiejsha të rrahunat e barkut të Maris. Përfundi udhërrëfyesin qëndruem nji kohë të gjatë, gati na zû gju-

mi. Kur dielli filloj mā me na djegë, ajo u zhyt n'ujë dhe unë e ndoqa. E rrëmbeva, e përqafova me dorë dhe vijuen me notue kështu. Ajo qeshte gjatë gjithë kohës. Në breg, derisa ishim tue u terë, ajo më tha: „Unë jam nxi mā tepër se ju.” Unë e pyeta nëse dëshironte me ardhë sonte në kinema. Ajo vijonte së qeshuni dhe më tha se dëshironte me pâ nji film në të cilin luan Fernandeli. Mbasi u veshëm, ajo u habit shum kur më pâ me nji kravatë të zezë dhe më pyeti se mos jam në zi. I thashë se më ka vdekë nana. Mbasi ajo donte me marrë vesh qyshkur, iu përgjegjja: „Qysh dje.” Ajo u zbraps pakëz, por nuk më bani kurrfarë vërejtje. Deshta me i thanë që ky s'ishte faji im, por u përbajta, mbasi m'u kujtue se këto i pata thanë padronit tim. S'do me thanë gjá. Si do që të jetë puna jemi njerëz, prandej edhe gabojmë.

Në mbramje, Marija i kishte harrue të gjitha këto. Vende-vende filmi ishte qesharak e ndonjilherë plot marri. Ajo vendosi kambën e vet mbi timën. Unë ia ledhatojsha gjijt. Kah fundi i çfaqjes, e putha, por keq. Mbasi duelëm, ajo erdh tek unë.

Kur u zgjova, Marija kishte pasë shkue. Më pat thanë se ka pasë me shkue te tezja e vet. Më ra ndërmend së ishte e diele. Kjo më neveritte: unë nuk e due të dielën. Mandej u ktheva në shtrat, fillova me kërkue erën e kry-pës, të cilën e kishin sjellë flokët e Maris dhe fjeta deri n'orën dhetë. Mandej fillova me pi cigare, shtritë deri kah-dreka. Nuk dojsha me hangër drekë te Selesti, si çdo ditë, mbasi isha i sigurt se do të më pyette diçka, e unë s'kam qejf nji gjâ të tillë. Fërgova disa ve dhe fillova me ngranë po prej asaj pjate, pa bukë, mbasi s'kisha në shtëpi dhe nuk dojsha të zbres poshtë për të ble bukë.

Mbasi hangra drekë, fillova me u mërzitë pak, prandej sillesha poshtë e përpjetë apartamentit. Ky ishte komod kur e kisha naniën aty. Tash âsht shum i madh për mue, prandej m'u desht me bartë në dhomën time tryezën e trapezeris. Unë po jetoj vetëm në kët dhomë, ndërmjet karri-gave prej kashte ngapak të grisuna, dollapit, pasqyra e të cilat âsht zverdhë, lavabos dhe shtratit të remtë. Sendet tjera janë lanë mbas dore. Pak mā vonë, për të gjetë farë pune, mora nji gazetë të vjetër dhe nisa me e lexue. Unë aty preva reklamën e bylmesës Krushen dhe e ngjita në

nji fletore të vjetër, ku i vendosi gjanat interesante që gjej nëpër gazeta. Mandej i lava duert dhe më në fund dola në balkue.

Dhoma ime âsht e kthyeme kah rruga kryesore e periferis. Ishte nji mbasdite e bukur. Mirëpo, kalldrëmi ishte i përlloçun, njerzit të rrallë dhe tue u nxitue. Këto janë para së gjithash familjet që shkojshin për me shetitë, dy djelmosha me rrobe të detarëve, pantallona të lëshueme vetëm pak mbi gjuej, pak a shum të hutuem me këto rrobe të trasha, nji vajzë e vogël me fjongò të kuqe dhe këpucë të zeza vizluese. Mbas tyne, nji nanë e trashë, me fustan të mëndafshëtë ngjyrë gështenje, dhe ati, njeri me shtat të shkurtë, mjaft i thatë, të cilin e kisha pá diku. Ai mbante nji kapelë me strehë të drejtë, nji kravatë në trajtë fluture dhe nji shkop në dorë. Tue e pá me të shqohen, kuptova pse flitshin për të në lagje se ishte njeri i shquem. Pak më vonë kaluen të riju e periferis, me flokë të lyem dhe kravatë të zezë, me xhaketë të ngushtë, me nga nji shami xhepi të qëndisun dhe me këpucë me maje në trajtë katrori. Më shkoi mendja se ata janë nisë me shkue në kinemat qendrore. Kjo për arsyen se ata ishin nisë shum heret dhe nxitojshin drejt tramvajit, tue qeshë me të madhe.

Mbas tyne, rruga erdh tue u shkretnue dalngadalë. Ma merr mendja se çfaqjet tashmâ do të kenë fillue kudo. Nëpër rrugë dëkeshin tash vetëm tregtarët dhe macat. Qielli ishte i kthjellë, porse i pashkëlqim mbi fikuset që e kufizojshin rrugën. Mbi trotuar përtëj rrugës, shitési i duhanit nxuer jashtë nji karrigë, e vendosi para derës së vet, hapi kambët enash, u ul tue u mbështetë me të dy duert pér mbështetsen e saj. Tramvajet, pak më parë të mbushuna plot e përplotë, tash ishin gati të zbrazta. Në nji kafe të vogël: „Te Pjeroja”, pranë shitésit të duhanit, nji djalë ishte tue i fshi bujashkat mbrenda nji sallë të vetmueme. Ishte nji e diele e vërtetë. Unë ktheva karrigën time dhe e vendosa ashtu si e pat vendosë shitési i duhanit, sepse ma muer mendja se do të rahatohem më mirë. Piva dy cigare, u ktheva me marrë nji copë cokollatë dhe erdha përsëri me e ngranë në dritare. Pak më vonë, qielli u errsue dhe m'u duk se po përgatitet nji shtëngatë vere. Mirëpo, pak e nga pak u kthjellue përsëri. Porse, retë, tue

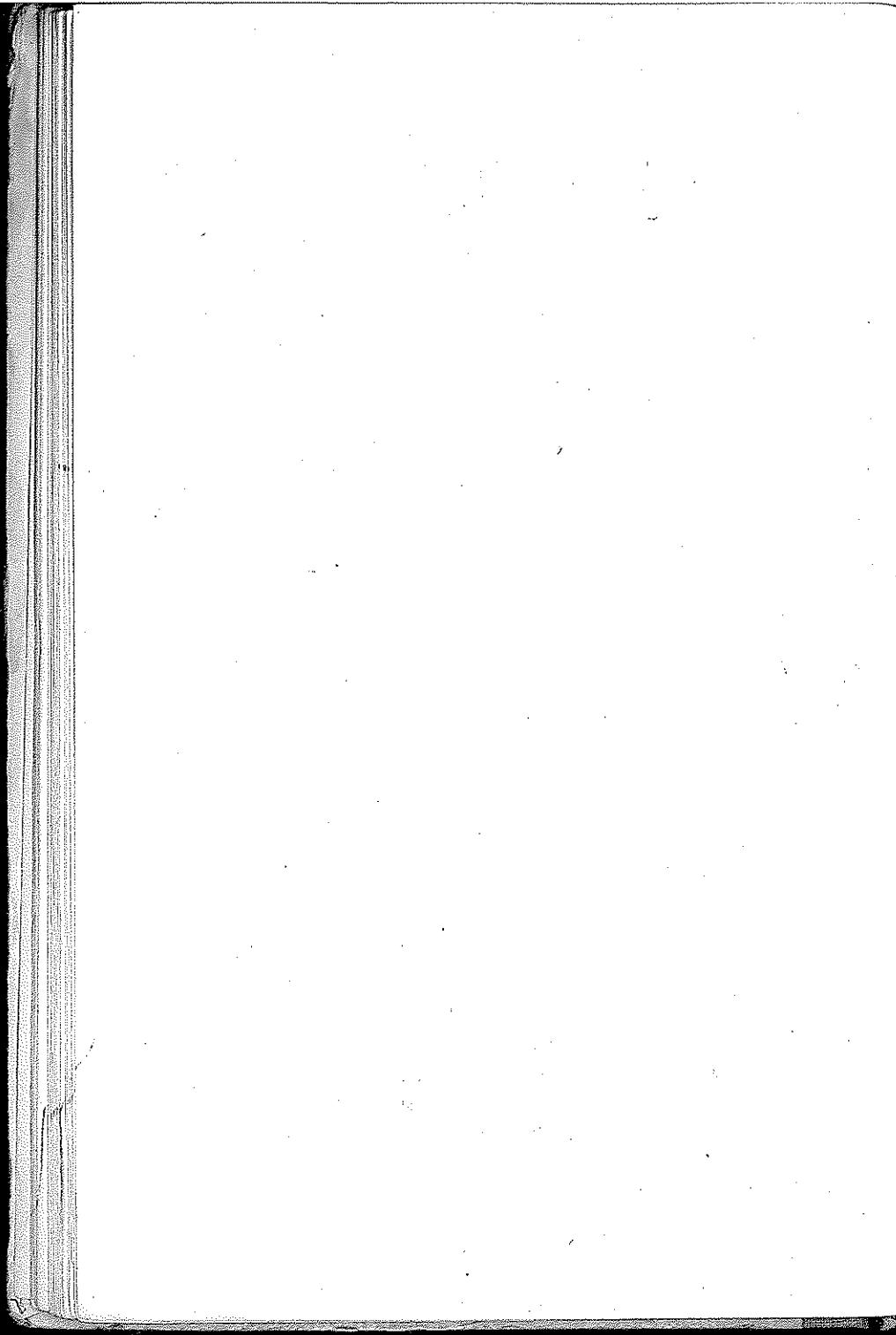
kapërcye e errësuen edhe më tepër rrugën, tue lanë me shpresue se do të bjeri shi. Qëndrova nji kohë të gjatë tue soditë qielin.

N'orën pesë filluen me mbërrijtë tramvajet me rrapi llimë. Këto sillshin shiquesit prej stadiumit, të cilët vareshin në shkallët si kalavesha, tue u mbajtë për parmakë. Tramvajet pasuese bijshin lojtarët, të cilët i njofta nëpërmjet valixheve të vogla të tyne. Ata brohoritshin dhe këndojshin me gjithë zemër; për shkak se klubi i tyne s'e kishte humbë lojën. Shum sish më bâjshin me sy. Njani deri edhe më bërtiti: „E pat puna e tyne”. Kurse unë ia prita: „Po”, tue tundë kokën. Mbas këtij momenti filluen me mbërrijtë veturat.

Dita u shty edhe pak. Përmbi pullazet qelli filloj me u kuqremë dhë bashkë me natën, e cila lëshohej ngadalë, u ngjallën edhe rrugët. Shitetësit filluen me u kthyesh nji nga nji. Midis tyne dallova zotnin e shquem. Fëmijt qajshin ose tërhiqeshin zvarë nga prindët. Gati menjicherë mbas kësaj kinemat e lagjeve vollën në rrugë nji valë të tanë shiquesish. Midis tyne, të riyt silleshin më me gjallni se rëndom. Më shkoj mendja se do të kenë shique ndonji film aventuristik. Ata që ktheheshin nga kinemat e qytetit, mbërrijtën paq më vonë. Këta dukeshin më serioz. Qeshshin edhe tash e tutje, por kohë mbas kohe, dukeshin të lodhun dhe të përgjumshëm. U ndalën në rrugë dhe filluen me shitetë prej nji trotuari në tjetrin. Vajzat e lagjes, me flokë të gjatë, ecshin të kapuna dorë më dorë. Të riyt, të renditun për me ua pre rrugën vajzave, hidhshin fjalë mabitse, kurse ato qeshshin dhe ua kthejshin kokën. Shumica sosh, që i njifsha unë, më bajshin me sy.

Mandej u ndezën me vrull llampat e rrugës, tue trembë yjt e parë që xixillojshin natën. Ndjeva se po më lodhen syt tue shique kështu trotuaret e mbushuna plot me njerëz dhe drita. Llampat ndriçojshin kalldrëmin e lagët dhe tramvajet, me ndërprenje të rregullta, hudhshin reflekset e dritës së vet mbi flokët e ndritshëm, buzët në gaz ose mbi ndonji bylyzyk i argjentë. Pak më vonë, tramvajet filluen të rrallohen, nata e zezë u lëshuembi lisat dhe llampat, lagja u zbraz në mënyrë të padukshme, aq sa maca e parë po kalon nëpër rrugë ngadalë, e cila u shkretnue përsëri. Atëherë më ra ndërmend se ishte koha e darkës. Më

dhimbte pak qafa, mbasi qëndrova nji kohë të gjatë i mbështetun përmes shtetit e karrigës sime. Zbrita poshtë përmes tij ble bukë dhe ambëlsina, e përgatita gjellën dhe hangra në kambë. Deshta me pi nji cigare në dritare, mirëpo ajri që freskue, kështu që fillova me u mërdhi pak. I mbylla dritaret e mijës dhe tue u kthyesh pashë në pasqyrë njanin skaj të tryezës, mbi të cilin llaimpa ime e alkoolit qëndronte përbërë copave të bukës. Më ra ndërmend se kaloi e diela, se nana është vorrosë, se do të shkoj rishtas në punë dhe se, me nji fjalë, s'është bâ kurrfarë ndryshimi.

III

Sot punova në zyrë shum. Padroni ishte në qejf. Më pyeti se mos jam shum i lodhun dhe u interesue gjithashtu me marrë vesh se në c'moshë më vdiq nana. Unë i thashë „aty kah mosha gjashtëdhjetë vjeçare”, mos gabovsha, nuk e dij pse, ai pat keqardhje ndaj meje dhe u përpoq me më ngushllue tue e paraqitë këtë si gjâ të kryeme.

Aty gjeta nji grumbull listash të mallnave të ngarkume, të vendosuna mbi tryezën time dhe ishte nevoja me i kontrollue që të gjitha. Para se me dalë prej zyrës për me shkue për drekë, i lava duert. Në mesditë më pëlqen ky moment. Në mbramje nuk më shkohet gjithaq me andje, mbasi peshqiri rrotullues, âsht krejt i lagësht prej përdorimit: atë e kanë përdorë gjithë ditën e lume. Për kët arsyе ia pata tërhqë vërejtjen padronit nji ditë. Ai m'u përgjegj se âsht për t'ardhë keq kjo gjâ, por megjithate ky âsht nji cikrrim i parandësishëm. Unë dola pak mâ vonë, n'orën dymbëdhjetë e gjysëm, bashkë me Emanuelin, i cili punon n'ekspedicion. Zyra ishte e kthyeme kah deti, kurse na humbëm nji moment tue i shique anijet që ndodheshin në limâ, i cili përvlohej prej diellit. Në kët moment mbërriti nji kamion me ushtimë vargojsh dhe të kërsitun. Emanueli më pyeti: „A, të shkojmë atje” dhe unë fillova me vrapue. Kamioni na kaloi, kurse na ia dhamë vrapit mbas tij. Mue ma zû frymën pluhuni dhe ushtima. Tashmâ nuk shifsha kurrgjâ dhe ndiejsha vetëm kët vrapim të parregullt, ndërmjet vinçave dhe maqinave, pajorëve që lëkundeshin në horizont dhe trupave t'avulloreve përgjatë së cilave ecshim. U kapa i pari dhe këceva me hov. Mandej i ndihmova Emanuelit që të ulej. Mbetëm pa frymë, kurse

kamioni këcente përmbi kaldrëmin jo të rrafshtë të kejit rridis pluhunit dhe diellit. Emanueli qeshte me të madhe aq sa mbetej pa frysë.

Na mbërrijtëm të Selesti të djersitun. Ai rrinte kurdoherë aty me barkun e vet të madh, me përparsen e vet dhe musteqet e thime. Ai më tha „a mund erdhët.” Unë i thashë ngadalë, porse jam untue. Drekova me nxitim dhe piva nji kafe. Mandej u ktheva në shtëpi, fjeta pak, sepse pata pi shum venë, dhe kur u zgjova më pihej duhani. M'u bâ vonë dhe vrapova me e zanë tramvajin. Punova gjithë mbasdite. Në zyrë bante vapë dhe në mbramje, kur bana me dalë, isha i lumtun që po kthehem në kambë, tue ecë ngadalë përbërë kejit. Qielli ishte i blertë, unë e ndjejsha vëhten të kënaqun. Megjithate shkova drejt në shtëpi, mbasi dojsha me zie patate.

Tue iu ngjité shkallëve të zeza, u ndesha me plakun Salamano, fqiun tim në platformën e katit. Ai jetonte me qenin e vet. Ka tetë vjetë që po i shofim bashkë. Ma merr mendja se langoni vuen prej nji sëmundje lëkure (të skuqunit), e cila shkaktion ramjen e qimeve dhe ia mbush trupin me sheja dhe dregëza të murrme. Tue jetue së bashku me te të vetmuem, në nji dhomë të vogël, Salamano plak më në fund i përgjante atij. Ai ka dregëza të kuqe në fytyrë dhe mjekër të verdhë e të rrallë. Qeni vetë ka përvihësue prej të zotit njifarë qëndrimi të përkulun me turi të qitun jashtë dhe qafë të shtangueme. Ata kanë dukjen e po asaj race, por, megjithatë e urrejnë njani tjetrin. Dy herë në ditë, n'orën njimbëdhetë dhe n'orën gjashëtë, plaku e qet qenin e vet me e shetitë. Tash tetë vjetë ata nuک kanë ndërrue kahjen e udhimit të vet. Njeriu mund të shofi në rrugën e Lionit qenin se si âsht tue têrheqë njeriu deri aty ku synon me mbërrijtë Salamano plak, atëherë ai i bie qenit të vet dhe fillon me e sha. Qeni struket prej frigës dhe lejon ta têrheqi. Tash e têrheq plaku. Kur qeni e harron këte, ai fillon me e têrheqë përsëri zotnin e vet e ky e rrah përsëri dhe fillon me e fye. Atëherë të dy qëndrojnë në trotuar dhe shiqojnë njani tjetrin, qeni me frigë, kurse njeriu me urretjtë. Kjo gjâ përsëritet për çdo ditë. Kur qeni don me derdhë ujë, plaku nuک i jep shteg dhe e têrheq, kurse langoni mbjell mbas vëthes gjurmën e pikave të vogla. Nëqoftëse qeni vepron kështu ras-

tësish edhe në dhomë, plaku e rrash përsëri. Kjo gjá po vjen kështu tash tetë vjetë. Selesti thot gjithnj "kjo ásht pér t'u mjerue", por fundi i fundit askush nuk mundet më dijtë pse hin. Kur u takova me té ke shkallët, Salamano ishte tue sha qenin e vet. Ai i thonte: „I ndyté! Coftiné!” Qeni cingronte. Unë i thashë: „Mirë mbrama”, por plaku vijonte me sha. Atëherë e pyeta se ç'faj kishte bâ qeni, ai nuk m'u përgjegj fare. Ai thonte vetëm: „I ndyté! Coftiné!” Mora me mend, mbasi ishte pérulë mbi qenin e vet, se ásht tue rregullue diçka në hallkën rreth qafës së tij. I fola me zâ mâ té naltë. Mandej m'u përgjegj pér pa u kthyne në nji mënyrë që tregonte nji zemrim të ri: „Përditë ásht atje.” Mandej shkoi, tue têrheqë shtazën, e cila lejoi ta têrheqi zvarë, porse vijoi me cingrue.

Mû në kët moment hyni fqi im i dytë në platformën e katit. Në lagje, flitet se ai jetueka në kurriz të grave. Kur e pyesin se cila ásht mjeshtëria e tij, thot se ásht „magazinier”. Me nji fjalë nuk e duen. Mirépo, ai më flet shpesh dhe ndonji herë vjen pér ndeje tek unë, mbasi po e ndëgjoj. Po më duket se ato që po m'i tregon, janë gjana interesante. Mâ në fund, nuk kam kurrrfarë té drejte me ia pá pér të madhe. E quejnë Rejmon Sente. Shtatin e ka mjaft të shkurtë, me shpatulla të gjana dhe hundë boksiresh. Vishet gjithmonë në mënyrë korrekte. Edhe ai më pat thanë tue bâ fjalë pér Salamanon: „Asht pér t'u mjerue!” Më pyeti a më ka gërditë kjo, e unë iu përgjegja jo.

Filluem me iu ngjité shkallëve përpjetë dhe kur bamë me u nda, ai më tha: „Kam në shtëpi suxhuk gjaku dhe venë. A doni me hangér pak me mue?...” Më shkoi mendja se kjo gjá do té më shpëtojë nga përgatitja e darkës dhe pranova. Edhe ai, si unë, ka vetëm nji dhomë dhe nji kuzhinë pa dritare. Përmbi shtratin e tij ásht nji engjëll i latuem prej mermerit artificial të bardhë e të kuq, fotografit e kampionëve dhe dy-tri klishe të grave lakuqe. Dhomë ishte e ndytë, kurse shtrati i parregulluem. Ai më së pari ndezi llampën e vet të vojgurit, mandej nxuer prej xhepit nji lidhës mjaft të dyshimtë dhe lidhi dorën e vet të djathtë. E pyeta se qka kishte. M'u përgjegj se ka pasë nji rrëmujë me nji tip, i cili i pat kërkue spjegime pér disa profka.

„Ju më kuptoni, zotni Merso, më tha ai, unë nuk jam i keq, por jam njeri i gjallë. Nji tjetër më tha: „Në qofsh burrë, zbrit prej tramvajit.” Unë i thashë: „Shkon, mos shkaktoni grindje.” Ai më tha se unë nuk qenkat burrë. Atëherë zbrita dhe i thashë: „Mjaft më, se tash po ta rregulloj shtatin unë ty.” Ai m'u përgjegj: „Me çka se?” Atëherë i rashë nji grusht. U rrëxue në tokë. Unë deshta me e ngritë në kambë. Mirëpo, ai më mëshoi me kambë tue qenë shtritë. Atëherë unë i rashë me gjû dhe dy herë të tjera me grusht. Fytyra e tij u mbush me gjak. E pyeta a i ka dalë mjaft kjo. Ai më tha: „Po.” Gjatë kësaj kohe, Senteu lidhët dorën e vet me lidhëse. Unë qesh ulë në shtrat. Ai më tha: „Po shiñi që unë nuk e kam shkaktue rrahjen. Ai më ofendoi.” Unë ia vërtetova fjalën. Atëherë ai më tha se pikërisht, déshiron me kërkue nji këshill prej meje përkizazi me kët ngjarje, e që unë si burrë që e njof jetën do të kisha mundë me i ndihmues e që më në fund kishte me u bâ shoku im. Unë nuk i thashë kurrgjâ, kurse ai më pyeti për herë të dytë a déshiroj me qenë shoku i tij. Unë i thashë se kjo ásht krejt nji përmue: iu bâ qejfi. Nxuer suxhukun e gjakut, e fërgoi në fëltere, i vendosi gotat, pjatat, pirujt, thiikat dhe dy shishe me venë. Të gjitha këto veprime i bani pa zhurmë. U ulëm pranë tryezës. Tue hangër ai filloj me tregue historin e vet. Në fillim ngurronte pak. „Kam pasë njoftë nji zojë. . . Me të thanë të drejtën kjo ishte metresa ime.” Ai burrë, me të cilin u zû, ishte i vllai i kësaj grueje. Ai më tha se e mbante. Unë nuk i thashë gjâ, kurse ai shtoi menjisherë se dinte çdo gjâ që flitej për të në lagje, por që kishte ndërgjegje të pastër dhe punonte si magazionier.

„Le të kthehemë në historin time, më tha ai, vuna re se më mashtronte”. Ai ia siguronte jetesën. Mëdje pagonte edhe qiran e dhomës së saj edhe i jiptë nga njizet franga në ditë për ushqim. „Treqind franga për dhomë, gjashtëqind franga për ushqim, nji palë çorape kohë mbas kohe këto bâjnë njëmijë franga. Zoja nuk ishte në punë. Më thonte se kjo ásht e vërtetë, porse nuk i dilshin mjaft ato që i jipsha unë. Ndërkëq unë i thashë: „Pse nuk po punon të paktën gjysëm dite? Kështu kishe me më ndihmues të paktën për këto cikrrime. Të kam ble nji palë rrobe komplet kët muej, po t'i paguej njizet franga në ditë,

po ta pagoj qiran e ti po pin kafe mbasdite me miqt e tu. Ti u jep kafe dhe sheqer. Unë po të jap të holla. Unë jam sjellë mirë ndaj teje, kurse ti po ma kthen me të keq. „Mirëpo, ajo nuk punonte, më thonte se nuk po mundet më mbërrijtë dhe më në fund pashë se ishte tue më mashtrue.”

Mandej më tregoi se paska gjetë nji biletë lotarije në çantën e saj dhe që ajo nuk ka mundë me arsyetue se si e qysh e kishte ble. Pak më vonë, ai paska gjetë tek ajo „nji dëftesë” t’Entit pér peng, e cila dëshmonte se ajo kishte lanë peng dy bylyzykë. „Unë pashë fare mirë se këtu ishte fjala pér mashtrim. Atëherë, hoqa dorë prej saj. Mirëpo, para se me e lëshue ë rraha mirë e mirë. Mandej i tregova veprat e saj. I thashë se krejt çka ke ba, i ke bâ vetvehtë. Si i thashë, ju po më kuptoni zotni Merso: „Ti nuk po shëf se bota po e lakmon fatin tand. Do të kuptojsh më vonë se ç’fat ke pasë.”

E pat rrahë me fe të gjallë. Në fillim ai nuk e rrithet. „E rrishsha, por të thuesh me butësi. Ajo bërtitte nga pak. I lëshojsha kapakët dhe puna mirrte fund si pérherë. Por tash puna ishte serioze. Më duket se ende nuk e kam ndeshkue si duhet.”

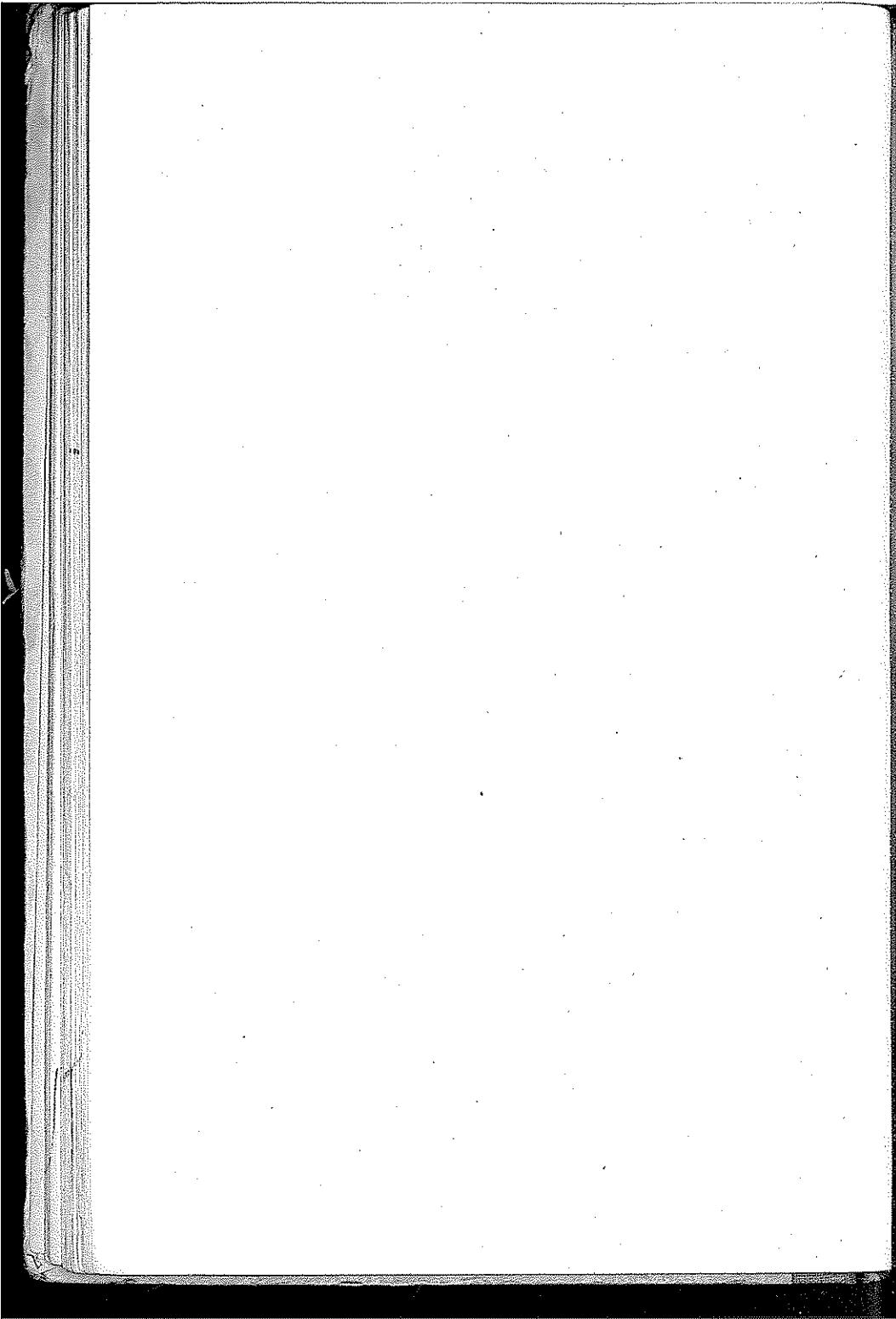
Atëherë më spjegoi se mu pér kët arsyë kishte nevojë pér këshillën time. Pér nji moment heshti, tue u kthyen me rregullue fitilin e llampës, e cila filloj me tymosë. Unë e ndëgjojsha gjithnjë. Pata pi gati nji litër venë dhe ndiejsha të nxeh të madh në tamth. Pijsha cigaret e Rejmonit, sepse të mijat m’ishin sosë. Tramvajet e fundit kalojshin dhe têrhiqshin mbas vehtes zhurmën drejt periferis, e cila vinte tue u paksue gjithnjë. Rejmoni vijoi. Ajo që e mundonte „ishte ndjenja që ushqente ende ndaj saj”. Megjithate donte me e ndeshkue. Më së pari mendonte me e çue në nji hotel e me e thirrë „o burra” pér të shkaktue nji skandal dhe më e bâ përrallë, si lavire që ishte. Mandej me iu drejtue miqve që do t’ishin n’at rrëth. Ata nuk do të mundshin me gjetë kurrgjâ. Sikundër më bani me dije Rejmoni, âsht me të vërtetë nji mërzi e madhe me u gjetë në nji situatë t’atillë. Ai më tha këte, kurse ata kishin me i propozue që ta „njollosi”. Më parë deshti me më pyetë diçka. Përpos kësaj, para se të më pyesi, deshti me marrë vesh se çka mendoj unë në lidhje me kët çâshtje. Unë iu

përgjegjja se nuk mendoj kurrgjâ, por kjo do t'ishte interesante. Më pyeti a isha i atij mendimi që këtu ishte fjala për mashtrim, a jam i mendimit se duhet me e ndeshkue dhe si kisha me veprue unë sikur t'isha në vend të tij, unë i thashë ku ta dij unë, por që e kuptojsha se ai donte me e ndeshkue. Piva edhe pak venë. Ai ndezi nji cigare dhe ma çfaqi mendimin e vet. Donte me i shkrue nji letër „me kërkue ndjesë njiherit me çfaqë keqardhjen e vet”. Mbasi të vinte ajo, kishte me ra me fjetë me të dhe „mu në momentin e ekulacionit” kishte me i pshty në fytyrë dhe më e qitë jashtë. Thashë që në kët mënyrë ajo kishte me u ndeshkue me të vërtetë. Mirëpo, Rejmoni m'u përgjegj se nuk e ndiente vehten t'aftë me hartue nji letër kësodore dhe mendonte me ma besue redigimin e saj. Mbasi nuk i thashë kurrgjâ, më pyeti a kisha me pritue me e shkrue aty për aty. Unë iu përgjegja se jo.

Mbasi piu nji gotë venë, ai u çue. I shtyni pjatat dhe suxhukun që na kishte teprue, e fshiu me kujdes mushaman e tryezës. Nxuer prej syzës së komodinës nji fletë me oda, nji zarf të verdhë, nji pendë të vogël të kuqe dhe nji shishe ngjyrëshkrimi në trajtë katrore me ngjyrë manushaqe. Kur ma tregoi emnin e asaj grueje, pashë se kjo ishte Mavare. E shkrova letrën. E shkrova në baft, por u përpoqa me e kënaqë Rejmonin, sepse s'kisha arsyë psemos me e kënaqë. Mandej ia lexova letrën me zâ të naltë. Ai më ndëgjonte tue pi duhan dhe tundte kokën në shej aprovimi, mandej kërkoi që ta lexoj rishtas. Ishe plotsisht i kënaqun. Më tha: „E dijsha unë që ti e njef mirë jetën. Në fillim nuk vuna re se paska fillue me m'u drejtue me „ti”, por, atëherë kur më tha: „Tash të kam shok të besës”, kjo më ra në sy fort. Ai përsëriti frazën e vet dhe unë i thashë. „Po, nuk më prishte gjâ puna të jem shoku i tij. E mbylli letrën, ndërkaq na e patëm çpikë venën. Mandej qëndruem pak kohë tue pi duhan e tue heshtë. Mbasi jashë mbretnon-te qetsija e plotë, ndëgjuem të rrëshqitunit e nji vuture, e cila kaloi rrugës. Unë i thashë: „U bâ vonë.” Rejmoni ishte i po këtij mendimi. Ai vû re se koha kaloi shpejt dhe deridiku kjo ishte e vërtetë. Unë isha i përgjumshëm, prandej pritojsha me u çue. Sigurisht do të kem qenë i lodhun, sepse Rejmoni më tha se nuk mundet me më lëshue të

shkoj. Në fillim unë nuk e mora vesh. Atëherë ai më tregoi se kishte ndie për vdekjen e nanës sime, por më tha se kjo gjâ âsht e paevitueshme sot a nesër. Edhe unë isha i atij mendimi.

U çova, Rejmoni ma shtrëngoi dorën me gjithë zemër dhe më tha se me njerëz të vërtetë njeriu mund të mirret vesh kurdoherë. Tue u largue prej tij, e mylla derën dhe qëndrova pak kohë në errsinë, në platformën e katit. Shtëpija ishte e qetë, kurse nga shkallët, thellë poshtë, ngjitej ajri i errët dhe i lagësht. Ndiejsha vetëm të rrahunat e dejve që m'ushtojshin në veshë. Qëndrova pa lëvizë. Në dhomën e Salamanos plak cingronte ngapak qeni.

IV

Gjatë gjithë javës punova mirë. Rejmoni erdh dhe më njoftoi se e kishte dërgue letrën. Me Emanuelin kam qenë në kinema dy herë dhe asnjiherë nuk kuptonte se çka ndodhët n'ekran. Isha i detyruem me i dhanë sqarime. Dje, ishte e shtune, prandej erdh Marija, sepse ashtu e patëm fjalën. Më pëlqeu fort, sepse kishte veshë nji fustan të bukur me vija të kuqe e të bardha dhe sandalle të rrypta. Gjijt e fortë të saj dhe lëkura e nxime prej diellit vejshin në dukje fytyrën e saj të bukur si lule. I hypëm autobusit dhe shkuem disa kilometra jashtë Algjerit, në nji plazhë të ngushtueme ndërmjet shkambijve dhe të kufizueme kah toka me kallam. Dielli n'orën katër mbasdi të nuk ishte gjithaq i nxehjtë, mirëpo uji ishte i voktë, me valë të vogla. Të gjata e përtace. Marija më mësoi nji lojë, simbas së cilës tue notue duhej me e mbushë gojën me shkumbë mu në maje të valëve, me u kthye në kokërr të shpinës dhe me e fërflue drejt qiellit. Kështu formohej atëherë nji dantelë e shkumbëzueme, e cila zhdukej n'ajr ose më derdhej mbi fytyrë në trajtë të shiut të voktë. Por, mbas nji kohe, m'u dogj goja prej krypës s'idhët. Atëherë Marija m'u afrue dhe u ngjit për mue n'ujë. Bashkoi gojën e vet me timen. Gjuha e saj m'i freskoi buzët dhe kështu u troullisëm nji kohë nëpër valët e detit.

Mbasi u veshëm në plazhë, Marija më shiqonte me sy të ndritshém. Unë e putha. Mandej nuk folëm mât. Unë e mbajsha me dorë dhe nxitojshim me gjetë nji autobus, me u kthye, me shkue në shtëpin time dhe me u hedhë mbi shtratin tim. Dritaren e patë lanë çelë. Ishte kënaqsi e

madhe me ndie sesi nata verore ledhatonte trupin tonë të nximë prej diellit.

Két mëngjes, Marija qëndroi me mue dhe unë i thashë se do të hamë kafjall së bashku. Rashë poshtë për meble mish. Kur bana me u kthye ndjeva nji zâ femne në dhomën e Rejmonit. Pak mâ vonë, Salamano plak filloj me e qortue qenin e vet, ndëgjuem rrapllimën e këpucëve dhe kthetrave në shkallët prej druni e mandej: „I ndytë! Coffinë!”, ata duelën në rrugë. Unë i tregova Maris historin e plakut, kurse ajo e vû buzën në gaz. Ajo i kishte veshë pizhamat e mijë, mangët e të cilave i pat përvjetë. Kur qeshi, më pëlqeu edhe më fort. Mbas pak, ajo më pyeti a jam tue e dashtë. Iu përgjegja se ajo nuk ka randësi, por, më duket se jo. Ajo u dëshprue. Porse, tue përgatitë drekën, pandonji arsyen, vijoi së qeshuni n'at mënyrë sa më shtyni që ta puthi. Mu në kët moment plasi grindja në shtëpin e Rejmonit.

Mâ së pari u ndie nji zâ i ashpër femne, kurse mandej Rejmoni, i cili thonte: „Ti më ke trathhue, ti më ke trathhue. Unë kam me ta tregue ty se si mashtrohet njeriu”. U ndien disa zane të shurdhëta dhe ulurima e femnës, por në mënyrë aq të tmershme saqë menjherë u mbush me njerëz platforma e katit. Marija dhe unë duelëm gjithash tu. Grueja bërtitte gjithnjë, kurse Rejmoni vijonte me e rrähë. Marija më tha se kjo âsht e tmershme, kurse unë nuk u përgjegja fare. Ajo më pyeti a me shkue me thirrë nji agjent, por unë iu përgjegja se nuk i due agjentët. Megjithate, erdh nji agjent bashkë me banuesin e katit të dytë, i cili âsht plumbshkris. Ai trokiti në derë dhe fill mbas kësaj nuk u ndie kurrgjâ. Ky i ra derës me fuqi edhe më të madhe dhe mbas nji kohe grueja filloj me qa rishtas, kurse Rejmoni e hapi derën. Ai mbante në gojë nji cigare dhe kishte pamje të butë. Vajza vrapi në derë me nxitim dhe i tha agjentit se Rejmoni e kishte rrähë: „Si ju quejnë?”, tha agjenti. Rejmoni u përgjegj. „Hiqe cigaren nga goja kur je tue folë me mue,” tha agjenti. Rejmoni ngurronte, më shiqoi dhe thithi nji tym. Në kët moment agjenti i ra me shuplakë me gjithë fuqin që kishte mu në mes të faqes. Cigarja i ra disa metra larg. Fytyra e Rejmonit u ndryshue, por n'at moment nuk i tha kurrgjâ, kurse mandej pyeti me nji zâ të përultë a mundet me e marrë du-

qin e cigares. Agjenti i tha se mundet dhe shtoi: „Herët tjetra duhet ta kesh të qartë se agjenti nuk është palaco”. Gjatë kësaj kohe vajza qante dhe mandej përsëriti: „Ky më ka rrahë. Ky asht një skomber”. — „Zotni agjent, pyeti atëherë Rejmoni, a lejon ligji t'i thohet një njeriu skomber!” Mirëpo, agjenti i urdhnoi „mbyllle at turi”. Atëherë Rejmoni u kthyte kah vajza dhe i tha: „Ani, vogluse do të shifemi përsëri.” Agjenti i tha të pushojë, që vajza duhet të shkojë, kurse ai të presi në dhomën e vet derisa ta thërrasi komesariati. Ai shtoi që Rejmoni duhet të turpnohet prej vehtes që ka pi deri n'at shkallë saqë po dridhet. Në kët moment Rejmoni i spjegoi: „Unë nuk jam i pitë, zotni agjent, por ndodhem para jush dhe po dridhem vetveti.” E mbylli derën, kurse populli u largue. Marija dhe unë e përgatitëm kafjallin. Mirëpo, ajo nuk ishte e untë, unë e hangra gati krejt. Ajo shkoi n'orën një, kurse unë rashë me fjetë pak. Kah ora tre, dikush trokiti në derën time dhe Rejmoni hyni. Unë mbeta i shtritë. Ai u ul në skaj të shtratat tim. Për një moment heshti dhe dikur unë e pyeta si ndodhi puna e tij. Ai më tregoi se e gjithë puna i doli ashtu si pat dëshirue, por që ajo i ra një shuplakë e mbas kësaj ky filloj me e rrahë. Të tjerat i pashë vetë. I thashë që ajo është ndeshkue tash dhe që duhet të jetë i kënaqun. Edhe ai ishte i këtij mendimi, mandej shtoi se agjenti bani një marri, e cila nuk mund të sjelli kurrfarë dobije në lidhje me kët çashtje. Mandej tha se i njef fare mirë agjentët dhe se din se si duhet me u sjellë me ta. Atëherë më pyeti se a më ka shkue mendja se edhe ky do t'i përgjigjej në të njajtën mënyrë. Unë iu përgjegja se nuk kam pritë kurrgjâ dhe që fundi i fundit i urrej agjentët. Rejmoni ishte tepër i kënaqun. Më pyeti a dëshiroj me dalë me të. Unë u çova dhe fillova me u krehë. Më tha se duhet të bâhem dëshmitar i tij. Kjo gjë ishte krejt një përmue, porse nuk dijsha se çka duhet me thanë. Simbas mendimit të Rejmonit, mjaftonte të thom se vajza e ka trathhue. Unë pranova me u bâ dëshmitar.

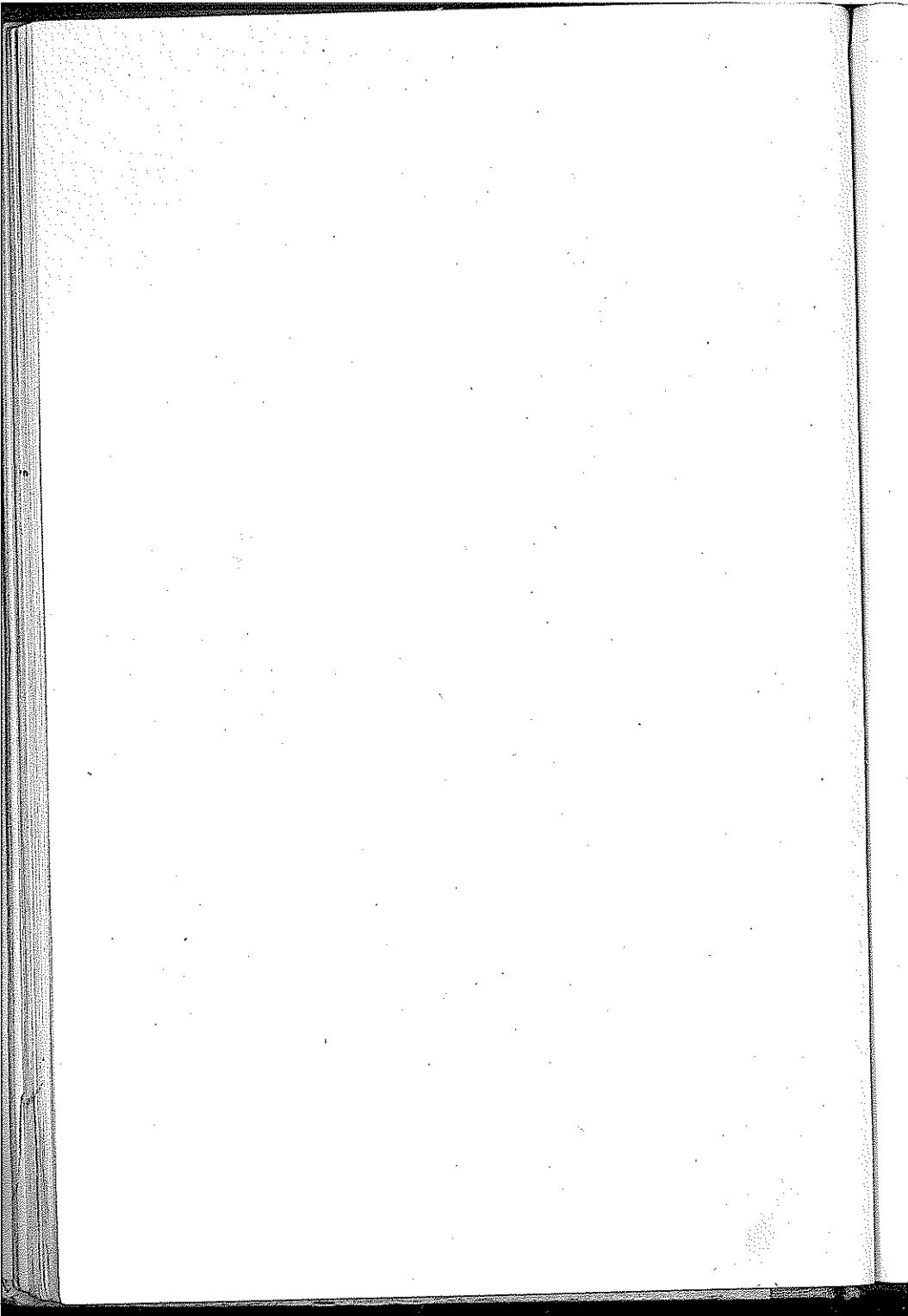
Na duelëm dhe Rejmoni m'ofroi një konjak. Mandej deshti të luejmë një parti biliar dhe unë humba me të drejtë. Më në fund ai deshti të shkojmë në bordel, porse unë nuk pranova, sepse nuk e pëlqej një gjë të këtillë. Mandej u kthyem ngadalë dhe ai më tregoi se deri në

ç'masë ishte i kënaqun që ia kishte mbërrijtë qëllimit me e ndeshkue metresën e vet. M'u dukte se ishte tepër i sjellshëm ndaj meje dhe se patëm kalue bukur disa çaste.

Së largu, pashë te praku i derës Sallamanon plak, i cili m'u duk i shqetsuem. Kur iu afroem, pashë se nuk e kishte me veti qenin. Shiqonte në çdo anë, siilej rrëth e përqark vehtes, përpinqej me e gjetë në terr të koridorit, murmuronte pa ndonji lidhje dhe filloj me kërkue rishtas rrugën me syt e vet të vegjël e të kuq. Kur e pyeti Rejmoni se çka kishte, ai nuk u përgjegj menjipherë. Unë mezi ndjeva se si mummuronte: „I ndytë, coftinë”, dhe vijoi të shqetsohet edhe më. Unë e pyeta se ku e kishte qenin. Ai m'u përgjegj me të shpejtë se i kishte ikë. Mandej menjipherë, filloj me folë me ambëlsi: „Unë e çova në Fushën e Ushtrimeve, si pérherë. Aty kishte shum popull, rrëth e përqark barakave të panairit. Unë u ndala me shique „Mbretin e Arratisun”. Kur bana me u nisë, ai s'ishte kurrkund. Tash sa kohë mendojsha me i ble nji vargue të vogël. Mirëpo, kurr s'ma ka marrë mendja se kjo coftinë ka mundë me më ikë kështu.”

Atëherë Rejmoni i spjegoi tue i thanë se ndoshta qeni ka humbë diku dhe se do të kthehet përsëri. Ai i numroi disa raste kur qent kanë ecë disa dheta kilometra tue kërkue me gjetë zotnin e tyne. Megjithkëtë, plaku kishte nji pamje jashtëzakonisht të shqetsueme. „Por më zini besë, dikush ka me ma rrëmbye. Nëqoftëse kjo gjatë nuk ka ndodhë deri më tash. Por åsht e pamundun, sepse kishte me e gërditë gjithë botën me dregëzat e veta. Agjentët do ta marrin me siguri.” Unë i thashë atëherë që ai duhet të shkojë n'oborrin e bashkis dhe se do t'ia kthejnë mbrapa, mbasi të ketë pague njifarë takse. Ai më pyeti a janë ngritë këto taksa. Unë nuk kisha dijeni. Atëherë ai filloj me u zemrue: „Të jap edhe të holla për kët coftinë. Eh! Le të ngordhi!” filloj me e fye. Rejmoni hyni në shtëpi tue qeshë. Unë e përcolla dhe u ndamë në platformën e katit. Mbas nji kohe, unë ndjeva hapat e plakut. Ai trokiti në derën time. Kur e hapa derën, ai qëndroi për nji kohë në prak të derës dhe më tha: „Më falni, më falni.” Unë e thirra të hynte, por ai nuk deshti. Shiqonte majën e këpucëve të veta dhe duert e tij me dregëza dridheshin. Për pa më shique në fytyrë, ai më pyeti: „Ata

nuk do tm'a rrëmbejnë po thoni, zotni Merso. Ata do t'ma rrëmbejn. Po atëherë si do t'ia bâj unë? „Unë iu përgjegja se n'oborrin e bashkis i ruejnë qent tri ditë në pronën e tyne dhe mât në fund veprojnë simbas andjes së vet. Më shiqoi në heshtje. Mandej më tha: „Natën e mirë”. Ai e mbylli derën dhe unë ndjeva se si u nis dhe hyni përsëri në shtëpi të vet. Shtrati i tij krikloji. Nji zâ i çuditshëm dhe i qetë, i cili depërtonte nëpër murin që na ndante, më dha me kuptue se ishte tue qa. Nuk e dij pse më shkoi mendja te nana. Mirëpo, isha i detyruem me u 'cue të nesërmen heret në mëngjes. Mbasi nuk qeshë i untë, rashi me fjetë pa hangër darkë.

V

Rejmoni më telefonoi në zyrë. Ai më tha se nji shok i tij (ai i kishte folë për mue) më ftonte të kalojmë nji të diele në shtëpin e tij të vogël, afër Algjerit. Iu përgjegjë se kisha me ardhë me andje, porse i kam premtue kët ditë timë nji mikeshe. Rejmoni më tha menjherë se mundet me ardhë edhe ajo. Grueja e tij do të ndjejë vehten tejet të kënaqun, sepse nuk do të jetë e vëtmja femën midis burrave.

Deshta me e këputë lidhjen e telefonit menjherë, mbasi dijsha fare mirë se padroni im nuk dëshiron të më telefonojë kush prej qytetit. Mirëpo, Rejmoni lypi të pres dhe më tha se ka mundë me ma transmetue kët ftesë edhe në mbramje, por që ka pasë për qëllim me më njoftue diçka tjetër. Gjithë ditën e lume e ka përcjellë këte nji grup Arabësh, ndërmjet të cilëve ka qenë edhe i vllai i metresës së tij të vjetër. „Nëqoftëse e shef afër shtëpis sonë sonte tue u kthye, më lajmëro.” I thashë, âsht e dijtun.

Pak mâ vonë, më thirri padroni dhe aty për aty nuk m’erdhë mirë, sepse më shkoi mendja se ka me më thanë që të telefonoj mâ rrallë e të punoj mâ shum. Puna nuk doli kështu. Ai më tha se dëshironte me folë rreth nji plani mjافت të turbulltë. Ai donte me marrë vesh vetëm menjimin tim përkitazi me kët çashtje. Mendonte me hapë nji zyrë në Paris, e cila kishte me krye punët e tij aty për aty, drejtpërdrejtë, me kompanit e mëdha dhe donte me marrë vesh a kisha me pranue me shkue atje. Kjo gjâ më jipë mundësi të jetoj në Paris dhe gjithashtu, nji pjesë të vjetit, t’udhtoj. „Ju jeni të rij dhe ma merr

mendja se kjo jetesë do t'ju pëlqejë." Unë i thashë po, megjithqë ishte krejt nji pér mue. Atëherë ai më pyeti a nuk dëshiroj me e ndërrue mënyrën e jetesës. Unë iu përgjegja se mënyra e jetesës nuk ndërrrohet dhe që më në fund âsht krejt nji pér njeriun dhe që e imja këtu më pëlqen gjithashtu. Nuk mbeti gjithaq i kënaqun, më tha se unë gjithmonë po u përgjegjkat mbrapshtë, se unë nuk kam ambicje dhe se nji gjâ e tillë në punë âsht e kobshme. Atëherë unë u ktheva me punue. Kisha dashtë të mos shkaktoj pakënaqsin e tij, por nuk e shifsha arsyen se pse me ndërrue mënyrën e jetesës. Tue arsyetue si duhet këte, del se unë nuk jam i pafatë. Kur isha student, kisha shum ambicje kësodore. Mirëpo, kur m'u desht me heqë dorë prej studimeve, kuptova aty pér aty, se të gjitha këto nuk kishin ndonji randësi reale.

Në mbramje erdh me më kërkue Marija dhe më pyeti a dëshiroj të martohem me te. I thash se kjo âsht krejt nji pér mue dhe se mund ta bâjmë edhe ate nëqoftëse ajo dëshiron kët gjâ. Mandej deshti me marrë vesh a e due unë. Unë iu përgjegja ashtu si i pata thanë edhe njihërë më parë, se kjo nuk ishte kush e di se çka dhe që nuk e dojsha pa fije dyshimi. „Atëherë pse me u martue?” tha ajo. Unë i spjegova se nji gjâ e tillë nuk ka kurrfarë randësije dhe që, po të dojë ajo, na mund të martohemi. Pér më tepër, kjo ishte dëshira e saj, e mue më përkitte t'i them me kënaqsi vetëm po. Atëherë ajo theksoi se martesa âsht nji punë serioze. Unë u përgjegja: „Jo”. Pér nji kohë ajo heshti dhe më shiqoi në heshtje. Mandej vijoi me folë. Donte vetëm me dijtë a kisha me pranue po kët propozim, sikur ky të vinte nga ana e nji grueje tjetër, me të cilën kisha me pasë lindhje të njajtë. Unë i thash. „Natyrisht.” Atëherë ajo i bani pyetje vetvehtes nëse më donte, apo jo, kurse unë nuk isha në gjendje me dijtë kurrgjâ përkitazi me këte. Mbas nji heshtje tjetër, ajo murmuroi tue thanë se unë qenkat i çuditshëm dhe që më pér kët arsyen më ka dashtë, porse nji ditë do të ftofem prej saj po pér këto arsyen. Tueqenëse unë heshta, mbasi s'kisha se çka me shtue, ajo muer dorën time dhe tue qeshë deklaroi se dëshiron të martohet me mue. Unë i thashë se kët gjâ do të bâjmë kur të dojë ajo. Mandej unë i tregova propozimin e padronit tim dhe Marija më tha se kishte dëshirë

me e pá Parisin. Unë i tregova se kam pasë jetue nji kohë atje dhe ajo më pyeti si ásht atje. Unë iu përgjegja: „Asht i ndytë. Atje ka pëllumbë dhe oborre të zeza. Njerzit kanë lëkurë të barchë.“

Mandej ecëm dhe kaluem qytetin tue lanë mbrapa nesh rrugët e mëdha. Grat qenë të bukura dhe unë e pyeta Marin a kishte vu re ajo këte, apo jo. Ajo më tha se po dhe se po më kuption. Për nji kohë nuk folëm kurrgjâ. Mirëpo, unë dëshirojsha që të jemi bashkë sonte, prandej i propozova se mundemi me ngranë darkë së bashku te Selesti. Ajo kishte me e pranue këte me andje, porse kish-te punë. Tue qenë afér shtëpis sime, unë i thashë të mirë u pafshim. Ajo më shiqoi: „Ti nuk dëshiron me marrë vesh së çfarë pune kam unë?“ Unë dëshirojsha me marrë vesh, porse nuk më shkoi mendja, kështuqë i dhashë shkas t'ma shofit për të madhe. Atëherë, para shiqimit tim të hutuem, ajo vijoi me qeshë dhe me gjithë trupin e vet m'u afrue për me ma zgjatë gojën e vet.

Unë hangra darkë te Selesti. Sa pata fillue me ngranë kur qe, hyni nji grue e çuditshme me shtat të shkurtë, e cila më pyeti a ásht me leje t'ulet në tryezën time. Natyrisht, unë i lejova t'ulet. Ajo bante disa gjeste nervoze, syt i kishte të shkëlqyeshëm, kurse fytyra e saj ishte e vogël dhe e rrumbullaktë si molla. Ajo hoqi xhaketën dhe porsa u ul, shiqoi me ngutësi listën e gjellnave. E thirri Selestin dhe porositi menjicherë të gjitha gjellnat e tij me nji zâ të shpejtë dhe njiherit të qartë. Tue pritë gjellnat e para, ajo hapi çantën e vet, nxuer prej saj blokun e shënimiveve dhe nji lapës dhe llogariti qysh më parë shumën që duhet të paguente, nxuer prej gjithë shumën ekzakte të të hollave me bakshishin e shtuem dhe i vendosi para vehtes. Në kët moment i suellen të gjitha gjellnat e para, të cilat i përbiu ajo me shpejtësi të madhe. Tue pritë gjellën pasuese, ajo nxuer përsëri nji lapës të kaltërt prej çantës së vet dhe nji të përkohshme, e cila përbante radioprogramet e javës. Me shum kujdes, ajo filloj me i nënvizue nji nga nji të gjitha emisionet. Tueqenëse kjo e përkohshme kishte afér dyndëdhjetë faqe, ajo vijoi kët punë të ndërgjegjshme gjatë gjithë kohës së të ngranunit. Unë qeshë gati, kurse ajo vijonte me i shënue këto po me at kujdes. Mandej ajo u ngrit në kambë, veshi xhaketën e vet

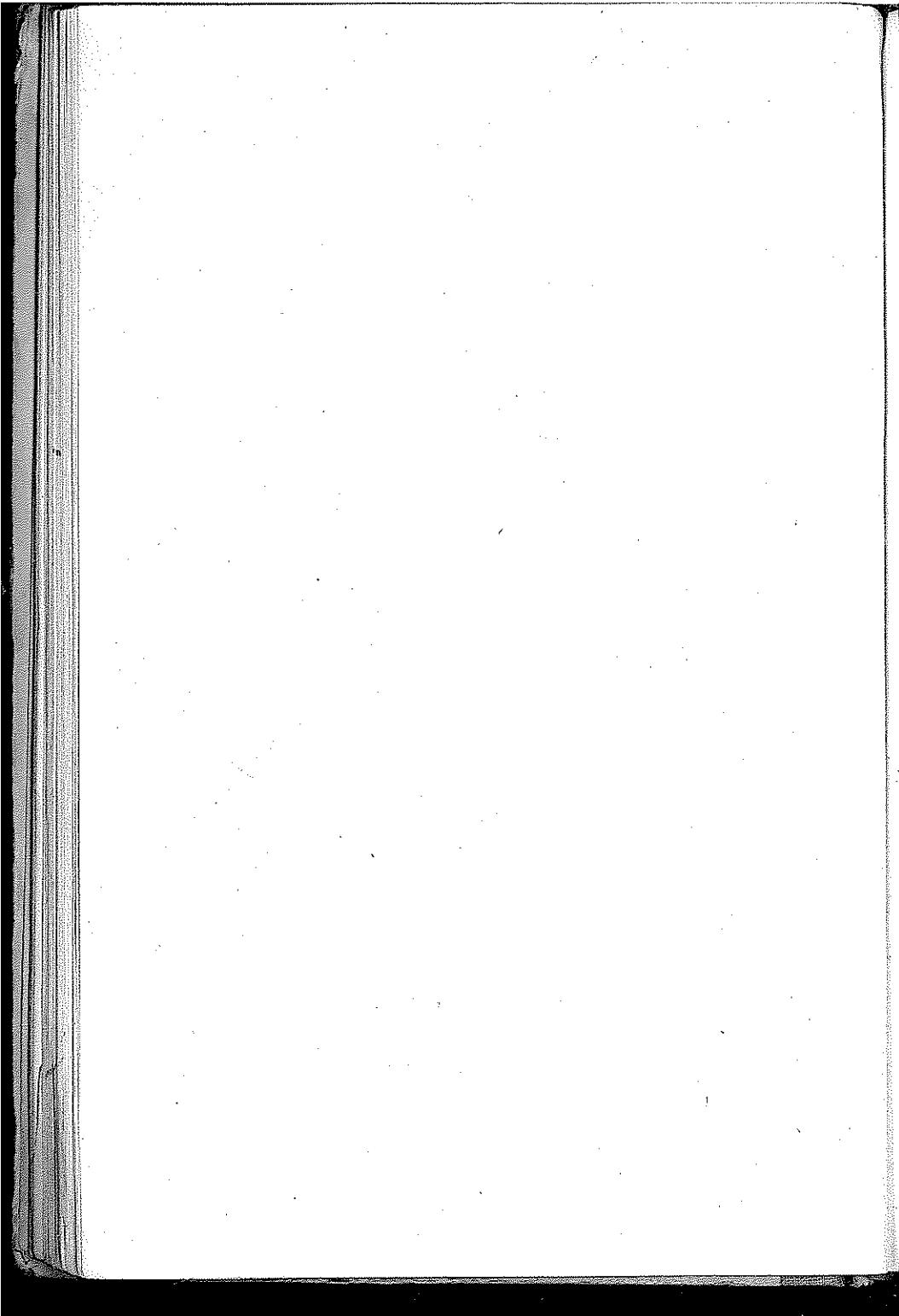
po me ato gjeste tē përpikta, si t'ishin këto t'automatizue-
me, dhe duel. Tuegenëse unë s'kisha ndonji punë tjetër,
dhe gjithashtu dhe pak kohë e ndoqa. Ekte përbri trotoa-
rit me shpejtësi dhe siguri tē jashtëzakonshme. Ajo vijoi
udhimitin e vet drejt, pa u kthyen mbrapa fare. Mâ në fund
më humbi sysh dhe unë vijova rrugën. M'u duk se ishte
shum e çuditshme, e megjithate e harrova mjaft shpejt.

Në prakun e derës sime e gjeta Salamanon plak. E
shtina mbrenda dhe ai më tregoi se i kishe humbë qeni,
sepse nuk ndodhej n'çborrin e bashkis. Nëpunsit i kishin
thanë që ndoshta do ta kenë vra. Ai i ka pyetë a ka mu-
ndësi me i pyetë ata tē komesariatit. Ata i kanë thanë se
nuk i gjurmojnë këso punësh, sepse këso rastesh ndodhin
për çdo ditë. I thashë Salamanos plak se mund tē gjejë
ndonji qen tjetër, por ai kishte tē drejtë që ma têrhoqi
vërejtjen, sepse ishte mësue me te.

Unë qeshë ulë galuc përmbi shtratin tim, kurse Salamano
ishte ulë mbi karrigë para tryezës. Ai ishte përballë
meje dhe tē dy duert mbante përmbi gjujt e vet. Kapelën
e vet tē vjetër e kishte ruejtë. Ai murmuronte mbarimin
e fjalive nën musteqet e veta tē verdha. Më mërzitte pak,
por nuk kisha se cka me bâ e n'anë tjetër nuk më flihej.
Për tē gjetë farë bisede i banë pyetje në lidhje me qenin
e tij. Ai m'u përgjegj se e ka marrë fill mbas vdekjes së
grues së vet. Asht martue mjaft vonë. Në moshiën e rinis,
ka pasë déshirë më u bâ aktor teatri: në regjiment ka luej-
të nëpër vodvile ushtarake. Mirépo, më në fund, ka gjetë
punë në hekurudhë dhe nuk i ka ra keq, mbasi tash kishte
nji pension tē vogël. Me gruen e vet nuk ka qenë i lum-
tun, por, përgjithësisht, âsht mësue me të. Mbas vdekjes
së saj ka qenë fort i vëtmuem. Mandej kërkoi dhe muer
nji qen prej nji shoku tē vet tē puntoris, i cili ishte tepër
i vogël. Ishte i detyruem me e ushqye me biberon. Mirépo,
tuegenëse qeni jeton më pak se njeriu, u plakën së bashku.
„Kishte nji ves tē keq, më tha Salamano. Kohë mbas kohe
përlaheshim keq. Por, megjithatë, fuk ishte ndonji qen i
keq.“ Unë i thashë se ka qenë i nji race tē mirë, kurse
Salamanos i erdhë mirë kjo. „Për më tepër, ju s'e keni pasë
njoftë para se t'ishte sëmu, shtoi ai. Atëherë i kishte qimet
shum më tē bukura.“ Qyshse i ra kjo sëmundje e lëkurës,
Salamano e lyente me pomadë pér çdo natë dhe pér çdo

mëngjes. Por, simbas fjalëve të tij, sëmundja e tij e vërtetë ishte mosha e shkueme, e pleqnija nuk mund të mjekohet.

Në kët moment fillova me gogsitë dhe plaku më tha se âsht gati me u çue. Unë i thashë të rrrijmë edhe pak dhe se më vinte randë që i ka ndodhë kjo: ai m'u fal nderës. Më tha se nana ime e paska pasë dashtë fort qenin e tij. Tue folë pér te, ai e quejti „nana juej e mjerë”. Mirret me mend se isha mjaft i pikelluem qyshkur më kishte vdekë nana, kurse unë nuk iu përgjegja fare. Atëherë më tha, shum shpejt dhe me ngurrim, që dinte se në lagje ma shofin pér të madhe pse e kam vendosë nanën time në strehimore. Mirëpo, ai më njifte dhe dinte se unë e kam pasë dashtë shum nanën. Unë iu përgjegja, nuk e dij pse, që deri më tash nuk kam pasë dijeni se po ma shifkan aq shum pér të madhe në kët pikëpamje, por që strehimorja më dukej si nji gjâ krejt e natyrshme, sepse unë nuk kisha mjaft të holla pér me e mbajtë nanën. „Mâ në fund, shtova unë, qysh moti ajo s'kishte se çka me bisedue me muedhe mërzitej krejt e vetmueme. — Po, më tha, në strehimore të paktën ajo ka gjetë shcqni.” Mandej ai kërkoi leje. Donte me ra me fjetë. Jeta e tij ishte ndryshue dhe nuk dinte se çka me bâ. Qyshse e njof, pér herë të parë, ai ma zgjati dorën me nji gjest të turpshëm dhe unë ndjeva lesskrat e lëkurës së tij. Ai e vû pak buzën në gaz dhe para se të shkonte, më tha: „Shpresoj se sonte nuk do të lehin qent. Gjithnji po më shkon mendja se âsht qeni im.”

VI

Të dielen u zgjova me vështirësi aq sa ishte nevoja të më thërrasi dhe lëkundi Marija. Nuk hangrëm kurrgjë, mbasi dojshim me u la heret. Stomakun e kisha të zbrazët dhe kisha dhimbje kreje. Cigarja m'u duk e idhët. Marija tallej me mue, tue më thanë se kam „kokë të përmortshme”. Kishte veshë nji fustan të bardhë prej pëlzure dhe i kishte lëshue flokët te poshtë. Unë i thashë se âsht e bukur, kurse ajo qeshi prej kënaqsis.

Tue zbritë trokitëm në derë të Rejmonit. Ai na u përgjegj se âsht tue ardhë sa ora. Në rrugë, për shkak të lodhjes dhe pse nuk i kishim pasë hapë roletat, dita tashmë plot me diell më binte fytyrës si me shuplakë. Marija hovte prej gëzimit dhe nuk mbërrijeti dot me thanë se moti ishte i bukur. E ndiejsha vehten mâ mirë dhe pashë që isha i untë. Unë i thashë këtë Maris, e cila ma tregoi çantën e vet prej mushamas, ku kishte vendosë ajo dy fanellat tona dhe nji peshqir. Më duhej me pritë dhe ndëgjuem se si Rejmoni mbylli derën. Ai kishte veshë nji palë pantallona të kaltërtë dhe nji këmishë të bardhë me mangë të shkurtta. Mirëpo, ai kishte vu mbi krye nji kapelë me strehë të drejtë, e cila i dha shkas Maris të qeshi, kurse llanat e tij ishin shum të bardha, të veshuma me lesh të zi. Pak u gërdita. Ai fishkellonte tue zbritë shkallëve te poshtë dhe ishte tepër i gëzueshëm. Ai më tha: „Tungjatjeta, mik i vjetër”, kurse Marin e quejti „Zojushë”.

Nji ditë mâ parë na patëm qenë në komesariat dhe unë dëshmova se vajza kishte „trathë” Rejmonin dhe se në kët mënyrë janë la. Nuk kontrolluen deklaratën time. Para derës folëm me Rejmonin dhe mandej vendosëm me i

hypë autobusit. Plazha nuk ishte aq larg, por në kët mënyrë na do të mbërrijshim edhe më shpejt. Rejmoni mendonte se miku i tij do t'ishte i kënaqun kur do të na shof që erdhëm heret. Porsa qemë nisë, Rejmoni më dha shëj menjiherë të shiqoj përpara. Pashë nji grup Arabësh të mbështetun për vitrinën e qoshkut. Ata na shiqojshin në heshtje, por si dijnë me shique ata, thuese na ishim në sy të tyne sende të pashpirt. Rejmoni më tha se i dyti nga e majta është tipi i tij dhe ky kishte pamje të brengosun. Megjithate ai shtoi se kjo tashmâ ishte nji histori e harrueme. Marija nuk kupto kurrgjâ, prandej pyeti përsë ishte fjalë. Unë iu përgjegja se aty janë Arabët që janë zemrue kundër Rejmonit. Ajo dontë të shkojmë menjiherë. Rejmoni u drejtue dhe vuni buzën në gaz, tue thanë se duhet të nxitojmë.

Na qemë drejtue kah stacioni i autobusit, i cili ishte pak më larg, kurse Rejmoni më njoftoi se Arabët nuk po na ndiqshin. Unë ktheva kryet. Ata ishin edhe tash e tutje po n'at vend dhe shiqojshin po me at gjakftoftësi vendin prej kah sapo ishim largue. Na i hypëm autobusit. Rejmoni, i cili dukej se ishte qetsue krejtësisht, nuk pushonte së mahituni me Marin. Unë ndjeva se ajo i kishte pëlqye, por ajo nuk iu përgjegj gati fare. Kohë mëbas kohe ajo e shiqonte tue vû buzën në gaz.

Na zbritëm në periferi t'Algjerit. Plazha nuk ishte larg prej stacionit t'autobusit, porse ishte nevoja me kapërcye nji rrafshnaltë të vogël, e cila e mbisundonte detin dhe që lëshohej më në fund drejt plazhës. Ishte e mbulueme me gurë në të verdhë dhe asfodele krejt të bardha përmbi të cilën randonte qielli. Marija argëtohej tue hedhë gjethë me grushta të mëdhej prej çantës së vet. Na ecshim ndërmjet rendeve të vilave të vogla me gardhe të blerta dhe të bardha, disa sosh ishin mbulue me verandat e tyne nën tamarisët, disa të tjera, ishin lakuriqe midis gurëve. Para se të mbërrijshim në fund të kësaj rrafshnalte, e shifshim tashmâ detin e qetë, kurse pak më larg nji kep, i cili ishte tue dremitë dhe nji kunorë malesh n'ujin e kthjellët. Nji zâ i qetë motori përhapej nëpërmjet ajrit të qetë dhe mbërrinte deri te na. Na pamë fort larg nji lundër peshkataresh, e cila lundronte përpara në mënyrë gati të padukshme nëpër detin e ndritshëm. Marija mblodhi disa lulë-

shpata nëpër shkambij. Prej pllajës, e cila lëshohej drejt detit, vumë re se aty tashmâ ishin disa njerëz që kishin ardhë me u la.

Miku i Rejmonit banonte në nji shtëpizë prej druni në fund të plazhës. Shtëpiza ishte e mbështetun pér shkambij, kurse trenat që e mbajshin nga ana e përparme lageshin prej ujit. Rejmoni na njoftoi. Miku i tij quhej Mason. Ky ishte nji njeri vigâ, me shtat të madh dhe shpatulla të gjjana, me nji grue të shkurtë, trashamane dhe fisnike, me theksimin e Parisit. Ai na tha menjherë të çlirohemi dhe se tašhmâ kishte peshq të fërguem, që i kishte gjuejtë po at mëngjes. I thashë se sa e bukur m'u duk shtëpija e tij. Më tha se në te kalueka të shtunën, të dielën dhe qdo pushim tjetër. „Me gruen time do të mirreni vesh pér bukurri”, shtoi ai. Mû në kët kohë grueja e tij ishte tue qeshë me Marin. Ndoshta pér të parën herë më shkoi mendja të martohem me të vërtetë.

Masoni deshti të lahet, por grueja e tij dhe Rejmoni nuk deshtët me ardhë. Që të tre zbritëm dhe Marija u zhyt menjherë n'ujë. Masoni dhe unë pritëm pak. Ai flitte ngadalë dhe vuna re që kishte zakon me plotsue të gjitha ato që thonte me nji „me thanë edhe më mirë”, deri edhe atëherë kur nuk shtonte kurrgjâ sa i përket kuptimit të fjalis së vet. Në lidhje me Marin më tha: „Ajo ásht e kandshme me thanë edhe më mirë, sharmante.” Mâ nuk ia vejsha mendjen kësaj shprehije të keqe, sepse isha i zamun tue ndie se dielli më bante mirë. Zallı filloj me na djegë shputat. Unë e përbajsha vehten nga dëshira pér me hy n'ujë, por më në fund i thashë Masonit: „A të shkojmë atje?” U zhyta n'ujë. Ai hyni n'ujë ngadalë dhe u hodh atëherë kur iu zhdukén kambët n'ujë. Ai notonte me duer, porse shum keq, kështuqë unë e lashë pér me iu bashkue Maris. Uji ishte i ftoftë, kurse unë isha i kënaqun që jam tue notue. Unë e Marija u larguam dhe pajtoheshim si në lëvizje, ashtu edhe në kënaqsi.

Në hapsinën e detit u kthyem mbi shpinë, kurse prej fytyrës sime të kthyeme kah qielli, dielli terte pikat e mbrame t'ujit, të cilat më rriddhshin në gojë. Pamë që Masoni ishte kthye përsëri në plazhë pér t'u shtri në diell. Edhe prej së largu, dukej shum i madh. Marija donte të notojmë së bashku. U vendosa mbas saj që të mundem me

e kapë pér brezi, kurse ajo lëvizte pérpara tue notue më duer, derisa unë i ndihmojsha tue i ra ngapak me kambë. Shushurima e lehët e ujit na shoqonte at mëngjes derisa ndjeva vehten të lodhun. Atëherë e lashë Marin, u ktheva tue notue si duhet dhe tue marrë frysë thellë. Në bregdet u shtriva barkas pranë Masonit dhe lëshova fytyrën në zall. I thashë se „kjo është nji gjë shum e kandshme”, edhe ai ishte i po këtij mendimi. Pak më vonë u nis drejt nesh edhe Marija. U ktheva me e shique në not e sipër. Trupi i saj ishte bë krejt i ngjitshëm pér shkak të ujit të njelëmët, kurse flokët i kishte hedhë mbrapa. Ajo u shtri pranë meje dhe dy palë nxehëtësi — ajo e trupit të saj dhe e diellit, më vunë pakës në gjum.

Marija më tundi dhe më tha se Masoni ka shkue në shtëpi dhe se ishte koha pér të ngranë drekë. U çova menjiherë, sepse isha i untë, ndërsa Marija më tha që nuk e paskam puthë ç'prej mëngjesit. Kjo ishte e vërtetë, fundi i fundit edhe unë kisha dëshirë pér nji gjë të tillë „Eja n'u jë”, më tha ajo. Vrapuem pér t'u shtri në valët e para të vogla. Filluem të notojmë me duer dhe ajo m'u ngjit. Ndjeva se kambët e saj prekshin kambët e mijë dhe m'u shtue dëshira ndaj saj.

Kur bamë me u kthye, Masoni ishte tue na thirrë. I thashë që jam tepër i untë, kurse ai i tha së shoqes se më donte. Buka ishte e mirë, kurse unë gëlltitsha me nxitëm peshqit që më takojsin mue. Mandej pat mish dhe patate të fërgueme. Hajshim në heshtje. Masoni pinte shpesh venë. Edhe mue m'ofronte gjithnjë. Kur ishim tue pi kafen, filloj me m'u randue kryet dhe pijsha shum duhan. Masoni, Rejmoni dhe unë biseduem përkitazi me mundësit që gushtin ta kalojmë së bashku në plazhë, me shpenzime të pérbashkta. Marija na tha menjiherë: „A dinj sa është ora? Tash edhe pak bâhet njimbëdhëtë e gjysëm.” Të gjithë u habitëm, kurse Masoni na tha se kemi hangër shum heret dhe që kjo ishte nji gjë krejt e natyrshme, sepse koha e drekës është atëherë kur e ndien njeriu vehten t'untë. Nuk e dij pse qeshi Marija kur ndëgjoi këtë. Më duket se piu pak më tepër. Atëherë më pyeti Masoni a dëshiroj të shetis me te nëpër plazhë. „Ime shoqë pushon pak kurdoherë, mbasi të jetë hangër dreka. Mue nuk më pëlqen kjo. Duhet të eci pakëz. Po i thom përditë

se kjo i ndihmon shëndetit. Por, para së gjithash, kjo âsht e drejta e saj." Marija tha se do të mbetet për t'i ndihmues zojës Mason, në të lamit e enëvet. Voglushja pariziene tha se burrat duhet me i përzanë. Që të tre zbritëm.

Rrezet e diellit bijshin gati pingul mbi zall dhe shkëlqimi i tyne përbëti det ishte gati i padurueshëm. Në plazhë nuk ishte më askush. Nëpër kasollat që ndodheshin buzë rrafshnaltës, të cilat anojshin kah deti, u ndie zhurma e pjatave dhe mjetave të tryezës. Njeriu s'mundte me marrë as frymë prej vapës së gurëve, e cila përhapej prej dheut. Për të fillue bisedën, Rejmoni dhe Masoni flitshin për sendet dhe njerzit që nuk i njifsha unë. Mora vesh se njifeshin ç'prej kohësh dhe që dëkur kishin jetue edhe bashkë. U nisëm në drejtim t'ujit tue ecë pranë detit. Herë-herë ndonji valë e vogël, më e gjatë se të tjerat, lagte këpucët tonë prej pëlhure. Nuk mendojsha për kurrgjâ, sepse isha gati i përgjumshëm prej diellit, i cili rindonte përbëti kokën time të zbuluet.

Në kët kohë Rejmoni i foli diçka Masonit, të cilën nuk e ndjeva mirë. Mrëpo, njiberit vuna re krejt në fund të plazhës, shum larg nesh, dy Arabë, të veshun me kostume të kaltërt mekanikësh, të cilët vijshin drejt nesh. E shiqova Rejmonin, kurse ai më tha: „Ai âsht.” Vijuem me ecë. Masoni pyeti se si kanë mundë me na ndjekë deri këtu. Më shkoi mendja se sigurisht do të na kenë pá tue i hypë autobusit me strajcë në dorë, por nuk thash kurrgjâ.

Arabët ecshin ngadalë dhe tashmë ishin afroje mjart. Na nuk ndërruem drejtimin tonë, kurse Rejmoni na tha: „Nëqoftëse do të vijë puna deri në rrëfje, ti, Mason, kape atë tjetrin, kurse mue më përket tipi im. Ti, Merso, nëqoftëse do të vijë edhe ndonji tjetër, do të kesh punë me të.” Unë thash: „Mirë”, kurse Masoni i futi duert në xhepa. Zalli tejet i nxeh të më dukej tash si t'ishte i skuqun. Ecshim me hapa të njajtë drejt Arabëve. Largsija ndërmjet nesh vinte tue u paksue në mënyrë të njitrajtshme. Kur u ndodhëm vetëm disa hapa lang njani tjetrit, Arabët u ndalën. Masoni dhe unë i ngadalsuem hapat. Rejmoni ekte drejt kah tipi i vet. Nuk ndjeva mirë se çka i tha, ndërkëq tjetri i dha shëj që t'i binte nji grusht krës. Atëherë Rejmoni i ra i pari dhe menjisherë e thirri Maso-

nin. Masoni iu drejtue atij, i cili qe caktue pér tê dhe i ra dy herë me gjithë fuqi. Arabi ra me fytyrë n'ujë dhe mbeti ashtu disa sekonda, ndërkaq flluskat depörtojshin rrëth e pérqark krés së tij. Gjatë kësaj kohe mëshoi tjetrit edhe Rejmoni dhe ia mbuloi fytyrën me gjak. Rejmoni u kthye kah unë dhe tha: „Ke pér tê pá se çka do ta gjejë.” Unë bërtita: „Kij kujdes, ka me vehte thikë!” Mirëpo, ndërkaq dora e Rejmonit qe pre dhe goja i ishte ça.

Masoni bani nji kécim pérpara. Mirëpo, Arabi tjeter tashmâ u çue dhe zu vend mbrapa atij që ishte i armatosun. Nuk guxojsnim me luejtë vendit. Ata filluen me u térheqë dalngadalë dhe kurrsesi nuk pushuen së shiquemi dhe së kérnuemi me thikë. Kur panë se ishin largue mjaft, ikën shum shpejt, ndërsa na ngelëm si të gozhduem në diell, kurse Rejmoni shtrëngonte dorën e vet, së cilës i shkonte gjaku.

Masoni tha menjicherë se këtu ndodhet njifarë mjeku, i cili e kalon çdo tê diele në rrafshnaltë. Rejmoni donte me shkue atje menjicherë. Por, sa herë që flitte, gjaku, që i kullonte prej plagës, formonte illuska në gojën e tij. Na e mbajshim pérkrahu dhe u kthyem në kasollë sa mât shpejt që mundëm. Aty Rejmoni tha se plagët e tij ishin sipërfaqsore dhe që mund të shkonte te mjeku. U nis bashkë me Masonin, kurse unë mbeta me ua spjegue grave se ç'kishte ndodhë. Zoja Mason filloj me qa, kurse Marija u zbe krejt. Unë u mërzita mât tue spjegue. Mât në fund heshta dhe fillova me pi duhan, tue soditë detin.

Kah ora nji e gjysëm, Rejmoni e Masoni u kthyen. Rejmoni dorën e kishte tê lidhun, kurse në skaj tê gojës së tij dukej flasteri. Mjeku i tha se kjo nuk ishte kurrgjâ, kurse Rejmoni dukej shum i zymtë. Masoni u pérpoq me e bâ tê qeshi, ndërkaq ai heshtte gjithnjë. Kur tha se dëshiron me u zdirgjë në plazhë, e pyeta pse donte me shkue atje. M'u përgjegj se donte me dalë n'ajr tê pastër. Masoni dhe unë i thamë se do ta shoqnojmë. Atëherë u zemrue dhe na qortoi. Masoni tha se nuk duhet me i kundërshtue. Megjithatë, unë i shkova mbas.

Ecëm pér nji kohë tê gjatë nëpër plazhë. Dielli ishte i tmershëm. Rrezet e tij theheshin copë e fije pérmbi zall dhe det. Isha i bindun se Rejmoni dinte se ku shkonte, mirëpo kjo ishte e gabueshme. Krejt në fund tê plazhës

mbërrijtëm mā nē fund te nji burim i vogël, i cili dikonte nëpér zall, mbas nji shkambi tē madh. Atje gjetëm dy Arabët tanë. Ishin shtri me kostumet e veta t'yndyrshme e tē kaltërt. Dukeshin krejt tē qetë dhe deni diku tē kënaqun. Ardhja jonë nuk ndikoi mbi ta. Ai që i pat ra Rejmonit shiqonte pér pa folë gjâ. Tjetri i binte nji kallami tē vogël dhe përsëritte gjithnji tri nota, tē cilat i prodhonte me anë t'instrumentit tē vet, tue na shique me bisht tē synit.

Gjatë kësaj kohe ndriçonte vetëm dielli dhe mbret-nonte qetsija e plotë, tē cilën e prishte gurgullima e burimit dhe ato tri nota. Mandej Rejmoni nxuer prej xhepit revolen, kurse tjetri nuk luejt vendit, kështu filluen me shique njani tjetrin. Vuna re se ai që i binte fyellit i kishte gishtat e kambëve shum tē hapët prej njani tjetrit. Pa i largue syt prej kundërshtarit tē vet, Rejmoni më pyeti: „Ta paloj?” Mendova sikur t'i thojsha jo, kishte me u shqetsue dhe vetvetiu kishte me shti me siguri. Unë i thashë vetëm: „Ende nuk tē tha kurrgjâ. Do t'ishte nji punë jo e ndershme me shti nē kët ményrë”. Edhe tash e mbas ndihej gurgullima e qetë e ujit dhe zani i fyellit nē mes t'asaj qetsije dhe vape. Mandej Rejmoni i tha:” Atëherë, po e shaj e porsa tē më përgjigjet, do ta paloj. Iu përgjegja: „Kështu ban. Mirëpo, nëqoftëse ai nuk nxjerr thikën e vet, ti nuk mundesh me shti. „Rejmoni filloj me u shqetsue pak. Ai tjetri i binte fyellit gjithnji, kurse që tē dy vërejshin çdo lëvizje tē Rejmonit”. Jo, „i thashë Rejmonit. Kapu me te si burrë dhe ma jep revolen tande. Nëqoftëse do tē ndërhyjë edhe tjetri ose po bani me nxjerrë thikën, unë do ta paloj.”

Kur ma dha revolen e vet Rejmoni, kjo shkëlqeu prej diellit. Megjithate, edhe tash e mbas ngelëm pa luejtë vendit, thuese çdo gjâ rrëth e përqark nesh kishte mbarue. Shiqojshim njani tjetrin pa i nda syt dhe tē gjitha këto zhvilloheshin ndërmjet detit, zallit dhe diellit, nē qetsin e dyfishtë t'ujit dhe tē fyellit. Në kët moment mendova me vehte se ka mundësi me shti dhe mos me shti fare. Mirëpo, Arabët u tërhoqën menjicherë përmbrapa mbas shkambit. Rejmoni dhe unë u kthyem mbrapa po me at rrugë. Dukej se ishte lehtësue pak dhe flitte pér autobusin përkitazi me kthimin tonë.

E përcolla deri te kasolla dhe derisa ishte tue u ngjité shkalléve të drujta përpjetë, unë qëndrova para shkallës së parë dhe kryet më buçitë prej diellit, i dekurajuem për shkak të mundimit që më duhej me bâ për t'u ngjité në katin e drujtë dhe për t'u bashkue grave. Mirëpo, nxehtësija ishte aq e madhe sa që më mundonte qëndrimi i palëvizshëm nëpër shiun verbues, i cili ishte tue ra prej qiellit. Me qëndrue këtu ose me shkue atje, ishte krej nji. Mbas nji çasti u ktheva drejt plazhës dhe fillova me ecë.

Ky ishte nji të kërcitun i njajtë i kuq. Deti dihatte me gjithë fuqi shpejt dhe me mundim, me valët e vogla të veta. Ecsha ngadalë në drejtim të shkambijve dhe ndiejsha se si po më fryhet balli në diell. E gjithë kjo vapë mbështetej mbi mue dhe pengonte t'ecunit tim përpara. Dhe sa herë që ndiejsha frymën e tij të madhe e të nxehtë, i shtrëngojsha dhambët, i shtrëngojsha grushtat në xhep të pantallonave, mlidhsha të gjitha fuqit për të ngadhnjye kundër diellit dhe të dehunit, i cili më pushtonte. Me rastin e çdo përthyemje të dritës, e cila gufonte prej zallit, prej çdo guace të zbardhueme ose nga mbeturinat e qelqit, më shtangoheshin fëlqijt. Eca për nji kohë të gjatë.

Prej së largu pashë nji masë të vogël të shkambit t'errët, e cila ishte e mbështjellun me nji unazë verbuese nga drita dhe pluhuni i detit. Më shkoi mendja te burimi i freskët, që ndodhet mbas shkambit. Dëshirojsha me gjetë përsëri gurgullimën e ujit të tij, me ikë prej diellit, prej mundimit dhe vajit të grave, më në fund dojsha me gjetë hijen dhe prehjen time. Mirëpo, kur iu afrovë, pashë se tipi i Rejmonit ishte kthye.

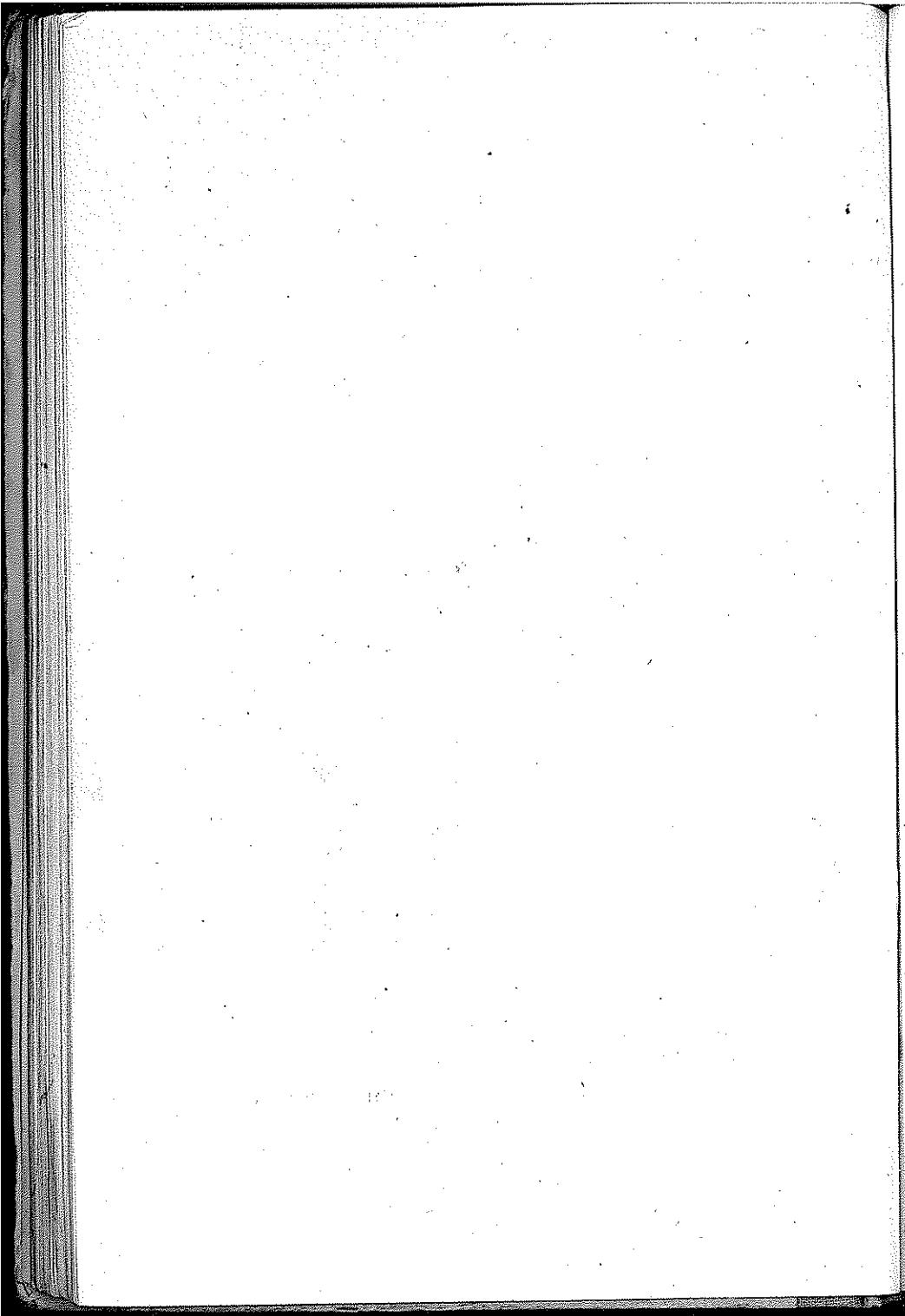
Ishte vetëm. Pushonte ratë mbi shpinë, tue mbajtë duert përfundi zverkut, ballin e kishte nën hijen e shkambit, kurse i gjithë trupi i tij ishte në diell. Kostumi i tij i kaltërt qitte tym nga vapa. Më befasoi pak a shum. Kjo ishte për mue nji gjë e kryeme. Unë erdha këtu tue mos mendue fare për kët gjâ.

Porsa më pá, u ngrit pak dhe futi dorën në xhep. Nattyrisht, unë rroka revolen e Rejmonit në xhaketë. Mandej ai u shtri përsëri, tue mbajtë dorën në xhep. Isha mjaff larg tij, nja dhetë metra. Herë-herë vërejsha shiqimin e tij përfundi qepallave gati të mylluna, por më fort figura e tij valvitej para syve të mij n'ajrin e ndezun. Gjëmimi

i valëve vinte tue u qetsue, ishte më i qetë se sa në mesditë. Ishte po ai diell, po ajo dritë po n'at ranë, e cila zgjatej këtu. Tash dy orë dita nuk bante kurrfarë hapi p rpara, kaluen dy orë qyshse lëshoi spirancat n'oceanin e metalit të ndezun. Në horizont u duk nji anije e vogël në lundrim e sipër, kurse unë vuna re nji njollë të zezë me bisht të synit, sepse e vërejsha pa ia nda Arabin.

Mendova se më duhej me b  vetëm nji gjysëm rrathi, p r t i dhanë fund kësaj gj je. Mir po, krejt p lazha, e cila valvitej në diell, m  shtyntes mbrapa shpinës. Eca disa hapa në drejtum të bunimit. Arabi nuk luente vendit. Me gjithë këte ishte ende mjaft larg. Ndoshta p r arsyte të hijes së ftyr s së tij dukej thuese ishte tue qeshë. Prita. Flaka e diellit ma përfshiu ftyrën dhe ndjeva se si pikat e djerrs s mblidheshin në vetullat e mijas. Ky ishte po ai diell, si at ditë kur vorrosa nanën, dhe si atëherë kryet m  dhimbte fort dhe të gjithë dejt m  rrihshin nën lëkure. Për shkak të kësaj flake, të cilën nuk isha në gjendje me e durue m , bana nji hap p rpara. Dijsha se kjo  sht nji gj  e kotë dhe që nuk do të mundem me shpëtue prej diellit tue b  nji hap p rpara, Megjithate bana nji hap, vetëm nji hap p rpara. Edhe kët herë, pa u ngritë, Arabi nxori thikën e vet, të cilën ma tregoi në diell. Ajo shk lqe në dritë, si tehu i gjatë e i shk lqe sh m, i cili mbërrinte deri në ballin tim. Po at çast, djersa e grumbullueme në vetullat e mijas u derdh menjiherë mbi q pallat e mijas dhe i mbuloi këto më nji mbulesë të vokt  dhe të dendun. M'u verbuen syt prej kësaj mbulese të djersës dhe kryp s. Ndjeva vetëm valën e diellit mbi ballin tim dhe tehun jo të qartë e verbues, i cili vizllonte dhe përhapej prej thik s drejtue p rher  kah unë. Kjo shpatë e skuqun m i brente q pallat dhe m i nxirrt syt e lodhun. Atëherë çdo gj  filloj me vezullue. Deti çonte frymën e dendun dhe të nxeh . M'u duk se filloj të hapet qiali me gjithë hapsinën e vet p r të lëshue shiun e zjar t . Krejt qenja ime u p rmblohd d he unë shtrëngova sa munda revolen në dorë. Ngaskeqja u lirue, kapa barkun e l muet të dorz s dhe atëherë, bashkë me krism n, e

ftoftë dhe shurdhuese, filloi e gjithë kjo. Shkunda prej vehtes djersën dhe diellin. Kuptova se prisha drejt peshimin e ditës, qetsin e jashtëzakonshme të plazhës, në të cilën isha i lumbtun. Atëherë shtina edhe katër herë të tjera mbi trupin e palëvizshëm ku futeshin plumbat dhe nuk dilshin më jashtë. Këto qenë si katër të rrahuna të shkurta me të cilat trokita në derë të fatkeqsis.

I

Fill mbas burgimit tim, më muerën në pyetje disa herë. Mirëpo, këto kishin për qëllim me vërtetue vetëm identitetin, prandej nuk zgjatshin shum kohë. Në fillim dukej sikur çashtja e ime nuk pat zgjue interesimin e askujt në komesariat. Përkundrazi, mbas tetë ditësh, gjykatsi hetues më shiqoi me kureshtje. Sá për fillim ai pyeti vetëm si quhem, kérkoi adresén, mjeshtrin, datëlindjen dhe vendlindjen time. Mandej deshti me marrë vesh a kisha zgjedhë avokatin. I thashë jo dhe pyeta me qëllim që të merrsha vesh a duhej të kisha patjetër nji avokat. „Pse”? tha ai. Iu përgjegja se punën time e konsideroj fare të thjeshtë. Buzëqeshi tue thanë: „Ky âsht mendimi juej”. Mirëpo, këtu kemi punë me ligjin. Néqoftëse ju vetë nuk do të zgjedhni avokatin, atëherë na, simbas detyrës sonë zyrtare, do të caktojnë njanin. M'u duk se kjo âsht nji punë fort e mirë që drejtësija obligohet me këto hollsi. Këtë ia thashë edhe atij. Ai e pohoi këte dhe përfundoi se ligji âsht hartue mirë.

Në fillim këte nuk e mora si gjâ serioze. Më pranoi në nji dhomë me perde të hapuna, mbi tryezën e tij ndodhej vetëm nji llampë, e cila ndriçonte fotelen mbi të cilën m'ofroi t'ulem, ndërsa ai vetë mbeti në hije. Kisha lexue qysh më parë nëpër libra pëershkrime të ngajshme, kështuqë të gjitha këto më dukeshin si lojë. Përkundrazi, mbas bisedës sonë unë e vërejta mirë dhe pasqë nji burrë me viaj të bukura, sy të kaltërt pak a shum të thellë, shtat të gjatë, musteqe të gjata të thime dhe flokë të shpeshtë e gati të bardhë. M'u duk shum i arsyeshëm, më nji fjalë, simpatik, tue heqë më nji anë disa shtangime nevrike, të cilat ia zgjanojshin gojën.

Kur bana me dalë deshta me ia shtrëngue dorën, por më ra në mend me kohë se kisha vra njeriu.

Ne e nesre avokati më vizitoi në burg. Ishte i shkurtë dhe i rrumbullaktë, mjaf i ri; flokët i kishte të krehan me kujdes. Edhepse bante vapë (unë isha vetëm në këmi-shë), ai mbante rrobe t'errta, qafore të kthyeme dhe nji kravatë të çuditshme me disa vija të zeza dhe të bardha. Çantën, të cilën e mbante nën sjetull, vendosi mbi shtratin tim, u prezentue dhe më tha se kishte shqyrtue dosjen time. Çashtja ime ishte delikate, mirëpo ai nuk dyshonte se puna do të përfundonte keq, vetëm me kusht që t'i besoj çdo gjâ. Iu fala nderës, kurse ai më tha: „Le të hyjmë në thelbin e çashtjes.”

U ul në shtrat dhe më spjegoi se kishin bâ hetime në lidhje me jetën time private. Kishin marrë vesh se nana e ime kishte vdekë tash shpejtë në strehimore. Mbas kësaj kishin bâ hetime në Marengo. Hetuesit kishin marrë vesh „se paskam qenë i pandieshëm” ditën e vorrimit të nanës sime. „A po merrni vesh, më tha avokati im, po më vjen deri diku keq që po pyes për kët gjâ. Mirëpo, kjo ka randësi të madhe. Kjo do të jetë nji dëshmi e madhe për padin, nëqoftëse nuk do të jem në gjendje me u përgjegjë fare.” Donte që t'i ndihmoj. Më pyeti a kam qenë i pikëlluem at ditë. Kjo pyetje më habitit tepër dhe m'u duk se edhe unë kisha me ndie vehten ngushtë sikur t'i bâjsha dikujt nji pyetje kësodore. Megjithate iu përgjegjja se pak a shum e kam humbë shprehin në lidhje me ate që dikush të më marri në pyetje dhe se më vinte randë me dhanë sqarime përkitazi me këte. Padyshim, nanën e kam dashtë shum. Mirëpo, kjo nuk do të thotë kurrrgjâ. Të gjitha qenjet me mend në krye kanë dashtë pak a shum vdekjen e atyne që i kanë dashtë. Avokati më ndërpren këtu dhe ishte i shqetsuem. Kërkoi t'i jap fjalën se nuk kam me folë kështu kur të më marrin në pyetje as para gjykatsit hetues. Ndérkaq i spjegova se natyra ime është e atillë, aq sa nevojat e mijë fizike kanë udhëheqë shpeshherë ndiesit e mijë. Ditën e vorrimit të nanës simë, kam qenë tepër i lodhun, prandej më mirrte gjumi, aq sa nuk ia vnojsha gjithaq mendjen atyne gjanave që ndodhshin rrëth e përqark meje. Ate që munda me i thanë me siguri ishte se kam dashtë më fort që ime amë të mos

vdesi. Mirépo, avokati im nuk mbeti i kënaqun vetëm me kaq. Ai më tha: „Kjo nuk mjafton”.

U zhyt në mendime. Më pyeti a kisha mundë me thanëse at ditë i kam përbajtë ndiesit e mijë të natyrshme. I thashë: „Jo, sepse kjo s'kishte me qenë e vërtetë”. Më shiqoi në nji mënyrë të çuditshme, thuses zgojshë tek ai ndonji neveri. Ai më tha me zemërkeqsi për çdo eventuatitet do të mirren në pyetje si dëshmitarë drejtori dhe personeli i strehimores dhe që „kjo gjâ mundet me ma prishë punën.” I vuna në dijeni se kjo përrallë nuk ka kurrfarë lidhje me çashtjen time, por ai m'u përgjegj që po duket qartas se unë s'kam pasë punë ndonjisherë me gjyqin.

Shkoi i zemruem. Deshta me e ndalë dhe me i spjegue se kisha nevojë për simpatin e tij, jo me qëllim që të më mprojë më mirë, por, nëqoftëse guxoj me thanë, vetëm simpatin e natyrshme të tij. Vuna re veçanërisht se ia prisha qejfin. Ai nuk më kuptonte, prandej edhe u zemru pak. Dëshirojsha me e bindë se unë jam njeri, sikurse edhe të tjerët, krejt si të tjerët. Porse të gjitha këto nuk dhanë kurrfarë fryti në realitet dhe më në fund hoq dorë prej tyne pér shkak të përtacis.

Mbas pak kohe më çuen përsëri te gjykatsi hetues. Ishte ora dy mbasdite dhe në kët kohë zyra e tij ishte plot me drithë, e cila depërtonte mezi nëpër perdet. Bante shum vapë. Më ofroi t'ulem dhe me nji nderim të veçantë deklaroi se avokati im „për nji farë arsy”, nuk ka mundë me ardhë. Mirépo, unë kisha të drejtë mos me iu përgjegj pyetjeve të tij dhe me pritë që t'asistojë edhe avokati im. I thash që mundem me u përgjegjë edhe vetë. Shkeli me gisht nji sustë që ndodhej përmbi tryezë. Nji shkrues i ri u vendos mbrapa shpinës sime.

Që të dy u shtanguem nëpër fotele. Filluen hetimet. Më së pari më tha se më kanë cilsue si njeri me karakter t'urtë dhe të mëshefun dhe deshti me marrë vesh se çka mendojsha unë në lidhje me këte. U përgjegja. „Kjorrjedh pér shkak se kurr nuk kam pér të thanë diçka të madhe. Në raste kësodore unë heshta”. Ai buzëqeshi si herën e parë dhe pranoi se kjo ishte nji nga arsyet më të mira dhe shtoi: „Fundi i fundit e gjithë kjo s'asht gjithaq me randësi: „Heshti, më shiqoi, u drejtue mjaft shpejt dhe

më tha me nxitim: „Ajo çka m'intereson, jeni ju.” Nuk kuptcva si duhet se ç'deshti me thanë me këto fjalë, prandej s'u përgjegja fare. „Ka sende, shtoi ai, të cilat po më përvidhen ndërmjet gjesteve tueja. Jam i bindun se ju do të më ndihmoni që të mundem me i kuptue. I thashë se e gjithë kjo âsht nji gjâ fare e thjeshtë. Më shtynte që t'ia përshkruej rishtas at ditë. Unë përshkrova ate që i kisha thanë qysh më parë: Rejmoni, plazha, të lamit, grindja, përsëri plazha, burimi i vogël, dielli dhe pesë të shtime me revole. Mbas çdo fjalije thonte: „Mirë, mirë.” Kur iu afrova trupit të shtrimë, aprovoi tue thanë: „Mirë”. Përsa më përket mue, qesh lodhë tue përsërítë kështu po at tregim dhe m'u duk se asnijherë më parë s'kisha folë kaq shum.

Mbas heshtjes që zgjati për nji kohë, ai u ngrit dhe më tha se dëshironte me më ndihmues, se interesohej përmue dhe që me ndihmën e perëndis do të bante diçka përmue. Mirëpo, para së gjithash donte me më bâ edhe disa pyetje. Pa 'dredha, pyeti a e kam dashtë nanën. I thashë: „Po, si çdo njeri”, kurse shkruesi, i cili deri atëherë shkruente rregullisht në maqinë, me siguri do të ketë shkruje gabimisht diçka, sepse u habit dhe u detyrue me u kthye mbrapa. Kurdoherë pa ndonji logjikë të qartë, gjykatsi më pyeti atëherë a i kam derdhë ato të pesë shtime nji mbas nji. U mendova dhe thashë me saktësi se në fillim shtieva vetëm nji herë, kurse disa sekonda më vonë edhe katër të shtimet tjera. „Pse keni pritë ndërmjet shtimjës së parë dhe të dytë?” më pyeti ai atëherë. Pashë edhe njiherë plazhën e zjarrtë dhe ndjeva në ballin tim flakën e diellit. Mirëpo, kësaj radhe nuk u përgjegja fare. Gjatë gjithë kohës sa zgjati heshtja, gjykatsi pat dukje të shqetsueme. U ul dhe nisi me ledhatue flokët e vet, u mbështet për tryezë me brrylat dhe u përkul pakëz kah unë me nji shiqim pak a shum të çuditshëm: „Pse, pse keni shti mbi at trup, i cili ishte shtri në tokë?” As kësaj pyetjeje nuk dijta me iu përgjegjë. Gjykatsi fshiu ballin me dorë dhe përsëriti pyetjen, tue ndërrue pak zanin e vet: „Përse? Duhet t'ma tregoni këte. Përse?” Unë heshtsha gjithnjë.

U que papritmas, eci me hapa të mëdhaj drejt skajit të zyrës dhe hapi nji syzë në dollapin e shkresave. S'andej-

mi nxori Krishtin e kryqzuem t'argjentë dhe u nis drejt meje tue e tundë nëpër ajr dhe me nji zâ 'krejt të ndërruam, gati të dridhun, bërtiti: „A e njifni këte?” I thashë: „Siurdhnomi”. Atëherë më tha shpejt dhe me plot epsh se ai e adhuronte perëndin dhe se ishte i bindun që askush nuk âsht mëkatar deri n'at shkallë sa që perëndija të mos jetë në gjendje me e falë, por që, për kët arsy, njeriu ishte i detyruem që nëpërmjet pendimit të bâhet si foshnjë, shpirti i së cilës âsht i pastër dhe i gatshëm me pranue çdo gjâ. U përkul me gjithë trupin e vet përmbi tryezë, e tundte Krishtin e kryqzuem gati përmbi kokën time, me ju thanë të drejtën unë nuk vërejsha gjithaq me vëmendje arsyetimet e tij, para së gjithash pse ishte vapë dhe mbasi në dhomën e tij kishte miza të mëdha, të cilat zejshin vend në fytyrën time dhe pse kisha frigë. Pashë njiherit se kjo ishte nji gjâ qesharake, sepse, fundi i fundit, unë ishë kriminel. Megjithate ai vijoi. Gati-gati mora vesh që, simbas mendimit të tij, ekziston vetëm nji pikë turbulluese në rrëfimin tim, fakti që prita me shi, për herë të dytë me revole. Përsa u përket gjanave të tjera, do t'ishte mirë, porse kjo, nuk mundte me e arsyetue këte kurrsesi.

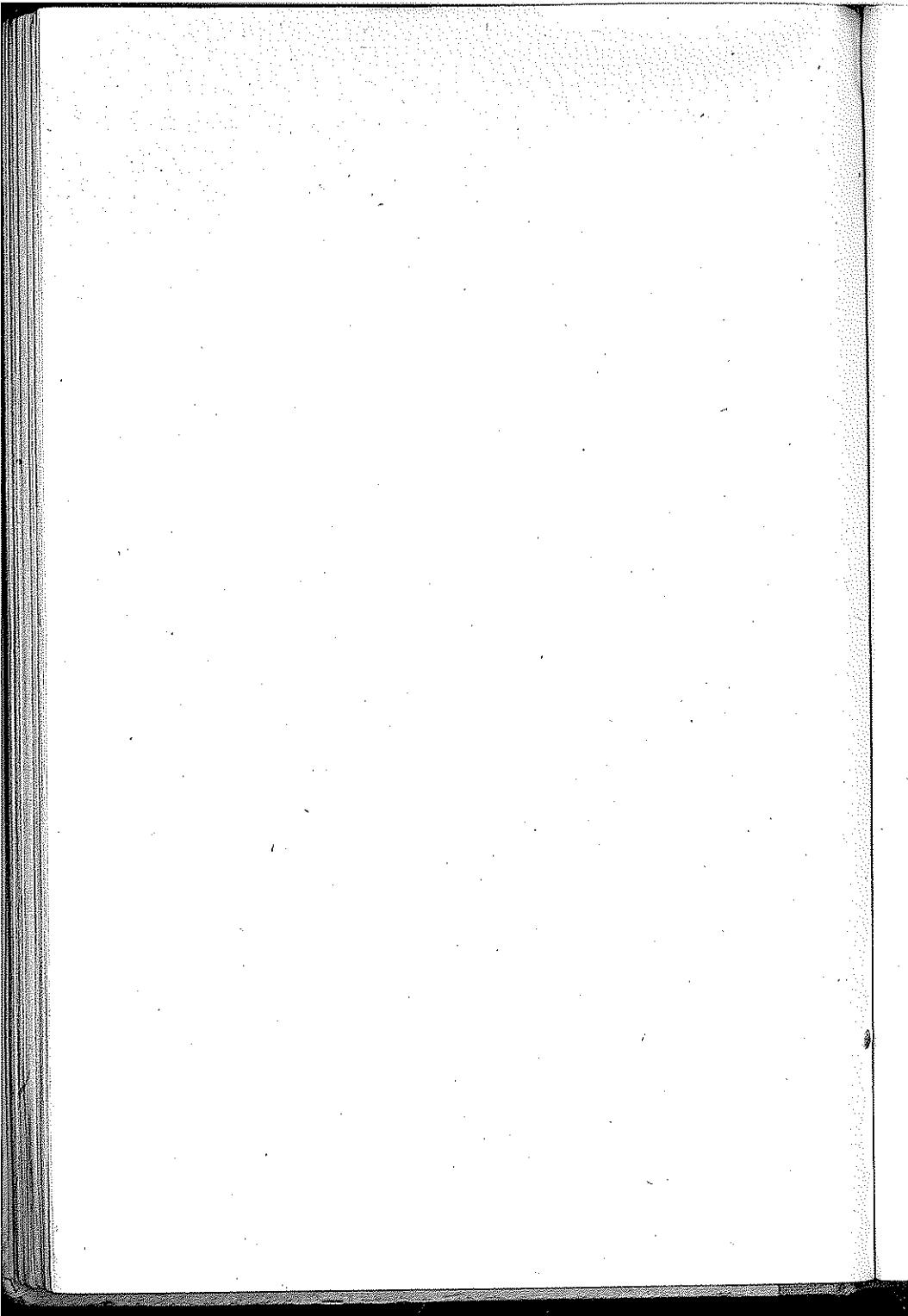
Deshta t'i them se nuk kishte të drejtë që ngulte kambe aq shum në kët çashtje: kjo pikë e fundit nuk âsht gjithaq e randësishme. Mirépo, ai më ndërpren dhe matérhoqi vërejtjen për herë të fundit, tue u ngritë sa ishte i gjatë, tue më pyetë a e adhuroj perëndin. Iu përgjegja se nuk e adhuroj. Ai u ul me zemrim. Më tha se kjo âsht gjâ e pamundun, se gjithë njerzit e adhurojnë perëndin, deri edhe ata që ia kthejnë shpinën. Kjo ishte bindja e tij dhe sikur t'ishte i detyruem me dyshue në qenjen e tij, jeta e tij nuk do të kishte kurrfarë kuptimi. „A dëshironi që jeta ime të jetë e pakuptim?”, bërtiti ai. Simbas mendimit tim kjo gjâ, nuk më përkitte mue, madje këte edhe i thashë. Mirépo, ai ma zgjati Krishtin përmbi tryezë mu para syve dhe bërtiti si i çmendun: „Unë jam i krishtenë. Kërkoj ndjesë prej këtij për të gjitha mëkatet tua. Si mundesh mos me e adhurue ate, që ka vuejtë për ty?” Vërejta në ményrë të qartë se më flitte me „ti”, mirépo m'u neveritën më të gjitha këto. Vapa vinte tue u shtue gjithnji e më tepër. Si gjithmonë, sa herë që dojsha me heqë qafet dike, i cili më mërzitte, shtihesha sikur pajto-

hesha me te. Pér çudi, ai ngadhnjeu: „A e shef, a e shef, thonte ai. Ti po e adhuron, apo jo dhe do tē bijsh nē dorë tē tij?” Natyrisht, i thashë edhe njihërë jo. U lëshue përsëri përmbi fotele.

Dukej tepër i lodhun. Qëndroi pér nji kohë pa luejtë vendit, ndërsa maqina, e cila shoqnonte pérherë bisedën tonë, shtypte fjalit e fundit. Mâ në fund më shiqoi me vërejtje dhe deridiku pikëllueshëm. Ai murmuroi: „S’kam pá curr nji shpirt kaq t’egër si âsht ky i jueji. Kriminelët që kanë dalë para meje, gjithmonë kanë derdhë lotë para kësaj figure tē dhimbshme. Deshta me i thanë se kanë veprue n’atë mënyrë pér arsyé se kanë qenë kriminelë. Mirëpo, m’u kujtue se edhe vetë isha si ata. Ky ishte nji mendim me tē cilin nuk mundsha me u pajtue ende. Atëherë gjykatsi u que thuese deshti me më vu në dijeni se hetimi muer fund. Më pyeti me po at fytyrë pak tē lodhun a më vinte keq pér veprën që kisha bâ. Mendova dhe thashë që mâ. tepër po ndiej njifarë dhimbsunije se sa pendesë tē njimendët. M’u dukte se nuk më kuptonte, mirëpo sot puna nuk shkoi mâtëj.

Mbas kësaj e shifsha shpeshherë gjykatsin hetues. Porsa kurdoherë më shoqnonte avokati im. Asht kufizue me i përcaktue disa pika tē deklaratave tē mijë tē mëparshme ose gjykatsi diskutonte me avokatin tim përkitazi me fajin që ma ngarkojshin dëshmitarët. Dukej si kur gjykatsi nuk interesohej mâ pér mue dhe që tashmâ kishte caktue disi vendin në lidhje me rastin tim. Nuk më flitte mâ pér perëndin dhe asnijerë mâ nuk e pashtë aq tē shqetsuem si ditën e parë. Përfundimi i tē gjitha këtyneve ishte që bisedimet tonë u banë edhe mâ tē përzemërtë. Disa pyetje, pak bisedë me avokatin tim dhe me këte mirrte fund e pyetmja. Çâshtja e ime kishte marrë kahjen e vet, simbas deklaratës së vetë gjykatsit. Herë-herë, kur biseda kishtë karakter tē përgjithshëm, më përfshijshin edhe mue. Fillova tē marr frymë qetas. Në kët kohë askush nuk sillej keq me mue. Cdo gjâ ishte e natyrshme, rregullue aq bukur dhe luejtë përvujnësht saqë kisha përshtypje qesharake se „i përkas kësaj familje”. Dhe, mbasi kaluen nji mbëdhetë muej, sa zgjatën hetimet, mund tē them se gati-

gati habitesha që nuk më gëzonte asgjâ si ato momente të rralla kur gjykatsi më çonte deri te dera e zyrës së vet dhe tue më mëshue ngapak shpinës, flitte me fytyrë të gëzueshme: „Puna e sotshme muer fund, zotni Antikrisht”. Atëherë më lëshojshin në dorë të gjindarmëve.

II

Ka shum sende pér tē cilat nuk dëshirojsha me folë kurrr. Kur rashë nē burg, mora vesh mbas disa ditësh se nuk do tē kem andje me bisedue pér kët pjesë tē jetës sime.

Mâ vonë, nuk ia varsha veshin gjithaq kësaj gjâje neveritse. Në tē vërtetë, ditëve tē para unë nuk isha i burgosun nē kuptimin e vërtetë tē fjalës: pritsa ndonji ngjarje tē pacaktueme. Të gjitha këto filluen prej vizitës së parë dhe tē vetme tē Maris. C'prej asaj dite kur mora letrën e saj (më thonte se nuk lejojshin tē vijë mâ, sepse nuk ishte grueja ime), qysh nga kjo ditë ndiejsja se ndodhem nē qeli si nē shfëpin tîme dhe sejeta ime ishte pengue nē te. Ditën e burgimit tim, mâtë së pari më mbylliën nê nji dhomë, ku gjindeshin disa tē burgosun, mâtë së shumti Arabë. Ata qeshiën kur më panë. Mandej më pyetën se ç'faj kisha bâ. U thashë se kam mbytë nji Arab dhe ata nuk banë zâ. Mbas pak ra muzgu. Më spjeguen se si duhet ta rregulloj shtresën, mbi tē cilën do tē bijsha me fjetë. Tue mbështjellë njanin skaj, përftohet jasteku. Gjithë natën e lume çimkat m'i ledhatojshin faqet. Disa ditë mâtë vonë, më veçuen nê nji qeli, ku rashë me fjetë përmbi dërrasa. Kisha nji mjetçë pér nevojë dhe nji legen tē hekurt. Burgu ndodhej përmbi qytet dhe nëpër nji dritarë tē vogël mundsha me pá detin. Nji ditë prej ditësh, kur i rrëmbeva hekurat dhe zgjata kryet kah drita, hyni roja dhe më tha se dikush donte me më vizitue. Më shkoi mendja se do tē ketë ardhë Marija. Me tē vërtetë kishte ardhë ajo.

Pér tē dalë nê dhomën ku priteshin vizitat m'u desht me kalue nëpër nji koridor tē gjatë, mandej me iu ngjitet

shkallëvet përpjetë dhe mā nē fund me kalue nëpër nji koridor tjetër. Hyna nē nji sallé shum tē madhe, tē ndriçueme nëpërmjet nji zgavre tē gjanë. Salla ishte e ndame nē tri pjesë nëpërmjet dy parmakëve, tē cilët e ndajshin pér së gjati. Ndërmjet këtyne dy parmakëve ndodhej nji hapsinë rrëth tetë deri dhetë metrash, e cila i ndante vizitorët prej tē burgosunve. E pashë Marin përballë meje, me nji fustan me vija paralele dhe fytyrë tē nxime. N'anë time ndodheshin afér dhetë tē burgosun, mā së shumti Arabë. Marin e kishin rrëthue Mavareshat dhe gjindej ndërmjet dy vizitoreve: nji plake tē shkurtë me buzë tē mbledhuna, tē veshun me rrobe zije dhe nji grueje tē trashë, me flokë tē gjatë, e cila flitte me zâ tē naltë dhe gjeste tē shumta. Vizitorët dhe tē burgosunit ishin tē detyruem me folë me zâ tē naltë pér shkak tē largësis ndërmjet parmakëve. Porsa hyna, zhurma e zameve, e cila kthehej prej mureve tē mëdha e tē çveshuna tē sallës, drita e fortë, e cila rridhët prej qellit, kalonte nëpér dritat e derdhej në sallë, shkaktuen tek unë lindjen e nji farë vilanije. Qelija imë ishte mā e qetë dhë mā e errët. M'u deshtën disa sekonda derisa u mësova. Mā nē fund pashë qartas çdo fytyrë veç e veç midis ditës. Vuna re se nē fund tē koridorit ishte ulë nji roje, midis dy parmakëve. Shumica e tē burgosunve arabë, poashtu edhe familjet e tyne, ishin ulë përballë njani tjetrit kambëkryq. Ata nuk bërtitshin. Me gjithë zhurmën, ata ishin në gjenjje me ndëgjue njani tjetrin, edhepse flitshin me zâ t'ulët. Murmurisja e tyne e shurdhët, e cila përhapej nga poshtë, formonte njifarë basi, i cili vijonte nëpërmjet bisidimeve që kryqzoheshin reciprokisht përmbi kokën e tyne. Të gjitha këto i vuna re pér bukuri, tue iu afrue Maris. E mbështetun mbi parmakët, ajo qeshte me gjithë fuqi. Pashë se ishte shum e bukur, porse këte nuk munda me i thanë.

„Pra?” më tha ajo me zâ shum tē naltë.

„Qe, pra.” — A je mirë, a ke krejt çka tē duhet?”
— „Po gjithçka”.

Heshtëm, kurse Marija qeshte gjithnjë. Ajo grue trashamane uluronte në drejtim tē fjuat tim, me gjasë burrit tē vet, nji mjeri vigâ bjond që kishte nji shiqim tē

mpreftë. Ky ishte vazhdimi i nji bisede të nisun qysh më parë.

„Zhana nuk donte me e marrë”, bërtitte ajo me gjithë fuqi. „Po, po”, thonte burri.

„I thashë do ta marrish patjetër, porsa të dalish ti, mirëpo ajo përsëri nuk po don me e marrë.”

Marija bërtitte nga ana e vet se Rejmoni më bante të fala, kurse unë i thashë: „Të fala paç”. Zanin tim e mbuloi ai i fqiut, i cili pyette „A âsht shëndoshë e mirë”. E shoqja e tij qeshi tue thanë se „kurr s’ka qenë më mirë se tash.” Fqi im nga e majta, nji burrac i ri, me duer të bukurë, nuk flittë fare. Vuna re se ndodhej përballë asaj plake të shkurtë dhe se që të dyja shiqojshin njana tjetrën pa ia nda. S’kisha kohë me i vërejtë edhe më, sepse Marija më tha me zâ të naltë se duhet të shpresoj. I thashë: „Po”. Njiherit e këqyra dhe m'u shtue dëshira që t'i shtrëngoj supat e saj përfundi fustanit. Më kishte marrë malli pér at pëlhurë të hollë dhe nuk dijsha mirëfilli se çka duhet të shpresojsha jashtë vehtes. Mirëpo, Marija deshti me e thanë këtë pa fije dyshimi, sepse qeshte pa ia nda. Ia pashë vetëm shkëlqimin e dhambëve dhe rrudhat e vogla rrëth e përqark syve të saj. Bërtiti rishtas: „Do të lirohesh dhe do të kunorzohemi!” Iu përgjegja: „Ta merr mendja?”, mirëpo këtë e thashë vetëm sa me folë diçka. Atëherë tha shum shpejt dhe me zâ të naltë po, se do të lirohem dhe se do të lahem përsëri. Mirëpo ajo grue uluronte nga ana e vet dhe thërriste se kishte lanë nji shportë te shkruesi. Numroi nji nga nji çka kishte vendosë në të. Ishte nevoja me kontrollue mirë, sepse krejt ato kushtojshin shum shtrëjtë. Fqi im tjetër dhe e ama e shiqojshin njani tjetrin edhe më. Murmurisja e Arabëve vijonte përfundi nesh. Përjashta dukej sikur drita e kishte zgjane zgavrën.

Ndjeva se diçka nuk jam mirë dhe deshta me shkue. Zhurma më bante keq. Nga ana tjetër dojsha me shfrytzue pranin e Maris. Nuk dijsha se sa kohë ka që isha këtu. Marija flitte përkitazi me punën e vet dhe qeshte pa ia nda. Murmurisja, britma, bisedimet kryqzoheshin ndërmjet veti. E vëtmja ujdhesë e heshtjes ndodhej pranë meje, te ky burrac i ri dhe ajo plakë, të cilët këqyrshin njani tjetrin. Dalngadalë i çojshin Arabët. Porsa doli i

pari, heshtën që të gjithë. Plaka ë shkurtë iu afrue parmakëve, njiherit roja dha shëj të birit të saj. Ai tha: „Lamtumirë, nanë” kurse ajo ia zgjati duert ndërmjet dy parmakëve për me i dhanë nji shëj të ngadalshëm dhe të gjatë.

Ajo shkoi. Në ndërkohë hyni nji burrë me kapelë në dorë dhe zu vendin e saj. Sollën nji të burgosun dhe këta filluen me bisedue me gëzim, por me gjysëm zani, sepse dhoma u qetsue përsëri. Erdhën me e çue fqiun tim të djathtë, ndërkaq e shoqja e tij tha tue mos e ulë fare zanin, thuese nuk kishte vu re që tash e mbas s'kishte nevojë me bërtitë: „Kij kujdes për vehte dhe rueju”. Mandej m'erdhi radha mue. Marija më dha shëj se më puthte. Para se me u zhdukë, u ktheva. Ishte e palëvizshme me fytyrë të mbështetun pér parmak, po me at qeshje të shtrime dhe të shtangueme.

Pak mā vonë mora letër prej saj. Dhe tue fillue prej këtij momenti filluen sendet pér të cilat nuk dëshiroj të flas kurr. Sidoqoftë s'ka qenë dashtë me teprue dhe kjo më lehtësonët mā tepër se të tjerët. Në fillim të burgimit tim, gjâja që më mundonte mā së shumti ishte fakti se mendojsha si njeri i lirë. Për shembull, më mirrte malli të jem në plazhë dhe të zdirgjem drejt detit. Sa herë që parafytyrojsha shushuritjen e valëve të para përfundi shputave të myja, të zhytunat e trupit n'u jë dhe njifarë çlirimi që ndiejsha me kët rast, menjherë ndiejsha afërsin e madhe të mureve të burgut tim. Mirëpo, kështu vijoi vetëm disa muej. Mbas kësaj mendojsha vetëm si i burgosun. Pritsha shetitjet e përditshme, të cilat i bâjsha n'oborr ose vizitën e avokatit tim. Gjithë kohën tjetër e kam nda pér bukurri. Atëherë më shkonte mendja shpeshherë që sikur të më detyronte dikush të jetoj në trungun e thamë të nji lisi, pa kurrrfarë mjeshtrije vetëm të shiqoj kupën e qilllit përmbi krye, pak nga pak kisha me u mësue me jetue edhe ashtu. Kisha me pritë fluturimin e zogjive ose të ndeshunit e reye, sikurse këtu që i pritsha kravatat e çuditshme t'avokatit tim dhe sikur n'at botë tjetër, pritsha me durim ditën e shtunë, pér të përqafue trupin e Maris. Mirëpo, po të mendoj si duhet, unë nuk jam në trungun e thamë. Këtu kishte njerëz edhe më fatkeq se unë. Mâ në fund edhe nana ime mendonte kështu,

edhe ajo përsëritte shpeshherë se njeriu mā nē fund më-sohet me çdo gjâ.

Mirëpo, unë nuk shkojsha aq larg zakonisht. Muejt e parë mërzitesha shum. Porse, shi mundimi që duhet të bâjsha më ndihmonte që t'i ngrysi. Më mundonte, bie fjala, dëshira për gra. Kjo ishte nji gjâ krejt e natyrshme, sepse unë isha i ri. Asnjiherë nuk mendojsha vetëm në Marin. Mirëpo, mendojsha aq shum në nji grue, shum gra, të gjitha ato që i njifsha, në të gjitha rrëthanat që i kam pasë dashjtë, kështuqë qelija ime mbushej me të gjitha këto figura dhe popullzohej me dëshirat e mijë. Deri me njifarë mase, kjo ma lëndonte drejt peshimin. N'anë tjetër, kjo gjâ ma rrëmbente kohën. Mâ në fund përfitova dashunin e gardien-shefit, i cili shoqnonët gjellëbasin tonë me rastin e ndamjes s'ushqimit. Ai më foli mâ së pari për gra. Më tha se kjo ishte gjâja e parë në çka ankoheshin edhe të tjerët. I thashë se edhe unë jam sikurse ata dhe që po më duket se ky qëndrim âsht i padrejtë. „Mirëpo, tha ai, mû për kët arsyе ju burgosin.

— Qysh për kët arsyе? — Po pra, liri i thonë kësaj. Jua mohojnë lirin.” Kurr nuk më ka shkue mendja por nji gjâ të tillë. I jipsha të drejtë: „Asht e vërtetë, i thashë, atëherë çka do t'i mbetej dënim? — Po duket se ju po i kuptioni si duhet sendet. Të tjerët nuk po marrin vesh. Mâ në fund ata e ngushllojnë vetvehten.” Mandej gardieni shkoi.

Ishte edhe çâshtja e duhanit. Kur rashë në burg, ma muerën rrypin, lidhset e këpucëve, kravatën dhe gjithë çka kisha nëpër xhepa, veçanërisht cigaret. Njiherë, kur isha në qeli, kërkova të m'i kthejnë këto, por m'u përgjegjën se kjo âsht e ndalueme. Ditët e para m'ishin të mundimshme. Kjo gjâ më mundonte mâ së shumti. Thithsha copëzat e dërrasave, të cilat i pritsha prej dërrasave të shtratit tim. Krejt dita më shkonte me neveritje. Nuk kuptojsa pse ma ndalojshin ate çka nuk i damton askujt. Mâ vonë kuptojsa se kjo ishte nji pjesë e dënimit. Mirëpo, atëherë u çmësova mâ dhe kjo gjâ s'ishte mâ dënim për müe.

Po t'i heqim më nji anë këto gjana të pakandshme, nuk e ndiejsha vehten gjithaq fatzi. Po e përsëris edhe njiherë, i gjithë problemi qëndronte në faktin se si e qysh

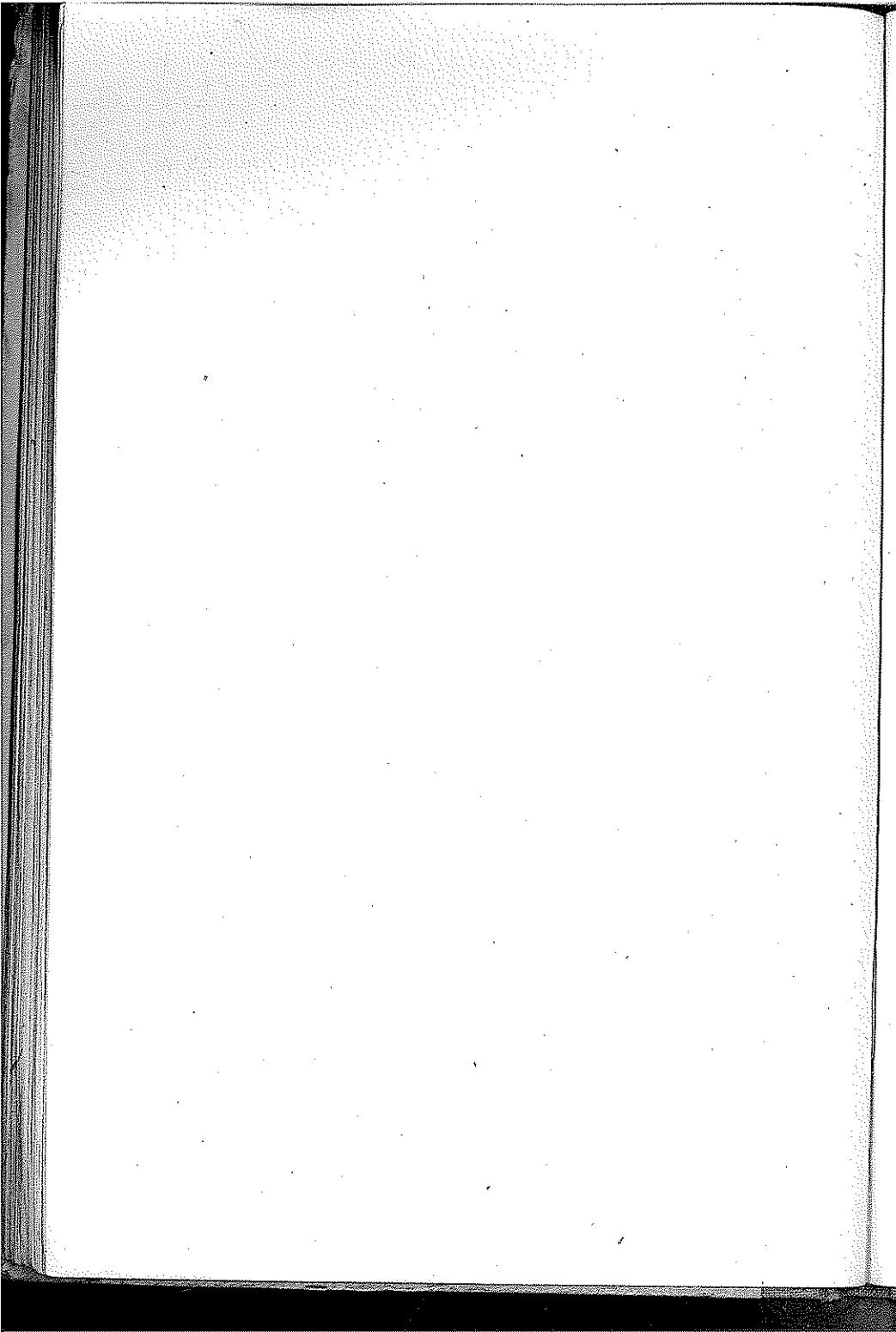
me e gjetë mënyrën pér ta kalue kohën. Nuk mërzitesha mā c'prej atij momenti kur mora vesh me i pértri kujtimet. Herëmbas-here fillova me mendue pér dhomën time dhe, me mend shkojsha prej nji kandi në tjetrin pér të shkue atje tue numrue me mend të gjitha ato sende që ndodheshin në rrugën time. Në fillim kjo gjâ mirrte fund shpejt. Mirépo, sa herë që fillojsha këtë, përsëri, më zgjatë mā tepér. Më kujtohej çdo pjesë e orendive, dhe, ndërmjet tyne, çdo send që ndodhej në to, dhe, midis sendeve, çdo hollsi, sa i përket hollsive, më kujtoheshin stolit, të plasunat, skajet e damtueme, ngjyra e tyne ose sipërfaqet e vrazhta. Po n'at kohë përpinqesha të mos humbsha fillin e orendive të mijë, t'i numrojsha nji nga nji. Në kët mënyrë, mbas disa javësh isha në gjendje me kalue orë të tana vetëm tue numrue sendet që ndodheshin në dhomën time. Sa mā shum që mendojsha aq mā tepér më kujtoheshin sendet e panjoftuna dhe të harrueme. Atëherë kuptova se njeriu që ka jetue të paktën nji ditë, do të mundte me jetue edhe njiqind vjetë në burg. Do të kishte mjart kujtime sa mos me u mëzitë. Në nji pikëpamje, kjo ishte nji përparsi e madhe.

Ishte edhe çáshtja e gjumit. Në fillim natën flejsha fort pak, kurse ditën aspak. Daçgadalë netët i kalojsha mā lehtë, gjithashtu edhe ditën mundsha me fjetë. Mund të them se muejve të fundit flejsha nga gjashtëmbëdhëtë ose tetëmbëdhëtë orë në ditë. Pra, më mbesin vetëm edhe gjashtë orë t'i tresi në të ngranun, nevoja natyrore, kujtime dhe tregimet mbi Çekoslovakun.

Ndërmjet dyshekut prej kashte dhe dërrasave të shtratit pata gjetë nji copë gazete me të vërtetë të vjetër, të verdhë dhe të tejdukshme gati të ngjitun pér pëlhurë. Në te bâhej fjalë pér njifarë ngjarje, fillimi i së cilës mu ngonte dhe që me gjasë do të ketë ngja në Çekoslovakia. Nji njeri ishte nisë prej nji katundi çekoslovak pér të fitue. Mbas njizet e pesë vjetësh ishte kthyë si pasanik me nji fëmi dhe gruen. E ama dhe e motra e tij mbajshin nji hotel në vendlindjen e tyne në katund. Me qëllim që t'i befasoj, ai la gruen dhe fëmin e vet në nji ndërtësë tjetër dhe shkoi tek e ama, e cila nuk mundi me e njoftë kur hyni. Sa pér mahi, ai kërkoi me zanë nji dhomë. Ua tregoi të hollat që kishte. E ama dhe e motra e vranë natën me

çekan, me qëllim që t'ia vjedhshin të hollat. Mandej hodhën kufomën e tij në lum. Në mëngjes erdh grueja e tij dhe zbuloi gjithë kët gjë, megjithqë nuk dinte identitetin e udhtarit. E ama kishte varë vehten. E motra kishte këcye në pus. Me siguri do ta kem lexue nga njimijë herë kët tregim. Nga nji anë, ai m'ishte i pabesueshëm. N'anë tjetër, ishte i natyrshëm. Sidoqoftë, m'u dukte se udhtari e kishte meritue këte deridiku dhe që kurr s'duhet me u mahitet në kët mënyrë. Kështu kalonte koha me gjum, kujtimet, leximin e tregimit dhe ndërrimin e dritës dhe errësinës. Diku më kishte ra me lexue se në burg njeriu humb perceptimin e kohës. Mirëpo, e gjithë kjo nuk kishte gjithaq kuptim përmue. Nuk kuptojsha se deri në q'masë ditët mund të jenë në të njajtën kohë edhe të gjata edhe të shkurta. Të gjata përmët jetue, por aq të zgjatuna sa që më fund derdheshin në njana tjetër. Këtu ato i kanë humbë emnat e veta. Fjalët dje ose sot qenë të vetmet që nuk e kishin humbë kuptimin e vet përmue.

Kur nji ditë prej ditësh roja më tha se ndodheshha këtu tash pesë muej, unë i zuna besë, porse nuk e kuptova. Kjo ishte përmue po ajo ditë pérherë, e cila zbardhët në qelin time dhe po ajo njollë që më ndiqte. At ditë, mbasi duel, gardieni, u këqyra në porcionin tim të hekurt. M'u duk se fytyra ime ishte serioze, deri edhe atëherë kur provova me qeshë. E tunda para vehtes. Buzëqesha, kurse ajo ruejti po at pamje të rrëptë dhe të zymtë. Dita ishte në të ngrysun e sipër, edhe kjo ishte kohë përmët të cilën nuk kisha dëshirë me folë, kohë pa emën, kur pérhaje zhurma e mbramjes nga të gjitha katet e burgut tue u shndërrue në nji kortezi heshtjeje. Iu afrova dritare së vogël dhe më dritën e mbrame këqyra edhe njiherë fytyrën time. Ajo ishte kurdoherë serioze, atëherë përsë të çuditem, mbasi n'at moment unë kisha at pamje? Por njiherës përmët herë të parë mbas sa muejsh, ndjeva fare mirë kumbimin e zanit tim. Njofta po at zâ, i cili tash sa kohë po më jehon në vesh dhe atëherë mora vesh se gjatë gjithë asaj kohe paskam qenë tue folë me vehte. Atëherë më ra ndërmend se çka më pat thanë infermierja me rastin e vornimit të nanës. Jo, nuk kishte zgjidhje tjetër dhe askush nuk mund të marri as me mend se si duken mbramjet nëpër burgje.

III

Mund tē them se nji verë e zavendsonte tjetrën, shum shpejt. E dijsha se porsa tē fillojë vapa e madhe, papritmas do tē ndodhët diçka e re me mue. Çâshtja ime ka qenë caktue pér mbledhjen e fundit tē porotës kjo mbledhje mirrite fund bashkë me qershori. Proceset fillojshin jashtë në valën e diellit. Avokati im më bindte se ky nuk do tē zgjatë mâ shum se dy deri tri ditë.

„Për mâ tepér, shtoi ai, gjyqi âsht i detyruem me nxitue, mbasi çâshtja jonë nuk âsht mâ e randësishimja n'at sesion. Nji gjykim tjetër, që ka tê bâjë me vrasjen e t'jatit, do tê mbahet fill mbas këtij”.

N'orën shtatë e gjysëm erdhën me më marrë me veturën e burgut dhe më quen në gjyq. Dy gjindarmë më futën në nji dhomë tē vogël, së cilës i vinte era myk. Pritëm t'ulun para nji dere, mbrapa së cilës ndiheshin zane, thirrje, rraplima e karrigave dhe tē gjitha ato trazime që m'i kujtojshin ato tē kremte tē lagjes, ku mbas koncertit bâhej rregullimi i sallës me qëllim që të mund zhvillchet valizimi. Gjindarmët më thanë se duhet tē pres pak, kurse njani prej tyne ma zgjati nji cigare, tē cilën e refuzova. Pak mâ vonë më pyeti „a po kam frigë”. Unë iu përgjegja se jo. Për mâ tepér, deridiku m'interésonte me pá at proces. Këte s'kam pasë rast me pá kurr gjatë jetës sime: „Po, tha gjindarmi tjetër, por kjo mâ në fund merr fund me lodhje.” Pak mâ vonë kumboi nji zile e vogël në dhomë. Atëherë m'i hoqën prangat. Hapën derën dhe më quen në bankën e tē pandehunve. Salla ishte plot e përplotë. Megjithë perdet, aty këtu depërtojshin rrrezet e diellit dhe ajri ishe i zabullueshëm. Dritaret ishin të mybylluna. U ula dhe gjindarmët më rrethuen nga çdo

anë. N'at moment pashë nji varg fytyrash para vehtes. Më shiqojshin që të gjithë: kuptova se ata ishin porotnikët. Mirëpo, nuk mund të them se në çka ndryshojshin prej njani tjetrit. Kisha mbresë: se ndodhem para ndonji banke të tramvajit dhe gjithë këta udhtarë të panjoftun përgjojshin njeriun e ardhun rishtas, për të dallue në te diçka qesharake. E dij fare mirë se ky ishte nji mendim i gabueshmëm, sepse nuk kërkojshin me zbulue asgjâ qesharake, por kriminelin. Megjithate, ndryshimi nuk është gjithaq i madh, e mue më lindi mu kjo ide.

Qesh pak a shum i habitun prej gjithë këtyne njerëzve të tubuem në kët sallë. Vërejta edhe më gjykatoren, por nuk munda me dallue asnji fytyrë. E dij fare mirë se në fillim nuk çajsha kryet gjithaq që gjithë këta njerëz shtysheshin me qëllim që të munden me më pà. Rëndom, njerzit nuk interesoheshin për personalitetin tim. M'u desht nji mundim bukur i madh derisa kuptova se unë isha shkaktar i gjithë këtij shqetsimi. I thashë nji gjindarmi: „Gjithë ky rrëmet!” M'u përgjegj se këte e kanë shaktue gazetat dhe më tregoi nji grumbull njerzish, të cilët qëndrojshin në kambë para tryezës, përballë bankës së porotnikëve. Më tha: „Qe ku janë.” Pyeta: „Kush?” Ai shtoi: „Gazetarët.” E njifte njanin prej gazetarëve, i cili e diktoi mu në kët moment dhe u nis drejt nesh. Ky ishte nji burrë në moshë, simpatik, me fytyrë të rrudhun. E shtrëngoi dorën e gjindarmit përzemërsisht. Në kët moment vuna re se shiqimet e gjithë këtyne njerëzve filluen me u ndeshë ndërmjet veti, nisën me thirrë njanin tjetrin, me bisedue thuese ndodheshin në ndonji klub, ku njerzit e ndiejnë vehten të lumtun që kanë rast me u takue me njerzit e po t'asaj dore. Gjithashtu i sqarova vehtes sime at mbresë të çuditshme që më përfshiu me at rast, në lidhje me ate se isha i tepërt, si njeri i paftuem. Ndërkaq, gazetari m'u drejtue tue buzëqeshë. Më tha se shpresonte që puna ime do të shkojë mbarë. Iu fala nderës, kurse ai shtoi: „A dini çka, na e kemi tejzmadhue pak çáshtjen tuej. Vera është nji sezoni e vdekun për gazetat. Vetëm çáshtja e juej dhe ajo e vrashës së t'et vyejtën diçka.” Mandej ma tregoi, në grupin prej kah u largue pak më parë, nji bamirës të shkurtë, i cili i gjasonte nji bukle së majme, me syza shum të mëdha me rrathë të zezë. Më tha se ai ishte ko-

respondent special i nji gazete të Parisit: „Në të vërtetë, ai nuk ka ardhé pér ju, porse, mbasi âsht i ngarkuem të japi raport përkitazi me procesin e vrasjes së t'et, kanë kërkue prej tij që të dërgojë raport telegrafik në lidhje me gjykimin tuej.” Për pak deshta t'i falem nderës edhe pér këtc, mirëpo, më shkoi mendja se kjo do t'ishte nji punë pér të qeshë. Më përshëndeti përzemërziشت me dorë dhe u largue prej nesh. Pritëm edhe disa minuta.

Avokati im erdhi i veshun me rrobe zyrtare, rrëth e përqark tij ishin shum kolegë të tij. U nis drejt gazetarëve dhe u përshëndet me ta. Ata mahiteshin, qeshëshin dhe dukeshin fare të disponuem, deri n'at moment kur jehoi kumbona në gjykatore. Që të gjithë u ulën përsëri nëpër vendet e veta. Avokati im erdhi tek unë, ma shtrëngojë dorën dhe më këshilloi t'u përgjigjem pyetjeve të bame shkurt, të mos ndërmarr kurrrgjâ n'iniciativën time dhe që pér çdo gjë tjetër të mbështetem në te.

N'anën e majtë ndëgjova krikllimën e nji karrige, të cilën e luejti vendit dikush, e pashë nji burrë të gjatë e të thatë, të veshun me rrobe të kuqe, që mbante nji monokël. Mbi at karrigë u ul ai, tue rregullue me kujdes te-shat e veta. Ky ishte prokurori. Ekzekutuesi i gjyqit para-lajmëroi se porota ishte tue ardhë. Po n'at moment dy ventilatorë të mëdhej filluen të zukasin. Tre gjykatës, dy të veshun me rrobe të zeza, kurse njani me të kuqe, hynë bashkë me dosjet dhe iu drejtuan me nxitim tribunës, e cila mbisundonte gjithë sallën. Burri i veshun me rrobe të kuqe u është fotelen që ndodhej në midis vendosi kapelën e vet para vehtes, fshiu rrashtën e kres së vet të vogël lakuriqe me nji shami dhe deklaroi se u hap gjyki.

Gazetarët tashmâ i mbajshin pendët e veta në dorë. Që të gjithë dukeshin gjakftoftë dhe ngapak përbuzës. Mirëpo, njani sish, shum i ri, i veshun me nji fanellë të përhime, me nji kravatë të kaltërt, vendosi pendën e vet para vehtes dhe nisi me më vëzhgue. Në fytyrën e tij pak a shum asimetrike pashë vetëm dy sy, shum të kthjellëtë, të cilët më vështrojshin me vërejtje, tue mos shprehë kurrrgjâ që mund të përkufizohet në kët ose n'at ményrë. Ndërkaq, unë fitova përshtypjen sikur isha tue vërejtë vetvehten. Ndoshta pér kët arsyen nuk kuptojsa si duhet

të gjitha ato që ngjanë mā vonë, sepse nuk i njifsha doket e këtij vendi, punën e vështirë të porotnikëve, pyetjet që ia shtonte avokatit, prokurorit dhe porotës kryetari i gjyqit (çdo herë krenat ktheheshin në të njajtén kohë në drejtim të kryesis), leximi i shpejtë i padis, ku njofta emnat e vendeve dhe të vehtjeve dhe pyetjet e reja, drejtue avokatit tim.

Mirëpo, kryetari tha se mā së pari do të mirren në pyetje dëshmitarët. Ekzekutori i gjyqit lexoi emnat, të cilët ma tërroqën vërejtjen. Prej mesit të publikut, që pak mā parë s'kishte ndonji trajtë të caktueme, pashë se si po çohen nji nga nji dhe mandej po zhduken nëpër nji derë të dorës së dytë: drejtori dhe portieri i strehimores, plaku Toma Pere, Rejmoni, Masoni, Salamano, Marija. Kjo më dha nji shëj të vogël shqetsimi. Më vinte çudi si nuk munda me i pá mā përpara Selestin, i cili u ngrit në kambë i mbrami, porsa u thirr emni i tij. Pranë tij njofta at grue të vogël e të mirë të restoranit me xhaketën dhe shprehjen e qartë dhe të vendosun të fytyrës së saj. Ajo më shigonte me rreptësi, porse unë nuk kisha kohë për përsëatje, sepse kryetari tashmâ e mori fjalën. Tha se tash do të fillojë gjykimi i vërtetë dhe që e shifte si të tepërt me ia térheqë vërejtjen publikut që ta mbajë qetsin. Simbas fjalëve të tij ai kishte për detyrë me drejtue në mënyrë të paanshme gjykimin rrëth nji padije, të cilën dëshiron me e shqyrtue objektivisht. Dënimini, të cilin do ta caktojë porota, do të jetë në pajtim me frymën e drejtësis dhe se salla do të zbrazet menjipherë në rast se do të shpërthejë qoftë edhe incidenti mā i vogël.

Vapa vinte tue u shtue përherë mā tepër, dhe vuna re se si të pranishmit në sallë freskoheshin me gazeta. Kjo shkaktonte nji zhurmë të përherershme të letrës së ndryshun. Kryetari dha njifarë shëj dhe portjeni solli tri veritese të thuruna prej kashte, të cilat filluen t'i përdorin menjipherë të tre gjykatsit.

Procesi im filloi menjipherë. Kryetari më pyette qetas, deri edhe si m'u dukte, me nji nuancë përzemërsije. U detyrova të recitoj përsëri identitetin tim dhe me gjithë kët ngacmim të pakandshëm për mue, pashë se kjo ishte nji gjë krej e natyrshme, sepse do t'ishte nji punë bukur e padrejtë me dënuje nji njeri në vend të nji tjetri. Mandej

kryetari filloi me tregue veprën time, tue m'u drejtue me këto pyetje mbas çdo fjalijs të tretë: „A âsht kështu?” Përgjigjesha çdo herë: „Siurdhmoni, zotni kryetar”, simbas udhzimeve t'avokatit tim. Kjo gjâ shkoi gjatë, sepse kryetari përfshinte shum holssi me tregimin e vet. Gjatë gjithë kësaj kohe gazetarët shkruejshin vijimisht. Në vehten time ndiejsha shiqimet e atij mâ të riut ndërmjet tyne dhe ato t'automatit të vogël. Banka e tramvajit ishte kthye krejtsisht në drejtim të kryetarit. Ky kollej, shfletonte dosjen e vet dhe kthehej kah unë tue u freskue me veritës.

Më tha se tash ishte nevoja me kalue n'ato pyetje, të cilat ne e parë dukeshin sikur nuk kanë të bâjnë fare me çashtjen time, por që ndoshta përkojnë shum afër me te. Kuptova se donte me folë edhe mâ në lidhje me nanën time dhe njipherësh ndjeva se sa fort më mundonte nji gjâ e tillë. Më pyeti pse e kisha vendosë nanën në strehimore. Iu përgjegja sepse nuk kisha të holla pér me e mbajtë dhe me u kujdesue pér te. Më pyeti a më ka ardhë keq pér kët gjâ, kurse unë iu përgjegja që as unë as ime amë nuk prishim mâ kurrgjâ prej njani tjetrit, pér mâ tepër prej askujt dhe se që të dy qemë mësue me jetën tonë të re. Atëherë kryetari tha se nuk do të insistonte mâ rrëth kësaj pike dhe pyeti prokurorin a dëshironte më më bâ ndonji pyetje.

Ky mâ ktheu gjysmën e shpinës së vet, mandej deklaroi se me autorizimin e kryetarit, kishte dëshirë me marrë vesh a isha kthye në burim vetëm, me qëllim që ta vritsha Arabin. „Jo” thashë. „Atëherë, pse ka qenë i armatosun dhe pëse âsht kthye mu n'at vend?” I thashë se kjo njau rastësisht. Atëherë prokurori theksoi me nji akcent të keq: „Këto i pata tash pér tash.” Fill mbas kësaj qe pak i hutuem, të paktën mue m'u duk ashtu. Mbës disa këshillimesh, kryetari deklaroi se po ndërprenhet procesi dhe se do të vijojë mbasdite pér shkak të të marrunit në pyetje të dëshmitarëve.

S'kisha kohë me mendue. Më morën, më hypën në veturën e burgut dhe më çuen në burg, ku hangra bukë. Mbës nji kohe shum të shkurtë, porsa ndjeva se isha i lодhun, erdhën përsëri me më marrë; çdo gjâ u përsërit rishtas dhe unë e pashtë vehten po n'at sallë, para po atyne

njerëzve. Vetëm se vapa ishte edhe më e madhe dhe si me ndonji mrekulli, secili prej porotnikëve, prokurori, avokati im dhe disa gazetarë ishin pajisë gjithashtu me veritse prej kashte. Gazetari i ri dhe grueja e shkurtë ishin aty përherë. Mirëpo, ata nuk filladiteshin dhe më shiqojshin pa bâ zâ.

Fshina djersën që ma mbulonte ftyrën dhe vetëm atëherë, mbasi ndjeva se po e thërrasin drejtorin e strehimores, erdha në vehte dhe pashë se ku dhe në çfarë pozite ndodhesha. E pyetën a ankohej ime amë kundër meje dhe ai u përgjegj se po, por që kjo ishte shprehija e njerëzve të strehimores që t'ankohen kundër t'afërmve të vet. Kryetari kërkoi që të përcaktojë saktësisht a ma shifte ajo për të madhe që e kisha vendosë në strehimore, kurse drejtori tha përsëri se po. Por kësaj radhe nuk shtoi kurrgjâ. Në pyetjen e dytë u përgjegj se âsht habitë me gjakftoftësin time ditën e vorrimit. Atëherë e pyetën çka kupton me fjalën gjakëftoftësi. Drejtori i uli syt dhe tha se nuk kam dashtë me e pá nanën, e vdekun, nuk kam qa aspak dhe se jam nisë menjherë mbas vorrimit pa u lut mbi vorrin e saj. E habitit edhe nji gjâ: nëpunësi i entit për vorrim i tha se unë nuk kam dijtë as moshën e namës sime. Për nji çast mbretynoi qetsija, ndërsa kryetari e pyeti a âsht e vërtetë kjo që thojshin për mue. Mbasi drejtori nuk e mori vesh pyetjen, ai i tha: „Kështu e do ligji.” Mandej kryetari pyeti prokurorin a dëshiron me i bâ ndonji pyetje dëshmitarit, kurse prokurori klithi: „Jo, jo, mjafton me kaq”, me nji shiqim aq të gëzueshëm dhe ngadhnyes drejt meje sa-që unë, për herë të parë mbas kaq vjetësh, ndjeva nji dëshirë të marrë me ia plasë vajit, sepse pashë sa fort po më urrejshin të gjithë këta njerëz. Mbasi pyeti porotën dhe avokatin tim a kanë me bâ ndonji pyetje, kryetari filloj me e marrë në pyetje portierin. Përsëriti po at ceremoni edhe për të, sikurse edhe për të tjerët. Tue u afrue portieri më shiqoi dhe mandej m'i ktheu sylt. U përgjigjet pyetjeve që i bâjshin. Tha se nuk kam dashtë me pá nanën, kam pi duhan, kam fjetë dhe kam pi qumësht me kafe. Atëherë ndjeva diçka që e shqetSCI krejt sallën dhe për herë të parë kuptova se isha fajtor. Kërkuen që portieri të përsërisi ate në lidhje me qumështin me kafe dhe duhanin. Prokurori më shiqoi me nji shprehje të thellë ironije në sy.

Në kët moment avokati im pyeti portierin a ka pi duhan edhe ai bashkë me mue. Mirëpo, prokurori ikundërshtoi me ashpërsi kët pyetje: „Kush është kriminel këtu dhe që farë metodash janë këto që synojnë me i përlye dëshmitarët, për të zvoglue vleftën e dëshmis së tyne, e cila, me gjithë këte, mbetet dërmuese!”

Megjithate, kryetari kërkoi që portieri t'i përgjigjet pyetjes së bame. Plaku tha krejt i habitun: „Po shof se e kam gabim. Mirëpo, unë nuk guxova me refuzue cigaren që ma ofroi zotnija”. Në fund më pyetën a kam me shtue diçka: „Kurgjâ, u përgjegja, vetëm po them se dëshmitari ka të drejtë. Asht e vërtetë se ia kam ofrue nji cigare.” Atëherë portieri më shiqoi pak me habi dhe me njifarë mirënjojhe. Nguronte, por, më në fund tha se ai ma kishte ofrue qumështin me kafe. Avokati im ngadhnjeu me buçitje dhe tha që këte duhet ta marrin parasysh porotnikët, mirëpo prokurori gjëmoi përbimi krenët tanë dhe tha: „Po, zotni porotnikët do ta marrin parasysh këte. Ata do të përfundojnë se nji i huej ka mundë me ofrue kafen, por ka qenë dashë që i biri ta refuzojë para trupit të asaj që ia ka falë jetën. Portieri u kthyte përséri në bankën e vet:

Kur i erdhi radha Toma Pereut, portieri i gjyqit u detyrue me e mbajtë për krahu deri te vendi i rrëthuem. Pereu tha se e njifte fare mirë nanën time dhe se më kish te pá vetëm njiherë, ditën e vorrimit. E pyetën çka kam bâ at ditë, kurse ai u përgjegj: „Më besoni, e kam ndie vehten shum keq. Atëherë s'kam pa kurgjâ. Pikëllimi m'i verboi syt. Për arsy se ky qe për mue nji pikëllim i thelli. Deri më ka ra të fiktë. Atëherë nuk kam pasë mundësi me e pá zotnin.” Atëherë prokurori e pyeti a më ka pá të paktën tue derdhë lot. Pereu u përgjegj se jo. Prokurori tha atëherë: „Zotni porotnikët do t'i marrin parasysh të gjitha këto.” Mirëpo, avokati im u zemrue. E pyeti Pereun me nji ton, i cili m'u duk i tepruem: „A ka pá se nuk kam derdhë lotë.” Pereu tha: „Jo”. Publiku qeshi, kurse avokati im tue përvjelë njanin krah të vet, tha me nji zá të vendosun: „Qe pamja e këtij gjykimi. Cdo gjâ është vërtetë e prap kurrgjâ s'është!” Prokurori u mrrol dhe filloi me shpue me laps titujt e dosjeve të veta.

Mbas nji ndërpëmje, që zgjati pesë minuta, gjatë së cilës avokati më tha se çdo gjâ po vete mbarë, e morën në

pyetje Selesti, të cilin e kishte thirrë mprojtja. Mprojtja, isha unë. Selesti shiqonte herë mbas here kah unë dhe e rrudhë me dorë kapelën e vet prej panamës. Ishte veshë, me rrobe të reja, të cilat i bante të dieleve kur shkojshim herë mbas here me i shique vrapimet e kuajve. Besoj se nuk ka mundë me vu kravatën e vet, sepse kishte vetëm nji sumbull të remtë, me të clën mbërthente këmishën e vet. E pyetën a jam kllenti i tij, kurse ai tha: „Po dhe njipherësh e kam edhe mik”; në pyetjen se çka mendon përmue, u përgjegj se jam burrë; kur e pyetën se çka kuptonte me kët fjalë, u përgjegj se domethanjen e saj e din krejt bota; në pyetjen a i ka ra me ndëgjue se kisha ra në burg dinte vetëm nji send që unë nuk flitsha atëherë kur s'kisha se çka me thanë. Prokurori e pyeti a paguejsha me rregull pansionin. Selesti buqëzeshi dhe tha: „Këto kanë qenë sende të dorës së dytë për ne.” E pyetën edhe çka mendonte përkitazi me krimin tim. Atëherë i vendosi duert mbi dërrasat që formojshin kufinin midis sallës dhe portës dhe u duk se ishte tue përgatitë diçka. Ai tha: „Kjo âsht për mue nji fatkeqsi. Të gjithë e dijnë se ç'do me thanë fatkeqsija. Kjo ju çarmatos. Po pra! Kjo âsht për mue nji fatkeqsi.” Deshti me folë edhe më, por kryetari i tha se kjo mjafton dhe iu fal nderës. Atëherë Selesti u habit pak a shum. Deklaroi se donte më folë edhe më. Kérkuen që të flasi sa më shkurt. Edhe tash e mbas përsëritte se kjo ishte nji fatkeqsi. Atëherë i tha kryetari: „Po pra, mirret vesh, por detyra jonë âsht të gjykojmë përkitazi me fatkeqsit kësodore. Ju falënderojmë.” Thuesë kreu detyrën e vet me nder, Selesti u kthye atëherë kah unë. M'u duk sikur syt e tij shëndritshin, kurse buzët i dridheshin. Dukej sikur donte me më pyetë se çka mund të bante tjetër për mue. Unë nuk fola gjë, nuk bana kurrrfarë gjestë, por për herë të parë gjatë jetës sime kisha dëshirë me e përqafue njeriu. Kryetari i urdhnoi të largohet prej pahis. Selesti u kthye në vendin e vet. Këtu qëndroi deri në fund të gjykimit, i krrusun pak përpara, me brryla të mbështetun mbi gjujt, kapelën panama në dorë dhe ndëgjoi çdo gjë që u fol aty.

Hyni Marija. Në krye mbante nji kapelë dhe dukej edhe më e bukur. Unë e pëlqejsha më fort kur i lëshonte flokët lirisht. Nga vendi ku ndodhesha, parandiejsha peshën

e lehtë të krahnorit të saj dhë dallova buzën e saj të poshtme, e cila ishte pak a shum e qitun jashtë. Dukej tepër nevrike. E pyetën menjiherë sa kohë ka që më njifte. Ajo përcaktoi kohën qyshkur punonte të na. Kryetari deshti me marrë vesh se si kanë qenë marrëdhjanjet tonë reciproke. Tha se ka qenë mikesha ime. Pyetjes së dytë iu përgjegj se âsht e vërtetë se ka pasë me u martue me mue. Prokurori, i cili shfletonte dosjen, e pyeti befas qyshkur ka fillue lidhja jonë e ngushtë. Ajo përcaktoi datén. Prokurori shtoi fare me gjakftoftësi se i duket që kjo kishte ndodhë të nesërmen, fill mbas vdekjes së nanës. Mandjej më tha me njifarë ironije se nuk donte me insistue rrëth nji situate të tillë delikate, se i kuptonte fare mirë skrupujt e Maris, mirëpo (edhe këtu theksimi i tij u egërsue), detyrra e saj ishte të ngrihet mbi të gjitha konvencionalitetet. Pra, kërkoi që Marija t'i spjegojë shkurt ngjarjet e asaj dite, kur u njofta me te. Marija nuk deshti me folë. Mirëpo, para kambënguljes së prokurorit tregoi për lamjen tonë, të shkuemit në kinema dhe kthimin në shtëpin time. Prokurori publik tha se në vijimin e deklaratës së Maris, të dhanun me rastin e të marrunit në pyetje âsht interesue për programin e asaj dite. Shtoi se edhe Marija yetë do të deklarojë se qfarë filmi çfaqej me at rast. Ajo me të vërtetë, gati me nji zâ të ngjirun, tha se ai ka qenë nji nga filmat e Fernandelit. Kur ajo tha gjithë çka pat, në sallë mbretanoi qetsija e plotë. Atëherë, prokurori u ngrit në kambë dhe me shum seriozitet, me nji zâ që m'u duk shum i shqetsuem, tue ma drejtue gishtin e vet tha me zâ t'ultë: „Zotnij gjykatës, nji ditë mbas vdekjes së nanës së vet ky njeri âsht la, ka fillue nji lidhje të palejueshme, ka shkue me qeshë tue shique nji film komik. Unë nuk kam se çka me shtue tjetër.”

U ul dhe qetsija mbretanoi përsëri, Marija ia plasi vajit dhe tha nuk âsht ashtu, puna ka qenë ndryshe, se e kanë detyrue me përdhunë të deklarojë të kundërtën e asaj çka kishte në mend, se më njifte fare mirë, dhe që nuk i kam bâ kurrfarë të keqe. Simbas shëjit të kryetarit, portieri e largoi dhe gjykimi vijoi.

Mbas kësaj, mezi e ndëgjuen Masonin, i cili deklaroi se isha njeri i ndershëm „më mirë me thanë. isha njeri i vyeshëm.” Mbas kësaj mezi e ndëgjuen edhe Salamanon,

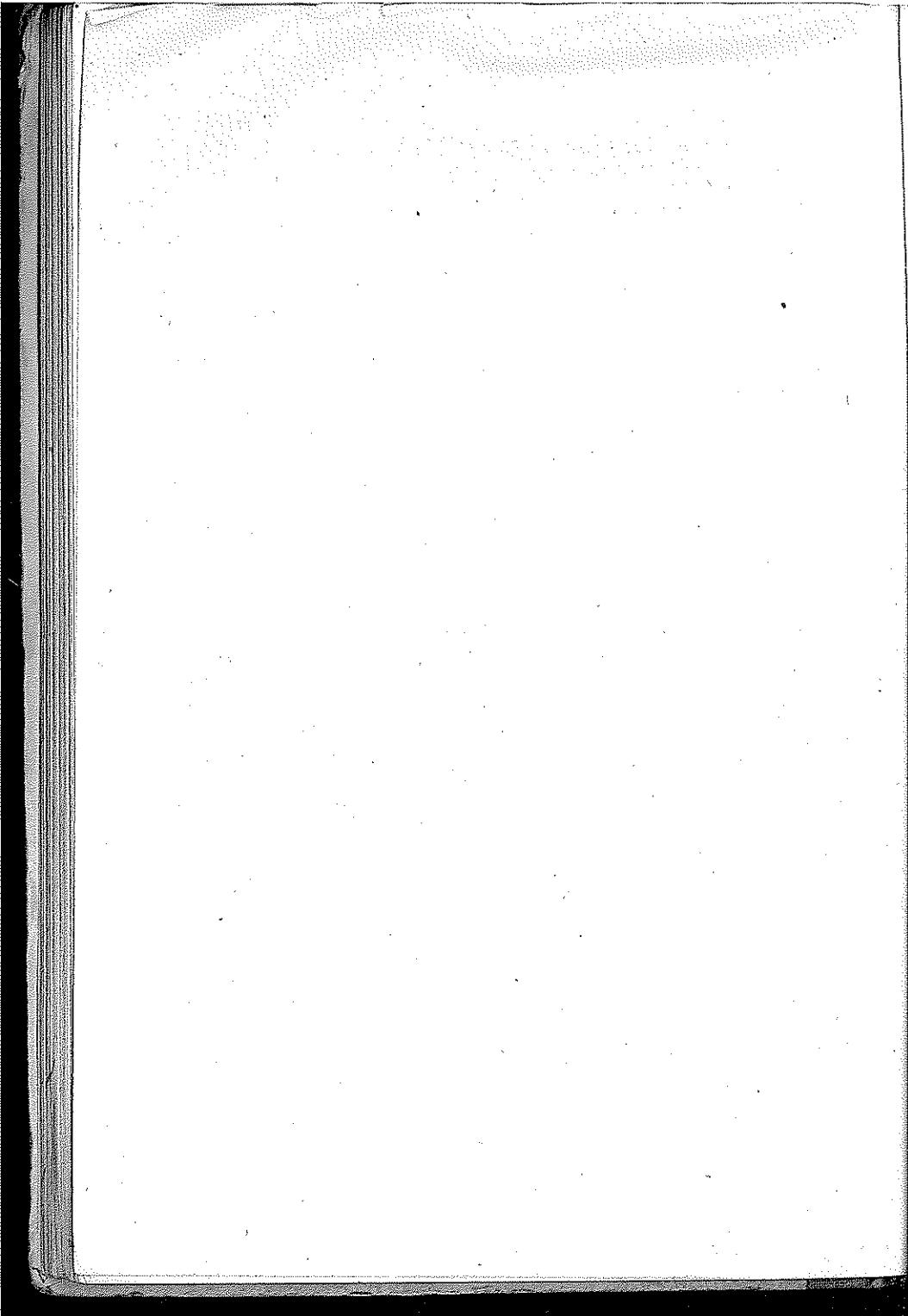
i cili deklaroi se isha sjellë mirë ndaj qenit të tij, kur iu përgjegj nji pyetje përkitazi me nanën time dhe mue, tha se nuk kisha se eka me i thanë tjetër nanës dhe që mu për kët arsy e kisha vendosë në strehimore. „Duhet me e kuptue, duhet me e kuptue, thonte Salamano.” Por, dukej se askush nuk e kuptonte. E çuen.

Mandej i erdhi radha Rejmonit, i cili ishte dëshmitari i fundit. Rejmoni ma shkeli synin dhe tha menjiherë se jam i pafajshëm. Mirëpo, kryetari deklaroi se detyra e tij nuk âsht me çfaqë gjykimin e vet, por me i tregue faktet. Ai ia têrhoqi vërejtjen dhe i tha se duhet të presi mât parë t'i bâhet pyetja, e mandej të përgjigjet. Kërkuen që t'i përcaktojë saktësisht marrëdhjanjet që kishte me viktimën. Rejmoni shfrytzoi rastin për me thanë se Arabi e pat marrë në sy qyshkur e rrahi motrën e tij. Ndërkëq, kryetari pyeti a ka pasë arsy me urrejtë edhe mue. Rejmoni tha se unë qëllova në plazhë rastësisht. Atëherë, prokurori e pyeti si âsht e mundun që letra, e cila ishte burimi i kësaj drame, ishte shkrue nga ana ime. Rejmoni u përgjegj se kjo ngjau rastësisht. Atëherë, prokurori hudhi poshtë arsyet e tij dhe shtoi se ky rast ka të bajë mjaft me krimë drejtue kundër ndërgjegjes, sepse po parashtrohet në nji trajtë krejt tjetër. Donte me marrë vesh a kishte ndodhë rastësisht që unë s'kam ndërhy në rrahjen e metresës së Rejmonit, a isha dëshmitar në komesariat rastësisht, a ka ndodhë rastësisht edhe kjo që deklaratat e mijë, dhanë me at rastë, shkojshin në dobi të tij. Mâ në fund e pyeti Rejmonin se cila ishte mjeshtrija e tij dhe mbasi ai u përgjegj: „Magazinier”, prokurori deklaroi porotnikëve se âsht gjâ e njoftun se dëshmitari gjallnon prej kodoshllëqeve. Unë kam qenë bashkëpuntori dhe mikë i tij. Fjala ishte për nji shfrenim moral në shkallë tepër t'ulët, që randohet me faktin se këtu kemi të bâjmë me nji përbindsh moral. Rejmoni deshti me u mprojtë, kurse avokati im protestoi, mirëpo ua têrhoqën vërejtjen se duhet të presin të mbaroë fjalën e vet prokurori. Ky tha: „Kam me shtue nji gjâ të vogël. A ka qenë ai mikë juej?” e pyeti Rejmonin. „Po, u përgjegj ky, e kam pasë shok.” Prokurori ma shtroi po at pyetje dhe unë këqyra Rejmonin, i cili nuk i ktheu syt fare. Iu përgjegja: „Siurdhnoni.” Atëherë, prokurori u kthyte në drejtim të porotës dhe deklaroi: „Po ai njeri, i cili nji

ditë mbas vdekjes së nanës së vet çon nji jetë krejt të shfrenueme plot epsh e fort të turpshme, ka vra pér nji arsyre fare të vogël njeriun pér t'i dhanë fund kështu nji gjaje, të cilën âsht shum vështirë me e cilsue."

Mandej u ul: Ndërkaq, avokati im, i cili nuk mundi me e përbajtë vehten, bërtiti tue i ngritë duert n'at mënyrë, saqë iu lëshuen mangët e përvjetluna dhe zbuluen rrudhat e këmishës së tij të kollarisun: „Mâ në fund, po ju pyës a âsht akuzue i pandehuni pér arsyre se e ka vorrosë nanën e vet, apo pse e ka vra njeriun?” Publiku qeshi. Mirépo, prokurori u drejtue përsëri, hodhi krahëve pelerinën e vet dhe deklaroi se duhet të jesh i padjallzuem si i nderti mprojtës që të mos jesh në gjendje me kuptue marrëdhuanjen e thellë, patetike dhe esenciale ndërmjet këtyne dy fakteve. „Po”, bërtiti ai me fuqi, unë po e padis kët njeri që e ka vorrosë nanën e vet me zemër të nji kriminel.” Duket se kjo deklaratë ushtroi nji ndikim të fortë mbi publikun. Avokati im i uli supet dhe fshiu djersën, e cila ia mbulonte ballin. Mirépo, duket se edhe ai u luhat dhe kuptova se puna ime nuk âsht tue shkue mâ së miri.

Gjykimi u ndërpre. Tue dalë prej gjykatores pér me i hypë veturës, dallova pér nji kohë të shkurtë erën dhe ngjyrën e mbramjes verore. N'errsinë e burgut tim të lëvizshëm gjejsha nji nga nji, si në pellgun e lodhjes sime, gjithë at zhurmë të njoftun të nji qyteti, të cilin e kam dashët dhe ku kam përjetue disa çaste lumtunije. Britma e shitësve të gazetave n'ajrin tashmâ të freskët, e zogje të fundit të skverit, thirrjet e shitësít të sendviçeve, cingrima e tramvajeve nënpér kthesat e nalta të qytetit dhe ajo zhurmë e qilllit para se të lëkundet në limâ, të gjitha këto qenë pér mue udhërrëfimi i të verbitit, të cilin e njifsha para se me ra në burg. Po, ky ishte çasti kur, para shum kohësh e ndiejsha vehten të lumtun. Ajo çka më pritte atëherë, ishte gjumi i lehtë, pa andrrime. Megjithate, u bâ njifarë ndryshimi. Në pritje e sipër të ditës së nesërme, qesh i detyruem me u strukë përsëri në qelin time. Sikur se rrugët e afërtë, të vizatueme në kupën verore të qießit, të cilat mund të çojnë nëpër burgje si n'andrrime inocente.

IV

Asht kurdoherë interesante të ndëgjojsh se si flasin njerzit për ty, deri edhe në bankën e t'akuzuemit. Gjatë mprojtjes së prokurorit dhe avokatit tim mundem me thanë se u fol shum për mue dhe ndoshta mâ tepër për mue se sa për krimin tim. A kanë qenë vallë gjithaq të ndryshme këto mprojtje? Avokati çonte dorën dhe e mpronte fajtorin, porse me arsyetime. Prokurori zgjatte duert dhe zbulonte fajin, por pa arsyetime. Nji gjâ e pacaktueme ma brente zemrën. Me gjithë brengat që kisha, herë-herë provojsha me ndërhy, mirëpo atëherë, avokati im më qortonte: „Heshtni, âsht mâ mirë për ju”. Dukej disi sikur kjo gjâ shqyrtohej jashtë meje. Të gjitha këto zhvilloheshin pa ndërhyrjen time. Fjala ishte për fatin tim, kurse askush nuk kërkonte mendimin tim. Herëmbas-here dojsha me ndërpri çdo gjâ dhe me thanë: „Po fundi i fundit kush âsht këtu i pandehuni? Gjâja kryesore âsht të jesh i pandehun. Edhe unë kam me thanë diçka!” Mirëpo, mbasi mendova për çdo gjâ, pashë që nuk kisha se çka me thanë. Mâ në fund jam i detyruem të pranoj se interesimi i njerëzve rrëth nji gjâje nuk zgjat shum. Bie fjala, fjali i prokurorit më lodhi shum shpejt. Vëtëm fragmentet, lëvizjet dhe pjesë të tana të fjalimit, të shkëputuna prej tansis, më shqetsuen dhe zgjuen interesimin tim.

Thelbi i mendimit të tij, në mos gabofsha, ishte se unë e kisha bâ at krim me paramendim. Këte deshti të paktën me e tregue. Sikunse thonë vetë: „Unë do ta vërtetoj këte, zotnij, madje do ta dëshmoj dyfish. Mâ së pari në drithë verbuese të faktave, mandej në drithë e errët, të

cilën do të më japi psikologjija e këtij shpirti kriminalistik". Ai i përbëmblidhte faktet tue fillue prej vdekjes së nanës sime. Përmendi zemërgursin time, padijken time përkitazi me moshiën e nanës, të lamit me nji grue ne e nesre, kine-man, Fernanelin dhe më në fund kthimin me Marin. Nuk e kuptova menjicherë, sepse ai tha „metresa e tij”, kurse për mue ajo ishte vetëm e vetëm Marija. Mandej kaloi në rrëfimin e Rejonit. Pashë se mënyra si i shiqonte ngjarjet ishte shumë qartë. Ato çka thonte, ishin të vërteta. Letrën e pata shkrue në bashkpunim me Rejmonin për me tër-heqë dashnoren e saj dhe me ia dorzue nji njeriu „me moral të dyshimit” që ta keqpërdori. Unë ngacmova kundërshtarët e Rejmonit në plazhë. Ky u plagos. Lypa revolen e tij. U ktheva në plazhë yetëm për ta përdorë. E rrëxova përdhë Arabin ashtu si pata planifikue. Unë prita. Edhe „për të qenë i sigurt se puna ishte krye si duhet”, derdha edhe katër plumba, me matuni, siguri, kujdes, disi me paramendim.

„Dhe qe zotnij, tha prokurori. Ju parashtrova skicën e ngjarjeve, të cilat e shtynë kët njeri të vrasi tjetrin me plot paramendime. Po insistoj në këte, tha ai. Këtu nuk është fjala për nji vrasje të rëndomtë, për nji veprim të pamenduem, të cilin do të kishit mundësi me e vlerësue si lehtësi. Ky njeri, zotnij, është inteligjent. Ju patët rastin me e ndëgjue, apo jo? Ai din të përgjigjet. Ai njef vlerën e fjales. S'mund të thomi se ka veprue tue mos pasë kujdes se çka është tue bâ”.

Unë ndjeva dhe mora vesh se më çmojshin si njeri inteligjent. Mirëpo, nuk kuptojsja kurrsesi që cilsit e mira të nji njeriu të rëndomtë mund të shëndrrohen në ngarkesa shkatruuese drejtue kundër nji fajtori. Kjo gjâ më shqetësoj thellë dhe nuk e ndëgjojsha më prokurorin deri n'at moment kur ndjeva se ishte tue thanë: „A thue është pendue ndonjherë? Kurr zotnij. Gjatë gjithë hetimit ky njeri asnjherë nuk e ka ndie vehten të tronditun për shkak të kësaj vepre të shëmtuet”. N'at moment ai u kthyte kah unë dhe më tregoi me gisht, tue vazhdue me më ngarkue me faje, kurse unë nuk kuptojsha pse. Padyshim u detyrova me pranue se kishte të drejtë. Nuk më vinte shum keq për veprën që kisha bâ. Mirëpo, më habitte gjithë ai idhним i tij. Deshta me provue me i spjegue përzemër-

sisht, gati me dashuni, se kurr nuk kam qenë në gjendje me ndie keqardhje të vërtetë për diçka. Kurdoherë kam qenë i zanun me atë çka do të vijë sot ose nesër. Mirëpo, natyrisht, në pozitën që më patën sjellë nuk mundsha me i folë kurrujti me nji ton t'atillë. Nuk kisha të drejt me tregue se jam shpirtmirë, se kam vullnet të mirë. Provova me e ndëgjue edhe mâ prokurorin, i cili filloj me folë për shpirtin tim.

Tha se âsht përkulë mbi dhe nuk ka gjetë kurrgjâ, zotnij porotnikë. Thonte se në të vërtetë unë nuk kam as shpirt as ndonji gjâ njerzore dhe parime morale, të cilat ruejnë zemrén e njeriut, nuk kisha.

„Padyshim, shtoi ai, na s'mund t'ia shofim për të mëdha aspak në lidhje me këte. Ate çka nuk ka mundë me fitue, ne s'mund të na vijë keq që nuk e ka. Mirëpo, kur âsht fjala për kët gjyq, çdo virtyt negativ, që ka të bâjë me tolerancën, duhet të shndërrohet n'ate që peshon më randë, por që âsht mâ fisnik dhe i përket drejtësisë. Sido-mos n'ato raste kur zbraziqja e zemrës, sikurse kjo që u zbulue në kët njeri, po bâhet nji humnerë ku mund të shembet shoqni.” Mandej foli për sjelljen time ndaj nanës. Përsëriti ate që pat thanë gjatë gjykimit. Mirëpo, u zgjat shum më tepër se sa kur pat folë përkitazi me krimin tim, aq shum saqë në fund ndjeva vetëm vapën e asaj dite. Dikur prokurori pushoi së foluni dhe mbas nji heshtje të shkurtë, filloj me folë rishtas, me nji zâ t'ulët, por depërtues: „Po ky gjyq, zotnij, do të gjykojë nesër veprën më të shëmtuet: vrasjen e t'et.” Simbas fjalëve të tij, imaginata zmbrapset prej nji vrasje aq të shëmtuet. Ka guxue me shpresue se e drejta njerzore do ta dënojë pa mëshirë. Mirëpo, nuk ka ngurue me thanë se tmeri që shkakton ky krim zmbrapset tue ia bâ vendin asaj që ka ndie tue pa zemërgursin time. Simbas mendimt të tij, nji njeri që e ka mbytë nanën e vet në pikëpamje morale, dëbohet nga shoqni njerzore po me at të drejtë sikurse ai, që ka ngritë dorën gjakatare kundër krijuesit, ndaj të cilit duhet të jetë mirënjohës që ka pâ dritën me sy. Sido që të jetë puna, i pari e ka përgatitë veprën e të dytit, ai e ka paralajmëruë disi dhe ka çelë rrugë. „Jam i bindun, zotnij, shtoi tue ngritë zanin e vet, se ju nuk do ta gjykon si tepër të guximshëm mendimin

tim nëqoftëse thom se njeriu që ësht ulë në kët bankë ësht po aq fajtor për krimin e bamë, sikurse ai, të cilin do ta gjykojë nesër ky gjyq. Prandej, duhet me e dënue". Këtu prokurori fshiu ballin e vet, i cili shkëlqente prej djersës. Në fund tha se detyra e tij ësht e randë, por që do ta kryente si burrë. Deklaroi se unë nuk kam se çka lypi në shoqni, mbasi nuk po e njoftkam rendin themeluer të saj, e që nuk mund t'i drejtohem zemrës së njeriut pér të kërkue mëshirë, mbasi nuk po i njoftkam reakcionet themelore të saj. „Po kërkoj prej jush kryet e këtij njeriu tha ai, dhe me zemër fare të qetë po e kërkoj. Mâ në fund megjithqë kam pasë rast gjatë karierës sime të gjatë me kërkue sa e sa dënimë me vdekje, asnjiherë nuk kam ndie se kjo detyrë e vështirë ësht shpërblye, drejtpehue dhe ndriçue me ndërgjegje, me nji urdhë të rreptë dhe të shenjtë se sa sot dhe tmerin që po e ndiej tue pa fytyrën e njeriut, i cili i përngjan nji përbindshi.”

Kur prokurori u ul përséri, pér nji kohë mbretynoi qetsija. Më pat turbullue vapa dhë habija. Kryetari u kollit pak dhe me nji zâ fort t'ulët më pyeti nëse kisha me shtue diçka. U çova në kambë dhe meqenëse pata dëshirë me folë, thashë, disi rastësish, se nuk kam pasë ndërmend me e vra Arabin. Kryetari u përgjegj se ky ësht nji pohim, se deri më tash kishte kuptue keq sistemin e mprojtjes sime dhe se do t'ishte i lumtun që unë, para se të ndëgjojë avokatin tim, t'i vej në dukje në mënyrë të saktë motivet që më shtynë ta kryej kët veprim. Thashë shpejt, tue i përzie ngapak fjalët, dhe tue u matë që të mos shpërthejë gazi, se kjo ngjau pér shkak të diellit. Gjykatoren e përfshiku gazi. Avokati im i tundi supat dhe fill mbas kësaj ia dhanë fjalën. Ai u përgjegj se ishte vonë, mbasi donte me folë disa orë rresht, prandej u lut që të shtyhet gjykimi pér mbasdite. Gjyqi u pajtue me këte.

Mbasdite ventilatorët e mëdhej përzjejshin gjithnjë ajrin e dendun të sallës, kurse veritset e vogla shumngjyrëshe të porotnikëve lëvizshin pérherë po n'at drejtim. M'u duk se mprojtja e avokatit tim nuk do të marri fund kurri. Me nji rast ndjeva kur tha që: „Asht e vërtetë se e kam vra njeriun”. Mandej vijoi po me at ton, tue thanë „unë”, sa herë që flitte pér mue. Isha habitë shum. Iu përkula nji gjindarmi dhe e pyeta pse vepronë ashtu. Më tha të he-

shти dhe mbas nji kohe tё shkurtё shtoi: „Tё gjithё avoketnit veprojnё kёshtu.” Unё kujtova se vepronte kёshtu pёr me mё largue nga çashjtja dhe mos me mё pёrfillё fare dhe deri diku me luejtё rёlin tim nji njeri tjetёr. Mirёpo, jam i bindun se do tё kem qenё larg prej kёsaj gjykatore. Pёrveç kёsaj, avokati im m'u dukte qesharak. Arsyet e vrasjes i mpronte shum shpejt, kurse mandej foli gjithashtu edhe pёr shpirtin tim, porse m'u duk qё kishte mё pak prirje se prokurori. „Edhe unё gjithashtu jam pёrkulё mbi shpirtin e tij, tha ai, por, nё kundёrshtim me pёrfaqsuesin e prokuroris, kam zbulue diçka dhe mundem me thanё se e kam lexue si t'ishte nji libёr i hapёt”. Kishte lexue se isha njeri i ndershёm, puntor i rregullt, i palodhshёm dhe besnik ndaj zyrёs ku jam tue punue, i dashutun nga tё gjithё dhe plot mёshirё ndaj mjerimit tё tё tjerёve. Pёr te isha bir shembulluer, i cili e ka mbajtё nanёm e vet sa ka qenё nё gjendje. Mё nё fund kam shpresue qё stehimorja do t'i sigurojё plakёs rahati, cka nuk ma lejojshin mjetet e mijia t'i sigurojё. „Po mё habit, zotnij, gjithё kjo poterё qё u bा� pёrkitazi me kёt stehimore, shtoi ai. Sepse mё nё fund, nёqoftёse ka qenё nevoja me dёshmuze dobin dhe madhshtin e kёtyne enteve, ka qenё dashtё me thanё se qeverija vetё po i pёrkrah.” Porse ai nuk foli pёrkitazi me vorrimin dhe unё ndjeva se kjo ishte nji mungesё nё mprojtjen e tij. Dhe pёr shkak tё tё gjithё kёtyne fjalive tё gjata, ditёve dhe casteve qё zgjatshin nji kohё tё gjatё, kur u bा� fjalё pёrkitazi me shpirtin tim, pata mbresё se çdo gjा� po bा�het si njifarё uji i pangjyre, ku mё pёrfshinte nji turbullimё.

Nё fund, mё kujtohet vetёm qё prej rruge jehonte zani i buris sё nji shitёsi t'akullores dhe tue pёrfishi gjithё gjykatoren mbёrrinte edhe nё veshёt e mij, gjatё gjithё kohёs sa ishte tue folё avokati. M'u vёrsulen kujtimet e nji jetese, e cila nuk mё pёrkitte mё, por, megjithate, nё te zbulojsha gёzimet mё tё vorfuna dhe mё tё qёndrueshme: ernat e verёs, lagjen e qytetit, tё cilёn e dojsha, qielin e mbrامjes, buzёqeshjen dhe fustanet e Maris. Ckado qё kisha bा� tё padobishme n'at vend, m'u kujtue atёherё dhe pritsha me padurim qё e gjithё kjo tё marri fund dhe tё kthehem pёrsёri nё qelin dhe gjumin tim. Mezi ndjeva avokatin tim se si bёrtitte pёr t'i dhanё fund fjalimit, tue

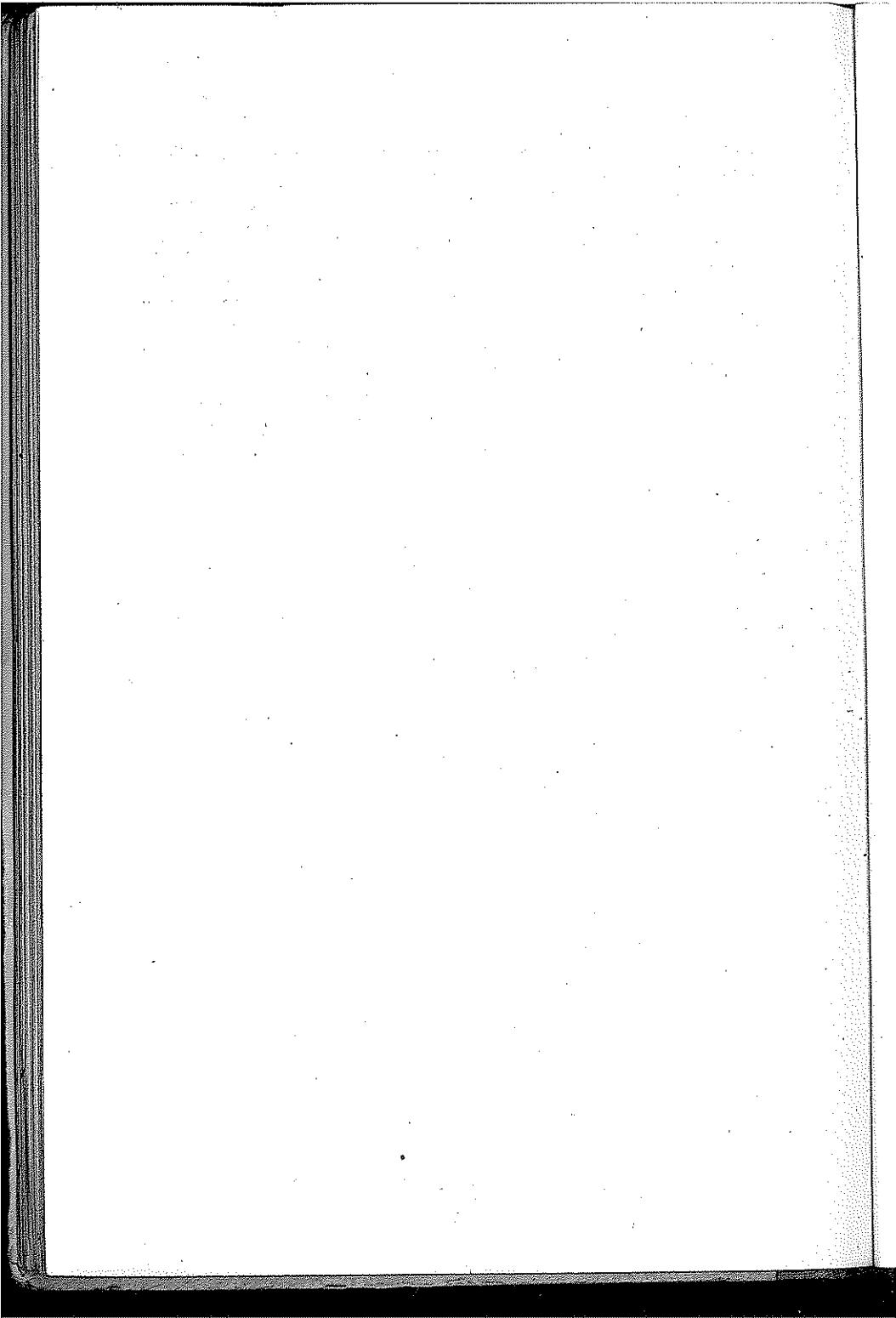
thanë se porotnikët nuk duhet të dënojnë me vdekje një puntor të ndershëm, i cili ka humbë për një çast rrugën e drejtë dhe kërkoj t'i marrin parasysh rrethanat lehtësuese të një krimi, që po ma vret ndërgjegjen përherë si dénimë më i sigurt. Gjyqi ndërpren gjykimin dhe avokati krejt i raskapitun u ul, kurse kolegët e tij iu afroen për me ia marrë dorën. Ndjeva: „Për bukuri, mik i dashtun.” Njani prej tyne më mori edhe mue si dëshmitar: „Apo jo?”, më tha. Ia vërtetova ate çka tha, porse komplimenti im nuk që i singertë, mbasi qesh shum i lodhun.

Ndërkaq, dita filloi të ngryset dhe nuk bante aq vapë. Në bazë të disa shushurimave, ndjeva ambëlsin e mbramjes. Atje qemë të gjithë me pritë. Ate çka pritshim së bashku më përkitte vetëm mue. Vërejsha edhe më gjykatoren. Çdo gjâ ishte po n'at gjendje, si ditën e parë. Ndesha shiqimin e gazetarit të veshun me palltë të përhime dhe ate të grues automate. Kjo më nxiti të mendoj se gjatë gjithë gjykimit nuk e kam shique me sy Marin. Nuk e kam harrue, por kam qenë shum i zanun me punë. E pashë ndërmjet Selestit dhe Rejmonit. Ajo më banë me shëj, sikur t'ishte tue folë: „Mâ në fund”, dhe pashë ftyrrën e saj të bregnosun, e cila buzëqeshi. Mirëpo, unë ndiejsha sikur zemrën e kisha të ndrydhun aq sa nuk munda as me iu përgjegjë buzëqeshjes së saj.

Gjyqi u kthye. Me nxitim të madh, porotnikëve iu lexuen një varg pyetjesh. Ndjeva „fajtor për vrasje”... „paramendim”... „rrethanat lehtësuese”. Porotnikët due-lén, kurse mue më çuen në një dhomë të vogël, ku kisha pritë qysh më parë. Avokati im erdhi të takohet me mue: ishte tepër gojambël dhe më flitte me besim dhe përzemërsi më të madhe se kurdoherë tjetër. Mendonte se puna do të shkojë mbarë dhe se do të shpëtoj me disa vjetë burgim ose internim. E pyeta a kam mundësi me iu ankue gjyqit të kasacionit, nëqoftëse vendimi do të jetë i pakënaqshëm. Më tha se jo. Taktika e tij ishte të mos parashtrojë propozime, në mënyrë që të mos shkaktojë pakënaqsin e porotës. Ma sqaroi se nuk hudhet poshtë një vendim i kë-tillë pa kurrfarë arsyje. Kjo m'ishte e qartë. U pajtova me arsyet e tij. Kur çashtja t'arsyetohet me gjakifoftësi, duket si një gjâ krejt e natyrshme. Përndryshe, do t'ende-shin kot së koti shum letra poshtë e përpjetë. „Sidoqoftë,

më tha avokati kemi të drejt ankese. Mirëpo, unë jam i bindun se përfundimi do të jetë i kënaqshëm."

Pritëm nji kohë të gjatë, mendoj nja tre çerekë ore. Mbas kësaj kohe kumboi kumbona. Avokati im u largue prej meje, tue thanë: „Kryetari i porotës do t'i lexojë përgjigjet. Juve do t'ju sjellin vetëm atëherë kur do të mirret vendimi.” Dyert përplaseshin. Njerzit vrapojshin poshtë e përpjetë shkallëve, të cilat nuk munda me kuptue a ishin afër, apo larg. Mandej ndjeva njifarë zani të shurdhët se si ishte tue lexue diçka në gjykatore. Kur kumbona kumboi përsëri, u hap dera e vendit të rrethuem me dërrasa, qetsija e sallës mbërrijti deri ke unë. Qetsi, qetsi dhe ajo ndjenjë e veçantë, të cilën ndjeva në kohën kur pashë se gazetari i ri ktheu syt. Nuk këqyra në drejtim të Maris. Nuk pata kohë. Mbas kryetari ma komunikoi në nji mënyrë të çuditshme se do t'ma presin kryet në nji shesh publik n'emén të popullit francez, atëherë m'u duk se i njifsha të gjitha ndiesit që lexojsha në fytyrat e të pranishëmve. Besoj se ky ishte nji shëj kujdesi. Gjindarmët silleshin shum butë ndaj meje. Avokati vendosi dorën e vet mbi shuplakën time. Nuk mendojsha më kurrnjë. Atëherë kryetari pyeti a kisha me thanë diçka. U mendova. Thashë: „Jo”. Mbas kësaj më çuen.

V

Për herë të tretë nefuzova rrëfyesin. Nuk kam së çka me i tregue. Nuk duë me folë, do ta shof mjaft heret. gjâja që m'intereson në kët moment âsht si me iu shmangëmaqinës, të marr vesh a thue gjâja e paevitujshme ka ndonji rrugëdalje. Ma ndërruen qelin. Kur po shtrihem, po e shof vetëm qiellin e kurrgjâ tjetër. Ditët e mijë po kalojnë në të vërejtunit e zhdukjes së ngjyrave në ftyrën e tij, çka e ban ditën natë. Ashtu i shtrimë, po i vendosi duert përfundi kres dhe po pres. Kushedi sa herë i kam shtrue vehtes pyetjen e ka pasë rast që të dënuemit me vdekje të kenë shpëtue prej atij mekanizmi të pamëshirshëm, të jenë zhdukë para zbatimit të dënimit me vdekje, të kenë dëpërtue përtëj kordonit të policëve. E qortojsha vetvehten pse nuk i kisha kushtue më tepër kujdes përshkrimit t'ekzekutimeve. Ka qenë dashtë që njeriu t'interrohet kurdoherë për këto çashjtje, sepse nuk din se çka mund ta gjejë. Sikurse bota mbarë, edhe unë kam lexue raporte nëpër gazeta. Mirëpo, me siguri do të kenë qenë vepra të veçanta, të cilat nuk kanë zgjue kurr kureshjtëm time që t'i lexoj. Ndoshta aty kisha me gjetë përshkrime të ikuni. Kisha me marrë vesh se të paktën në një rast kishte me u ndalë rrota, që në kët pendim të pandashëm rasti dhe fati vetëm njihërë kishin me ndryshue diçka. Vetëm njihërë! Mendoj se do të më mjaftonte dori diku. Zemra ime kishte me i krye të tjerat. Gazetat bâjshin fjalë shpeshherë për njifarë borxhi që i detyrohem shoqnis. Simbas mendimit të tyne ka qenë dashtë me e pague. Mirëpo, kjo nuk ban fjalë për imagjinatën. Ajo çka ka randësi në kët mes âsht mundësija për me ikë me kë-

ceye jashtë këtij riti të pamëshirshëm, vrapimi drejt marrëzis, i cili kishte më ofrue të gjitha mundësit e shpresës. Natyrish, shpresa do të të thotë të rrëxohesh në kryqzinë e ndonji rruge, në pikë të vrapit dhe me nji plumb në fluturim e sipër, mirépo, mbasi i shoshita mirëfilli të gjitha këto, asgjâ nuk ma siguronte kët luks, çdo gjâ ma ndalonte, mekanizmi më rrëmbente përsëri.

Me gjithë vullnetin tim, nuk mundsha me u pajtue më kët siguri të vrazhët. Mâ në fund, ekziston nji disproporcion qesharak ndërmjet vendimit të gjyqit mbi të cilin mbështetej ky dhe zhvillimit të patronditshëm të tij q'prej momentit kur u suell. Fakti se vendimi u lexue n'orën 20 e jo n'orën 17, fakti se ai ka pasë mundësi me q'më krejt tjetër, sikur ta kishin pru njerzit që i ndërrojnë ndërrresat, sikur t'ishte sjellë në trajtë të nji ideje të pacaktueme si âsht populli frances (ose gjerman ose kinez), po më duket se e gjithë kjo do t'i jipte s'riozitet shum më të madh nji vendimi të këtillë. Mirépo, unë jam i detyruem me pohue së q'prej atij momenti kur u suell, mbresat e tij bâheshin përhyrë gjithashtu të sigurta, gjithashtu serioze, sikurse pranija e këtij muri, përgjatë të cilit shkatrrova trupin tim.

Në këto momente më ra ndërmend nji tregim që ka të bâjë me tim at, të cilin ma pat rrëfye ime amë. Unë nuk kam pasë rastin me e njoftë. Gjithçka dijsha saktësisht në lidhje me kët një ishte me gjasë ajo që më pat thanë atëherë ime amë: pat shkue me këqyrë ekzekutimin e nji dorasi. Porsa iu kujtue se ishte koha të shkonte atje, u sëmu. Megjithë këte shkoi dhe kur u kthy, volli gati krejt ushqimin që e pat hangër në mëngjes. Atëherë im at m'âsht neveritë. Tash po shof se nji gjâ e tillë âsht krejt e natyrshme. Mbasi nuk pashë se asgjâ nuk âsht aq e randësishme sa zbatimi i dënimit me vdjkje dhe që më në fund kjo ishte e vëtmja gjâ interesante pér njeriun! Nëqoftëse do të kem fat me dalë njihëre prej burgut, do të shkoj me pá zbatimin e çdo dënim me vdjkje. Jam i bindun se nuk kam të drejtë me mendue përkitazi me kët mundësi. Kur mendojsha që nji ditë prej ditësh do të ndodhem në mëngjes pranë nji rneshti rojesh i lirë, disi kundruell, si kur t'isha shiques që vjen me pá, i cili do të mundet me vjellë mbas asaj, nji valë gjëzimi plot helm

ma brente zemrën. Mirëpo, kjo nuk ishte nji gjâ e urtë. S'ka qenë dashtë të vrasi mendjen me hipoteza kësodore, sepse pak mâ vonë ndjeva nji të ftoftë aq të tmershëm saqë u shtangova përfundi mbulesës sime. I kërcellosha dhambët aq sa nuk mundsha me e përbajtë vehten.

Natyrisht, njeriu nuk mund të jetë kurdoherë i arsyeshëm. Herën e dytë, bie fjala, hartojsa projekt ligje. Bana reformën e sistemit penal. Vuna se gjâja themelore ishte me i dhanë farë mundësije të ndeshkuemit. Sikur prej njimijë vetësh të shpëtonte nji, kjo do të mjaftonte me i rregullue çashtjet. M'u dukjtë se kishte mundësi me gjetë ndonji bashkëdizim kimik, i cili do të mundte me e helmatisë (mendojsha: të denuemin me vdekje) të ndeshkuemin, kështuqë nga dhetë vëtë të shpëtojë vetëm njani. Ai do të dinte këte dhe ky do t'ishte kushti. Tue bâ përsiatje, tue i vërejtë sendet me gjakftoftësi, përfundova se e meta që kishte satëri âsht fakti se ai nuk jipte as mundësin mâ të vogël pér shpëtim. Njih rrë e përgjithmonë vdekja e të ndeshkuemit ishte gjâ e paevitueshme. Kjo âsht nji punë e kryeme, nji kombinim i kryem. Nji marrëveshje që kishte marrë fund, e oila nuk ka mundësi të prishet mâ. Sikur të ndodhi që satëri të dështojë, më ndonji rast të jashtëzakonshëm atëherë fillohet prej së pari. Pér kët arsy e kjo âsht nji gjâ e padëshirueshme, prandej dëshira e të ndeshkuemit âsht që maqina të funksionojë si duhet. Po thom, kjo âsht e meta e saj. Deridiku kjo âsht e vërtetë. Mirëpo, n'anë tjetër, që shë i shtrënguem me pohue që i gjithë sekreti i nji organizimi të mirë qëndronë mu këtu. Me nji fjalë, i ndeshkuemi që i detyruem me bashkëpunue moralisht. Interesi i tij kërkon që çdo gjâ të zhvillohet pa p'ngesa.

Gjithashtu qeshë i detyruem me konstatue se deri më tash kam mendue krejt ndryshe pér këto sende. Pér nji kohë të gjatë mendojsha, nuk e dij pse, që pér të mbërrijtë në gjilotinë, duhet me iu ngjitë shkallëvë përpjetë. Ma merr mendja se kjo ka rrjedhë pér shkak të Revolutionit të vjetit 1789, po due me thanë pér arsy se më patën mësue kështu ose më patën tregue përkitazi me këte. Mirëpo, nji ditë pëq ditësh në mëngjes m'u kujtue nji fotografi e shpallun në gazetë, me rastin e zbatimit të

nji ndeshkimi me vdekje, i cili bani bujë. Në të vërtetë, maqina ishte vendosë përmbi dhé, kjo ishte nji gjâ krejt e thjeshtë. Kjo ishte shum mât e ngushtë se sa mendojsha. Habitësha se si nuk kisha vu ne qysh mât parë. Kjo maqinë e fotografue me pat ra në sy me pamjen e vet të burkur e të ndritshme, të vizatueme me përpikëni. Gjâja e panjoftun, ekzagjerohet kurdoherë në mendje. Përkundrazi, u detyrova me konstatue se të gjitha këto ishin gjâna fare të thjeshta: maqina ndodhet po n'at nivel me njeriun, i cili âsht nisë drejt saj. Ai po i afrohet asaj, thuese âsht tue ecë drejt ndonji njeriu. Kjo ishte gjithash-tue nji gjâ e randë. Të ngjitunit drejt gjilotinës, të ngjitunit nën qillin e hapët, shkaktonte përsëri zgjimin e imagjinatës. Derisa atje maqina mbytte çdo gjâ, njeriu mbytet në mënyrë të padukshme, me pak turp dhe përpikni të madhe.

Kanë qenë edhe dy sende tjera, rrëth të cilave kam mendue gjatë gjithë kësaj kohe: agimi dhe lutja ime përfalje. Mât në fund erdha në vehte dhe u përhoqa mos menjndue mât në lidhje me kët çashtje. U shtrina, shiqojsha qillin dhe mundohesha me u interesue vetëm përf te. Ai bâhej i gjelbërt, ishte mbramje. Bana edhe nji përpjekje përm kthye rrjedhën e mendimeve të mia. Ndëgojsha të rrahunat e zemrës sime. Nuk mundsha me marrë memend se këto të rrahuna, të cilat më shoqnojshin tash sa kohë, nji ditë prej ditësh do të pushojshin. Kurmjihërës'kam pasë imaginatë të vërtetë. Megjithate, u përhoqa me parafytyrue nji moment kur të rrahunat e zemrës nuk do t'i ndëjsha mât. Mirëpo, kjo ishte nji gjâ e pamundun. Agimi dhe lutja ime përf falje ishin përherë pranë meje. Mât në fund thashë që do t'ishte gjâ mât e arsyeshme mos me e përbajtë vetvehten.

Me t'aguem, ata kanë më ardhë, këte e dijsha. Më nji fjalë kalojsha net të tana tue pritë at agim. Kurr nuk kam dashtë të më befasojë diçka. Kur më ngjet diçka, dëshiroj të jem aty. Për kët arsyë në fund flejsha ngapak vetëm ditën, kurse gjithë natën e lume pritsha me durim të zbardhunit e ditës në kupën e qillit. Gjâja që më mundonte mât së shumti ishte se nuk dijsha orën ekzakte kur bâheshin zakonisht ekzekutimet. Mbas mesnatës pritsha dhe përgjojsha. Veshët e mij nuk kanë ndëgjue kurr

mâ tepër zhurma dhe s'i kanë dallue aq bukur zanet. Mundem me thanë se disi më punoi fati, sepse gjatë gjithë kësaj kohe kurr nuk më ra me ndie zhurmën e hapave. Nana më thonte shpeshh, rë se askush nuk âsht krejt fatzi. Këte e provova në burgun tim, kur ngjyrosej qelli dhe kur dita e re zvarnisej drejt qelis sime. Sikur të kisha ndëgjue zhurmën e hapave, zemra imë do të pëlsitte. Madje edhe atëherë kur edhe zhurma mâ e vogël më shtynte të vrapojë në derë, deri edhe atëh rë kur, tue mbështetë veshin për dërrasë, pritsa i humbun me ndëgjue deri edhe si jam tue marrë frymë, i friguam pse vejsha re që kjo ishtë nji dihatje e mbytun që i përngjante gérhatjes së qenit, megjithatë më fund zemra imë nuk pëlsitte, kështuqë fitojsja edhe njizet e katër orë.

Gjithë ditën e lume mendojsha përkitazi ~~mp~~ lutjen time përfalje. Mendoj se prej këtij mendimi kam përfitue më së shumti. I njehsova përfitimet dhe prej këtyne përsiatjeve të mijë pata dobi të madhë. Kurdoherë merrsha me mend hipotezën më të vështirë: lutja imë âsht refuzue. „Ani mirë, do të vdes.“ Natyrisht, më parë se të tjetrët, kjo ishte më se e qartë. Të gjithë e dijnë se jeta nuk âsht gjithaq e ambël në pleqni. Fundi i fundit dijsha fare mirë se âsht krejt nji a do të vdesi njeriu në moshën tridhetë apo shtatëdhjetë vjeçare, mbasi, natyrisht edhe kështu edhe ashtu, burrat dhe grat tjerë do të rrojnë, madje me mijë vjetë. Me nji fjalë, kurrgjá nuk ishte më e qartë se kjo. Unë e kam pasë vdekjen mbrapa shpinës kurdoherë, qoftë tash, qoftë mbas njizet vjetësh. Në kët moment, ajo që ma turbullonte pak mendjen ishte këcimi i tmerrshëm, të cilin ndjeva në vehte kur më shkoi mendja n'ata njizet vjetë t'ardhshëm të jetës sime. Qesh i detyruem me shue atë tue mendue se çka do t'i gjente mundimet e mijë mbas njizet vjetësh kur më në fund do të ndodhesha përballë po kësaj situate. Asht e qartë se tue vdekë nuk ka randësi as mënyra as koha e vdekjes. Pra (ishte vështirë të mos humbish sysh të gjitha ato që përfaqsonë më të arsyetuemit ajo „pra“), pra, më duhej me u pajtue me rifuzimin e ankesës sime përfalje.

Në kët moment, vetëm më të kët moment, kisha pothuej se të drejtë me i lejue vetvehtes mëndonji mënyrë me u marrë me hipotezën e dytë: më kanë falë. Ishte gjá e

vështirë që më duhej me paksue vrullin e gjakut dhe të trupit tim, i cili m'i shponte syt për shkak të nji gëzimi të pafrenueshëm. M'u desht të kujdesem me paksue kët klithmë, me e pru në vëhte. Duhet t'isha i natyrshëm, me gjithë kët hipotezë, në mënyrë që ta bâjë më të besueshme e të pajtohem me atë të parin. Mbasi ia mbërrija qëllimit, u qetsova njâr nji orë. Kjo ishte nji gjâ e konsiderueshme.

Në nji moment të ngjashëm më këtë, refuzova edhe njihere rrëfyesin. Kam qenë i shtritë dhe nëpërmjet kaltërtimit të qjellit ndjeva se si po afrohet mbramja verore. Mu në kët moment, refuzova lutjen time për falje dhë munda me ndie se si valët e gjakut tim po qarkullojnë si duhet. S'kisha nevojë me e pá rrëfyesin. Për herë të parë mbas nji kohe të gjatë më ra ndërmend Marija. Kanë kalue mjaft ditë qyshse nuk më ka shkrue. Atë natë kam bâ përsiatje dhe më shkoi mendja se ndoshta do të jetë lodhë me qëndrë edhe tash e tutje dashnorja e nji të ndeshkuemi me vdekje. Më shkoi mendja gjithashtu se mos është e sëmundë ose mos ka vdekë. Kjo është nji gjë mund të ndodhi. A thue si kisha mundë me marrë që mund të ndodhi. A këtë tash, mbasi përvjetor trupit tonë, tash të ndamë, vesh këtë tash, mbasi përvjetor trupit tonë, tash të ndamë, kurrgjâ nuk na lidhë dhe s'na kujtonte njani tjetrin. Tue fillue prej këtij momenti kujtimi ndaj Maris do të më ishte indiferent. E vdekun, ajo tashmë nuk ishte përmes. Këtë e konsiderojsha si nji gjâ krejt normale, sikurse e kisha të qartë se njerzit kanë me më harrue mbas vdekjes. Ata s'kishin më kurrgjâ me mue. Deri as nuk mundsha me thanë se ishte nji punë e vështirë me mendue përtë.

Mu në kët moment, hyni rrëfyesi. Kur e pashë, fillava pak me u dridhë. Ai vu re këtë prandej më tha të mos kem frigë. I thashë se ai vinte zakonisht në kohë tjetër. M'u përgjegj se kjo ishte nji vizitë krejt miqshore, e cila s'kishite kurrfarë lidhje me lutjen time për falje, përtë cilën ai nuk dinte kurrgjâ. U ul mbi shtrojen time dhe më thirri t'ulem pranë tij. Unë refuzova. Megjithate, m'u dukte se fytyrën e kishte tepërtë butë.

Ai ndejeti pak kohë i ulun, tue vendosë duert përmby gjujt e vet, me krye t'ulun, tue shique duert e veta. Këto i kishte delikate dhe musklore, të cilat m'i kujtojshin dy shtazë të shkathta. Dalngadalë i fërkonte këto. Mandej

qëndroi ashtu, gjithmonë me krye t'ulun aq gjatë sa për nji moment fitova mbresën se e kam harrue.

Mirëpo, ai ngriti kryet me nxitim dhe më shiqoi në fytyrë: „Pse po refuzoni vizitat e mijë, më tha ai?” I thashë se nuk e adhuroj perëndin. Deshti me marrë vesh a isha i bindun plotsisht përkitazi me këte, kurse unë i thashë se s'kisha kohë me pyetë vetvehten: kjo m'u dukte si nji gjâ e parandësishme. Atëherë u kthyë mbrapa dhe iu mbështet murit, duert i vendosi përmbi prehën të vet. Dukej sikur nuk ishte tue folë fare, shtoi se herë mbas here disa sende duken si me qenë të sigurta, porse në realitet puna nuk qëndron kështu. Nuk fola kurrgjâ. Ai më shiqoi dhe pyeti: „Çka mendoni ju në lidhje me këte?” Iu përgjegja se kjo ishte nji gjâ krejt e natyrshme. Si do që të jetë puna, ndoshta nuk isha i sigurt n'ate që m'interesonte në realitet, porse isha i bindun n'ate çka nuk m'interesonte. Mu ajo, për të cilën flitte ai, nuk m'interesonte.

M'i ktheu syt dhe tue mos e ndërrue fare pozitën, më pyeti se mos flitsha vallë në kët mënyrë për shkak të dëshprimt të madh. I spjegova se nuk isha i dëshpruem. Vetëm u frigova, çka âsht nji gjâ krejt e natyrshme.

Atëherë i madhi zot ka me ju ndihmues, shtoi ai. Të gjithë ata që i kam pasë njoftë në rastin tuej, janë kthyë në rrugën e tij.” Pohova se ajo ishte e drejta e tyne. Kjo dëshmon gjithash tu se kishin kohë. Sa më përket mue, nuk dëshiroj të më ndihmojë dikush dhe më ka mungue mu koha që t'interesohem për ate çka nuk po më intereson.

Në kët moment, ai bani me duer nji lëvizje shqetsuese, porse u ngrit në kambë dhe rregulloi vendet e ndrydhuna të petkut të vet. Kur e mbaroi këte, m'u drejtue tue më quejtë „mik i dashtun”: më foli kështu jo pse unë isha denu me vdekje, por, simbas mendimit të tij, që të gjithë jemi të dënuem me vdekje. Mirëpo, unë e ndërpreva, tue i thanë se kjo nuk âsht e njajta gjâ dhe që më në fund nuk mund të jetë nji ngushëllim për mue. „Sigurisht, pohoi ai. Porse, sot a nesër ju keni me vdekë. Atëherë do të shtrohet po kjo pyetje. Si do t'i përvisheni këtij pendimi të tmershëm?” Iu përgjegja se do t'i përvishem mu ashtu, sikurse po i përvishem në kët moment.

Kur i thashë kështu, u ngrit në kambë dhe më shiqoi drejt në sy. Kjo ishte nji lojë, të cilën e njifsha fare mirë.

Në kët mënyrë zbavitesha shpeshherë me Emanuelin dhe Selestin dhe gati kurdoherë ata m'i kthejshin syt. Edhe rrëfyesi e njifte fare mirë kët lojë, unë e kuptova menjiherë: shiqimi i tij nuk dridhej. As zani i tij nuk dridhej më kur më tha: „Pra, a-s'keni ju kurrfarë shprese dhe a po përjetoni vallë në mendje se keni me vdekë?” — „Po,” iu përgjegja.

Atëherë, ai uli kryet dhe u ul përsëri. Më tha se i vinte keq për mue. Ishte i mendimit se njeriu nuk mundet me e durue këte. Sa për mue, ndjejsha se filloj me u bâ i mërzitshëm. Gjithashtu edhe unë u ktheva dhe iu drejtovat dritarës së vogël. U mbështeta me njanin sup për mur. Tue mos ia vendue më mendjen, ndjeva se si filloj me më provue rishtas. Flitte me nji zâ të shqetsuem dhe të brengosun. Kuptova se ishte i shqetsuem, prandej fillova me e ndëgjue më me vemendje.

Më tha se ishte i sigurt që lutja ime do të pranohet, por që isha i ngarkuem me nji mëkat të randë, prei të cilit duhej me u lirue. Simbas mendimit të tij, e drejta e njerëzve s'âsht kurrgjâ, kurse ajo e perëndis âsht gjithçka. Shtova se mu e para më ka ndeshkue. M'u përgjegj se megjithate ajo nuk e ka la mëkatin tim. I thashë se nuk dijsha se çka do me thanë fjala mëkat. Vetëm më njoftuen se qenkar fajtor. Kam qenë fajtor, do ta paguej, prej meje nuk mund të kërkohet kurrgjâ më tepër. Në kët moment ai u që përsëri, kurse unë mendova që në kët qeli kaq të ngushtë, sikur të provonte me u kthye, s'ka pasë se kah me ia mbajtë. Njeriu kishte mundësi ose me u që ose me u ulë.

I ngula syt në tokë. Ai bani nji hap drejt meje dhe u ndal, thuese nuk guxonë me ecë përpëra. E shiqoi qëllin nëpër parmakët. „Po gënjenheni, bir i im, tha ai, mund t'ju drejtohet edhe nji pyetje. Ndoshata do t'ju pyesi dikush. — Pra, çka do t'i përgjigjeni? — Mund të kërkojnë me ju pá. — Çka me pá?”

Prifti shiqoi rrëth e përqark vehtes dhe u përgjegj me nji zâ, i cili m'u duk krejt i rraskapitun: „Gjithë këta gurë ndiejnë dhimbuni, unë e dij këte. Unë nuk i kam shique kurr pa pasë frigë. Mirëpo, prej thelbit të zemrës dij që më të mjeruemit midis jush, kanë pá se si prej errësinës

së tyne qet krye fytyra e perëndis. Kjo fytyrë do të kërkoj me ju pá”.

U zemrova pak, Thashë se me muej i kam vërejtë këto mure. Në to nuk është cfaqë kurrgjâ, askush nga ata që do t'i njifsha mâ së miri në botë. Tash sa kohë unë po kërkoj aty nji fytyrë. Mirëpo, kjo fytyrë ka pasë ngjyrën e die-llit dhe flakën e dëshirës: kjo ishte fytyra e Maris. E kërkojsha më kot. Tash muer fund çdo gjâ. Sidoqoftë, nuk kam pá kurrgjâ të shpërthejë prej këtyne gurëve.

Rërfyesi më shiqoi me njifarë trishtimi. Tash u mbë-shteta fare për muri dhe dita më rridhëtë nëpër fytyrë. Më tha disa fjalë, të cilat nuk munda me i marrë vesh dhe më n'veti shum shpejt a kisha me i lejue të më përqafojë: „Jo”. u përgjegja. Ai u kthyte dhe bani nji hap drejt murit, të cilin e përshkoi lehtë me dorë: „A e doni deri në kët masë kët dhé?” murmuroi ai. S'u përgjegja fare.

Ashtu i kthyem, qëndroi nji kohë të gjatë. Pranija e tij më vinte randë dhe më ngacmonte. Deshta me i thanë të shkojë, të më lejë në qetësi, kur qe, ai bërtiti menjiherë me njifarë klithme, tue u kthyte drejt meje: „Jo, s'po mundem me ju zanë besë, jam i bindun se do t'ju ketë ndodhë ndonjiherë ta kërkoni jetën e përtejme”. Ju përgjegja se nji gjâ e tillë ishte krejt e natyrshme, mirëpo, tash për tash, kjo nuk kishte kurrfarë randësije, sikurse edhe të dëshiroj të jem i pasun, të notoj shum shpejt dhe të kem gojë mâ të rregullueme. Kjo ishte krejt nji. Mirëpo, ai deshti me më ndalë dhe me marrë vesh se si e kuptojsha unë botën e përtejme. Atëherë i bërtita: „Nji jetë, kù kisha mundë me e kujtue këtë”, dhe i thashë menjiherë se isha ngopë me të gjitha këto. Deshti me më folë edhe mâ për zotin, por eca drejt tij dhe u përpoqa më i spjegue për herë të fundit se më mbetet pak kohë. Nuk dojsha me e humbë tue folë për perëndin. U përpooq me kthyte temën e bisedës, tue më pyetë pse po i thom „zotin” e jo „ati im”. Kjo gjâ më zemroj dhe iu përgjegja se ai s'është im at: ai ka genë me të tjerët.

— Jo, im bir, tha ai, tue vendosë dorën e vet mbi supin tim. Unë jam me ju. Mirëpo, ju nuk po mundeni me e marrë vesh këtë, sepse zemra e juej është e verbët. Unë do të lutem për ju.

Nuk e dij pse, atëherë pëlsiti diçka në mue. Fillova me bërtitë me gjithë fuqi, e ofendova, dhe i thashë të mos lutet për mue. E kapa për qafore të petkut. Ia derdha të gjitha ato që mbajsha thellë në zemër me neveri, të përzieme me gëzim dhe zemrim. Ai dukej aq i bindun, apo jo? Me gjithë këte, asnjanë prej këtyne bindjeve nuk vlente as për dy pare. Deri as ai nuk ishte gjithaq i sigurt për këte a thue ishte gjallë, sepse jetonte si i vdekuni. Unë isha duerthatë. Mirëpo, isha i sigurt në vetvehte, i sigurt në çdo gjâ, mât i sigurt se ai, i sigurt pér jetën time dhe pér at vdekje, e cila do të më gjejë. Po, unë kisha vetëm këte, por të paktën e ruejsha at të vërtetë aq sa më mbante edhe ajo mue. Kisha të drejtë, kam të drejtë dhe kurdoherë do të kem të drejtë. Jetojsha në kët mënyrë, kurse kam mundë me jetue edhe ndryshe. Kam bâ këtë e nuk e kam bâ ate. Nuk kam bâ nji vepër të tillë, mbasi kam bâ nji t'atillë. E mandej? Kjo ishte thuese gjatë gjithë kohës pritsa kët minut dhe at agim të vogël kur do ta lajsha vehten. Kurrgjâ, kurrgjâ s'kishte randësi, e unë e dijsha psehin. Ai gjithashtu e dinte psehin. Nga fundi i ardhmenis sime gjatë gjithë kësaj jetese absurde, të cilën e kam çue, njifarë fryme e errët çohej kah unë vjete me radhë, e cila ende nuk kishte mbërrijtë dot, dhe kjo frymë gjatë rrugës së vet, barazonte të gjitha ato që më patën propozue atëherë në vjetët jo gjithaq reale të jetës sime. Çka më hyn në punë vdekja e të tjerëve, dashunija e ndonji nane, çka më hyn në punë zoti i tyne, mënyra e jetesës që e kanë zgjedhë, fati i zgjedhun, mbasi vetëm nji fat ka pasë me më gjetë edhe mue e bashkë me mue me miliarde njerëz të privilegjuem, të cilët, si ai, mendojnë se më kanë vlla. A thue ka marrë vesh, a thue ka marrë vesh? Të gjithë njerzit ishin të privilegjuem. Ka vetëm njerëz të privilegjuem. Edhe të tjerët do të ndeshkohen nji ditë. Ai gjithashtu do të ndeshkohet. Çka po u hyn në punë që dikush, i paditun pér shkak të vrasjes, u ndeshkue me vdekje, vetëm e vetëm pse s'kishte derdhë lot me rastin e vorrimit të nanës së vet. Qeni i Salamanos vidente po aq sa edhe grueja e tij. Ajo grue e vogël automate ishte po aq fajtore, sikurse edhe Parisianja, me të cilën u martue Masoni, ose Marija, e cila dëshironë që unë të martohesha me te. Çka më hyn në punë që Rejmo-

nin e kisha shok, ose Selesti, i cili vlenët m  shum se ai? C ka m  hyn në punë që sot Marija po ia fal buzët e veta ndonji Mersoi tjetër? Pra, a po merr vesh ai i ndeshkuem, që edhe nga thellsija e ardhmenis sime... Mbetesha pa frymë tue thanë të gjitha këto, mir po tashm  rojet ma nxorr n prej duerve rrëfyesin dhe m u k rcnuen. Mir po, ai i qetsoi dhe për nji moment m  k eqyri në heshtje. Syt i ishin mbushë me lotë. Ma ktheu shpinën dhe u zhduk.

Mbasi shkoi, gjeta përsëri qet sin time. Isha i rraskapitun, prandej k ceva në shtrat. Besoj se kam fjetë, sepse porsa u zgjova, pashë se yjt vezullojshin përmbi fytyrën time. Zhurma e fushës mbërrinte deri ke unë. Ernat e natës, të dheut dhe të kryp s, m i freskojshin tamthat. Qet sija e çuditshme e kësaj vere të p ergjumshme, depërtonte në mue si batica. N at moment, buzë mboramjes, sirenat filluen me ulurue. Ato ma paralam rojshin nisjet në nji botë, e cila ishte tash p r mue indiferente p ergjithmon . P r herë të parë mbas kaq kohësh, m  shkoi mendja ke nana. M u duk sikur kuptojsha se pse në buzë të vorrit gjeti nji „dashnor” p r vehte, pse ia ka fillue përsëri at vallë. Atje, atje gjithashtu, rrëth e përqark asaj strehimorje-ku fikej jeta, mboramja ishte si nji pushim melankolik. Aq af r vdekjes ka qenë dashtë që ime amë ta ndiej  vehten të lirë dhe të gatshme me u p rtri përsëri. Askush, s ka pasë të dret  me derdhë lotë mbi te. Edhe unë e ndiejsha vehten të gatshëm me u p rtri. Dukej sikur ky zemrim i madh m  pastroi nga e keqja, ma rr m beu shpresën para kësaj nate, të ngarkueme me yj e sh je, unë iu dorzova p r herë të parë indiferencës delikate të botës. Tue provue se kjo ishte aq e ngjashme me mue, m  në fund aq villaznore, ndjeva se qesh i lumtun dhe se isha ende i atillë. Le të marri fund e gjithë kjo le ta ndiej vehten sa më pak të vetmuem; m  mbetet vetëm të kërkoj që ditën e ekzekutimit tim të ketë sa m  shum shiques dhe të më presin me klithma plot urrejtje.

F U N D

ALBER KAMY

I HUEJI

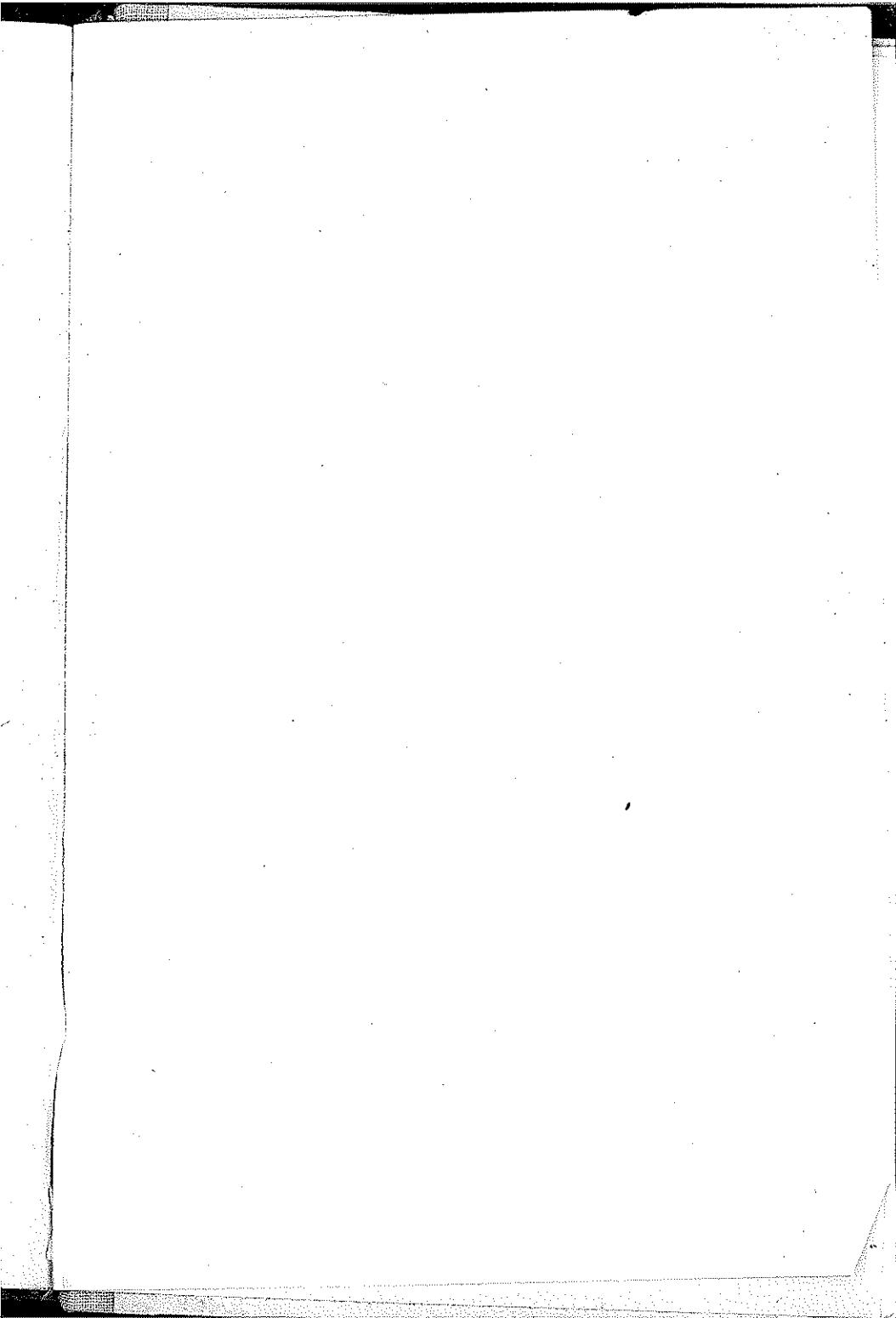
Redaktori teknik
RUHI SHALA

Korektor
FEHMI SPAHIU

Tirazhi 2000 copë

U shtyp në dhetuer të vjetit 1961 në shtypshkrojnë
e Sipërmarrjes gazetare-botuese „RILINDJA”

Prishtinë

Denkträge

